ఆంధ్రప్రచారిణీగ్రంథమాల ౬౧.

ధర్మపాలుఁడు

(చరిత్రాత్మకమైననవల)

ద్వితీయభాగము

గ్రంథకర్త

వేదుల సత్యనారాయణ శాస్త్రిగారు.

ఆంధ్రప్రచారిణీగ్రంథమాల. 61.

ధర్మపాలుడు

(ద్వితీయభాగము.)

చరిత్రాత్మకమైననవల.

రాఖాలదాస బంధోపాధ్యాయవిరచితము.

సాహితీసమితిసభ్యులును, శతావధానులు నగు

వేదుల సత్యనారాయణ శాస్త్రిగారిచే

వంగభాషనుండి తెనిగింపఁబడినది.

మొదటికూర్పు

ప్రకాశకులు

శ్రీ వేంకటపార్వతీశ్వరకవులు

ఆంధ్రప్రచారిణీగ్రంథనిలయము

పీఠాపురము

1929.

[వెల రు ౧-౮

పి ఠా పు ర ము
శ్రీ విద్వజ్జన మనోరంజనీ ముద్రాక్షరశాల,
౧౯౩౯.

రాజపోషకుడు.

మ. రా. రా. శ్రీశ్రీరాజా వత్సవాయి వేంకట సుభద్రయ్యమ్మజగపతి
బహద్దరు జమీందారిణీవారు, తుని.

రాజపోషకులు.

మ. రా. శ్రీ శ్రీరాజా ఇనుగంటి వేంకటసూర్యప్రకాశరావుగారు,
ఉందూరు.

,, శ్రీ కలిదిండి వేంకటరామరాజుగారు, భీమవరం.

,, శ్రీ ద్వారంపూడి సూర్యనారాయణరెడ్డిగారు,
జమీందారుగారు, కాకినాడ.

,, శ్రీ కర్రి చినవేంకటరెడ్డిగారు, మర్చంటు, కాకినాడ.

,, శ్రీ ముత్యాల సుబ్రహ్మణ్యముగారు, రంగూన్.

,, శ్రీ వనచర్ల సత్తెయ్యగారు, రంగూన్.

,, శ్రీ బా[illegible]ల బసవయ్యగారు, రాజమండ్రి.

,, శ్రీ ఆకారపు వెంకన్నగారు, వర్తకులు, ఒరంగల్లు.

,, శ్రీ ఆకారపు చెన్నయ్యగారు, వర్తకులు, ఒరంగల్లు.

,, శ్రీ వెలగల గోవిందరాజులుగారి కుమారుడు వేంకటరెడ్డి
గారు, ఇతిహాసగ్రంథమాలాసంపాదకులు, ఆరవిల్లి.

,, శ్రీ పోతాప్రగడ బ్రహ్మానందరావుపంతులుగారు, ప్రొ
ప్రయిటరు, సుజనరంజనీ ముద్రాక్షరశాల, కాకినాడ.

పోషకులు.

మ. రా. శ్రీ దివాన్‌బహద్దరు కొమ్మిరెడ్డి సూర్యనారాయణమూర్తి నాయఁడుగారు, కాకినాడ.

,, శ్రీ అద్దేపల్లి హరిశ్చంద్రుఁడుగారు, కాకినాడ.

,, శ్రీ వాడ్రేవు వేంకటరత్నముపంతులుగారు, పిఠాపురము.

,, శ్రీ ద్వారంపూడి రామారెడ్డిగారు, అనపర్తి.

,, శ్రీ ద్రోణంరాజు వేంకటరమణారావుపంతులుగారు, మొఖాసాదారు, తణుకు.

,, శ్రీ బందా సూర్యనారాయణపంతులుగారు, బి.ఎ.ఎల్.టి. బెజవాడ.

,, శ్రీ పంద్రాజు వీర్రాజుగారు, కాకినాడ.

,, శ్రీ కొవ్వూరి వేంకటరెడ్డిగారు, పిట్టలవేమవరము.

,, శ్రీ కర్రి పల్లారెడ్డిగారు, మారుటేరు.

,, శ్రీ తేతల గంగిరెడ్డిసోదరులు, పెనుగొండ.

,, శ్రీ దివాన్‌బహద్దరు పి. పరాంకుశము నాయఁడుగారు. రిటైర్డు స్పెషల్ పోలీసు కమీషనరువారు, చెన్నపురి.

,, శ్రీ అర్జి పెంటయ్యగారు, నరసాపురము.

,, శ్రీ టి. యల్. నరసింహారావుగారు, మారుటేరు.

,, శ్రీ చిర్ల అమ్మిరెడ్డిగారు, రంగూన్.

,, శ్రీ పులగం వెంకన్నగారు, మారుటేరు.

శ్రీరామచంద్ర.

ఉపోద్ఘాతము

సాంఘికములు, పరిశోధకములు నగు నవలలు తాత్కాలికాభిరుచికరములు గాని దేశాభిమానపూరితములును, చరిత్రాత్మకములు నగు నవలలు రసవంతములగు కథలతోఁగూడినవై మనోజ్ఞములగుటచేఁ జరిత్రములకంటెను విశేషప్రయోజనమును గూర్చుచుండును. ఈనవల యిట్టియుపయోగకరములగు నవలలలో నొకటి. దీనిని మ. రా. శ్రీ రాఖాలదాస బంధోపాధ్యాయమహాశయులు వంగభాషయందు రచించిరి. దానిననుసరించి శ్రీ శతావధాని వేమల సత్యనారాయణశాస్త్రిగారు ఆంధ్రీకరించి మాఆంధ్రప్రచారిణీగ్రంథనిలయమునకు సర్వస్వాతంత్ర్యములతోడను నొసంగియున్నారు. వీరికి మేమెంతయుఁ గృతజ్ఞులము.

ఈనవలయును పెద్దదియగుటచే రెండుభాగములుగాఁ బ్రకటింపవలసివచ్చినది. దేశభాషాభిమానులగు మాచందాదారులును, పోషకులును, మహారాజపోషకులును ఎప్పటివలెనే మాయుద్యమమునం దాదరాభిమానములను జూపుచు మాకెల్లవిధములఁ బ్రోత్సాహముం గూర్పవలయునని ప్రార్థించుచున్నాము.

ఆంధ్రప్రచారిణీగ్రంథనిలయము
పిఠాపురము.

వేంకటపార్వతీశ్వరకవులు
ది 10-10-29.

అంకితము

*

ప్రియమిత్రము, కవి, న్యాయవాది,

శ్రీ సాతక్కి రామశేషచౌదరిగారికి

*

తృతీయ ఖండము.

౧

బ్రహ్మరాక్షసి.

బాగుగా తెల్లరవాకమునుపే రాజపురోహితుఁడైన పురుషోత్తమశర్మ రాజవీథి దాటి కోటవైపు గబగబ వెళ్లుచున్నాఁడు. అప్పటికింకను నగరములోనిజను లెవ్వరును నిద్ర లేవలేదు. ఒకరో యిద్దరో బాటసారులుమాత్రము వీథిలో కాన్పించినారు.

ఆసమయముననే దాసి యొకతె పూజాసామాగ్రి నెత్తిని పెట్టుకొని కోటలోనుండి ఆదారినే వచ్చుచున్నది. పురోహితుని దూరమునుండి చూచి ఆనవాలుపట్టి పదిబారలదూరమున ఆగిన దామె. దగ్గరికి రాఁగానే "ఎవరు? పురుషోత్తమశర్మగారా యేమిటి?" అని అతనిని అడిగినది.

అతఁడామాట వినిపించుకొనకుండనే తొందరతొందరగా వెళ్లిపోసాగినాఁడు. అది చూచి ఆమె మరల "పలుకే బంగారమైపోయినదా యేమి. స్వామీ? ఇంతప్రొద్దుటనే ఎక్కడికి కీపరుగు?" అని అడిగినది. పురోహితుఁ డామాటమీద చిరాకుపడుచు ఆగిపోయినాఁడు. కాని నోరు మెదపలేదు.

"స్వామీ! నన్నానవాలే పట్టలేదా యేమిటి?" అని కోరచూపు చూచుచు ఆమె మరల అడిగినది.

"ఎవరు నీవు?" అని బొమలు చిట్లించుచు పురోహితుఁడు చిరాకుతో అడిగినాఁడు.

“ నేనే. ఇంత బహుపరా కెంతుకయ్యా ? అప్పుడే ఏమంత ఒరిగిపోయినదని మనుష్యులనే మరచిపోయినావు ? ”

“ నేనెప్పుడును నిన్ను చూచినట్లు లేదే ! ఎవరు నీవు ? ఆరు బైట నడివీథిలో నిలువఁబడి నాతో వేళాకోళమా నీకు ? నేనెవరో ఎరుఁగుదువా ? ”

“ అబ్బో ! ఎంతతలబిరుసు ముదిరిపోయినది ? నీపుట్టుపూర్వోత్తర మంతయు నే నెరుఁగుదును. నీతాతముత్తాతలనుంచి ఎరుఁగుదును. మహాదేవునిగుడిలో నీవు పూజారివై ఉన్నప్పుడు నిన్ను చూచి చూచి నాకన్నులు తడకలు పడినవి. నీవు పురుషోత్తమశర్మవు కావూ? ఇప్పుడు సదుమంతరపురాజపౌరోహిత్యము వచ్చినదని కన్నుమిన్ను కనఁబడుట లేదు. నీవు వెనుకటివారి నందరిని మరచిపోయినావు. నన్నానవాలు పట్టుట అటుంచు. వీథిలో నాతో మాట్లాడుటే నీకు మానహాని అయిపోయినది. అబ్బా ! ఎంతవాఁడవైనావు. ఎంత అభిమానము ముంచుకొనివచ్చినదయ్యా ! కాలు క్రిందఁబెట్టవలసిన అవసరము లేనప్పుడు కన్నులు నెత్తిమీఁదికి వచ్చునులే. అది నీతప్పు గాదు. ఇప్పుడు నీవు అర్ధరాత్రి గొడుగు తెమ్మనేస్థితిలోకి వచ్చినావు. చెడిబ్రతికినవానివాలక మీలాటిదేలే. సరే లే. ఉండు. నీతలబిరుసుతనము సంగతి నేను కనుఁగొనెదను. నీలోటుపాట్లన్నియు నేనెరుఁగుదును. నీవేషము, నీసంగతి, నీనడత, నీఆనుపానులు కనఁబడినవారితో నెల్ల చెప్పి నీబండారము బైటఁ బెట్టెదను. రేపీపాటికి చూడు నీపాట్లు ? ”

“ అసలు మొదట నీవెవరో చెప్పు. నీపేరు జ్ఞాపకము లేదు. చెప్పు. నీవు—మాధూ—కాదు—మాధీ—అబ్బా ! చెప్పమతిమరపు వచ్చిపడినది. ఇది వేఁగుచీఁకటివేళ. అదిగాక నేనిప్పుడే నిద్ర

లేచినాను. ఇంకను కన్నులలో నిద్ర కన్నులలోనే ఉండిపోయినది. మసకలు విడిపోలేదు. చూడు ! నీపేరు మాధవికాదూ ? వేళాకోళముగా ఆనవాలుపట్టనంతమాత్రాన ఇంతకోప మెందుకు నీకు ? ”

“ వెళ్లు. వెళ్లు. నీతో వేళాకోళము లేదు; వెక్కిరింత లేదు. ఇఁక నాతో నీవు ఆట్టే మాట్లాడకు. నీసంగతి తెలిసిపోయినది. ”

“ చూడు. మాధవీ ? ఒక్కమాటలో నీకింతకోపము వచ్చినే నేను బ్రతుకఁగలనా ? నీచేతులు రెండును——కాదు కాళ్లురెండు పట్టుకొని బ్రతిమాలుకొందును. నాతప్పు క్షమించు. అయిన దేదో అయినది. ఇఁక ఇటువంటివేళాకోళ మెప్పుడును చేయను. నామాట విను. నన్ను కటాక్షించు. క్షమించినా నని అనుమరి ? ”

అతని అవస్థ చూచి మాధవికి పట్టరానినవ్వు వచ్చినది. కాని లోలోపలనే నవ్వుకొని గంభీరముగా “ సరే క్షమించుట కేమిలే ? ఇంత తెల్లవారకముందే పరుగెత్తిపోవుచున్నా వెచ్చటికి ? ” అని అడిగినది.

పురోహితునిప్రాణములు కుదుటఁబడినవి. పండ్లిగిలించుచు వెకిలినవ్వు నవ్వి ఆతఁడు “ నీకింకను తెలియనేలేదా యేమిటి ? ” అని అడిగినాఁడు.

“ తెలియలేదు. ఏమిటిసంగతి ? ”

“ మనమహారాజుగారికి వివాహము. ”

“ వివాహమా ? ఎప్పుడు ? ”

“ అదే. ముహూర్తనిశ్చయమునకే ఈప్రయాణము. కొబ్బరిబొండము తీసుకొని ఈవేళనే నేను గోకర్ణమునకు పోవలెను. ఇప్పుడె గంగకు వెళ్లి ఒకమునుక వేసి వచ్చినాను. ఇఁక ఇప్పుడు మహారాజ్ఞి దగ్గరికి వెళ్లవలెను. శుభలేఖ తీసుకొనవలెను. జాముపొద్దెక్కక

ముందే బయలుదేరవలెను. ఇంతపనికూడ నిముసాలమీద జరుగవ లెను. ఈగల్లంతుచేతనే నాకు మతి సరిగాలేదు.

" అయితే గోకర్ణమునుండి మరల ఎప్పుడు వచ్చెదవు ? "

" ఎప్పుడోనా ? పదిరోజులలో వచ్చిత్రాలను ? "

ఓరఁగంట వాడిచూపొకటి బ్రాహ్మణునివైపు విసరి నవ్వుచు మాధవి " ఇప్పుడు నీవు కోటలోనికేనా ? " అని అడిగినది.

" అవును. తత్క్షణము మహాదేవిదగ్గరికి వెళ్లి త్రాలవలెను. "

" ఒక్కఁడవు వెళ్లఁగలవా మరి ? "

" సరే ! వెళ్లలేకేమి ? "

" అది కాదులే. దారిలో భయము వేయదా ' అని అడుగు చున్నాను.

" భయ మెందుకు ? "

" ఎందుకును లేదులే. కాని ఆసంగతి—"

" ఏసంగతి మాధవీ ? "

" తెలియనప్పుడు నీకు చెప్పకుండుటే మంచిది. అనవసర ముగా నీకు లేనిపోని అనుమానము కలిగించుట నాకిష్టములేదు. అయి నను—"

" చెప్పు మాధవీ ! నాకు తెలియదు. ఎక్కడ భయము ? "

" నీకు తెలియనప్పు డెందుకు ? "

" కాదు—కాదు. మాధవీ ! చెప్పు. నీకు పుణ్యముండును. నిష్కారణముగ బ్రాహ్మణుఁడను చచ్చిపోయెదను ! భయమన్నమాట వినఁబడఁగానే పైప్రాణములు పైకి పోయినవి నాకు. తల తిరిగిపోవు చున్నది. మాధవీ ? మాధవీ ? కొంచెము చెప్పి నాప్రాణములు నిలుపు ! "

తృతీయఖండము

"నాకుమాత్రము సరిగా తెలియునా ? ఏమ్చునా ? చండీ మందిర మున్నది ఎరుఁగుదువా? అక్కడ మంటపమున్న దే—ఏది?— మఱ్ఱిచెట్టుప్రక్కన—ఆచెట్టుమీదనే చాలాకాలమునుండి ఒకబ్రహ్మ రాక్షసి ఉన్నదని పుకారు. నిజము కాకపోవచ్చు ననుకో! కాని ఈ రోజువరకు ఎవ్వరును ఒంటరిగా ఆవైపు వెళ్లుటలేదు."

బ్రహ్మరాక్షసిమాట చెవిఁ బడఁగానే బ్రాహ్మణునికి కంగారు పుట్టినది. చెప్పనది చెప్పుచుండఁగానే గబగబ మాధవిదగ్గరికి పోయి, ఆమె రెండుచేతులు గట్టిగా పట్టుకొని గడగడ వణకిపోవుచు "మాధవీ! మాధవీ!" అని పిలిచినాఁడు. ఇఁక పైమాట చెప్పటకు అతనికి నోరు రాలేదు. అతనిగాభరా చూచి లోలోపల నవ్వుకొనుచు మాధవి "ఎందుకు ?" అని అడిగినది.

"నేనొక్కఁడను వెళ్లలేను మాధవీ!" అని బ్రాహ్మణుఁడు చావుదెంపులమీద అన్నాఁడు.

"అయితే నేనేమి చేయను ?"

"అంతవరకు వచ్చి నన్ను దిగఁబెట్టవలెను."

"నేను తొందరగా గుడికి వెళ్లవలసి ఉన్నది."

"ఫరవా లేదు. కొంచె మాలస్యముగా వెళ్లవచ్చునులే నీవు."

"అదెట్లు స్వామీ ? నీకు బదులుగా వచ్చినపూజారి వట్టికం కోపిష్ఠుఁడు, ఏమాత్ర మాలస్యమైనను ధామధూము చేయును. ఆ రాలుగాయను భయపడే నేనింత పెందలకడ వెళ్లుచున్నాను.

అంతలో దూరమున గుఱ్ఱపుడెక్కలచప్పుడు వినవచ్చినది. అది విని పురోహితుఁడు "అమ్మయ్యో!" అని కేకవేసి పరుగెత్త మొదలుపెట్టినాఁడు. ఒకనిముసమైనతరువాత వీధివీధియావత్తు దుమ్ము రేగి పోవునట్లు గుఱ్ఱమును దౌడుతీయించుకొనుచు ఒకరౌతు కోటవైపు

వచ్చినాఁడు. మాధవి పురోహితుని యార్తనాదము విని నాలుగడుగులు ముందుకు పోయి పరకాయించి చూచినది. కొంచెము దూరములో దారిప్రక్కన ధూళిలో బోర్లపడి మూల్గుచున్నపురోహితుఁడామెకు కనఁబడినాఁడు. వెంటనే ఆమె గబగబ ఆతనిదగ్గరికి వెళ్లినది. ఆమె కాలిచప్పుడు విని పురోహితుఁడు మూల్గుడెక్కువచేసినాఁడు. మాధవి కాసంగతి తెలియకపోలేదు! ఆమె నెమ్మదిగా అతనిదగ్గరికి వచ్చి "ఏమైనది స్వామీ ?" అని అడిగినది.

"బ్రహ్మరాక్షసి! బ్రహ్మరాక్షసి!"

"ఒక్కబ్రహ్మరాక్షసి మాత్రమే నీకు కానవచ్చినది. మరి పదిబ్రహ్మరాక్ష—"

ఆమాట పూర్తిగా వినకుండనే పురోహితుఁడు గుభాలున లేచి ఎగరోజుకొనుచు అచ్చటినుండి పరుగెత్త మొదలుపెట్టినాఁడు.

౨

పెండ్లికి ప్రతిబంధకము.

గోకర్ణదుర్గమున కెదుట నున్న పెద్దరావిచెట్టుక్రింద వృద్ధామాత్యుఁడైన ఉద్ధవఘోషుఁడు కూర్చుండి యున్నాఁడు. ఒకరిద్దరుసైనికులు, ఇద్దరుముగ్గురుగుమాస్తాలు, నలుగురైదుగురు పూర్వపుసేవకులు, ఊరిలోని పెద్దమనుష్యులు,అచటనే అతనిచుట్టును క్రింద బాగుచేసినజాగాలో కూర్చున్నారు. వారందరు కల్యాణీదేవిపెండ్లినిగూర్చి మాట్లాడుచున్నారు.

"రాజకుమారికి యౌవనోదయ మైనది. ఇఁక పెండ్లిచేయకుండ అట్టిపెట్టు టంతమంచిపనిగా నాకు తోఁచుటలేదు." అని ఊరిపెద్ద అన్నాఁడు.

"ఆమె కిదివరకే ప్రధాన మైనది. మహారాజాధిరాజున కవకాశము చిక్కఁగానే కల్యాణము జరుగును. మాకుగూడ వయసు తిరుగుమొగము పెట్టినది. ఏక్షణ మేమి జరుగునో ఎవరు చెప్పఁగలరు. మానవదేహము శాశ్వతము కాదు. ముందువచ్చుసంగతి ఎవరును చెప్పలేరు. నాముక్కున ఊపిరి ఉండఁగానే రాజకుమారిపెండ్లి జరిగిపోయినయెడల బాగుండును." అని ఉద్ధవుఁ డన్నాఁడు.

"ఇంకెక్కడనైన మరొకసంబంధము చూచుకొనుట మంచిదని నాకు తోఁచుచున్నది." అని వృద్ధసేనానాయకుఁ డన్నాఁడు.

"ఎందుకు ?" అని ఉద్ధవుఁ డడిగినాఁడు."

"ఇదివరకు రెండుమూడుసారు లేవో ప్రతిబంధకములు వచ్చి

పెండ్లి ఆగిపోయినది. ఇప్పు డొకవేళ జరిగినను ఈవివాహ మంతగా అచ్చిరా దని పండుముత్తైదువలంద రనుచున్నారు. ”

“ లేదు. లేదు. ప్రతిబంధకములు రాలేదు. గోపాలదేవమహారాజు గోకర్ణమునుండి రాజధానికి తిరిగిపోఁగానే శుభకార్యము జరుగుటకు వీలులేనిపనితొందరలు వచ్చినవి. గోపాలదేవుఁడు దేశములో అడుగుపెట్టినవెంటనే గౌడసామంతు లందరొక్కటై అతనిని సామ్రాట్టుగా ఎన్నుకొన్నారు. దానికి మూలము మనగోవర్ధనమఠపు ఐశ్వానందస్వామియే. తరువాత క్రొత్తసామ్రాజ్యమునకు కట్టుదిట్టము లేర్పరచి శాంతి స్థాపించుటకు కొన్నిసంవత్సరములు పట్టినది. ఇన్నాళ్ళవర కందరుకూడ యుద్ధములతొందరలోనే మునిఁగిపోయియున్నారు. యుద్ధముగాక మరొకదారి లేనప్పుడు చేయవలసిన దేమిటి? ఏమందువు కేశవదాసా? దొంగాతోడుబోతులను అణఁగఁద్రొక్కకుండ, బందెపోటుదొంగలవంటి రాజుల నొకరిద్దరిని తగినట్లు శిక్షించకుండ, ఉపేక్షించినయెడల దేశములోనిప్రజలకు నిలుచుటకే ఆస్కారము లేకపోవును. ”

గోకర్ణదుర్గములోనివారిలో చాలవయసుచెల్లినవాఁడు కేశవదాసు. ఉద్ధవుఁడన్నమాటలు విని అతఁ డొకపెద్దనిట్టూర్పు విడిచి “ అంతయు జ్ఞాపక మున్నది. అది నే నెప్పటికైన మరచిపోఁగలనా స్వామీ? అప్పుడే నేను నాయిద్దరుకొడుకులను, అయిదుగురుమనుమలను పోఁగొట్టుకొన్నాను. ” అన్నాఁడు.

ఆమాట కుద్ధవుఁడు కొంచెము సిగ్గుపడి “ అవును. నిజమే కేశవదాసూ? ఆయరాజకపుదినములమాట అందరికంటె ఎక్కువ నీకు జ్ఞాపకముండక తప్పదు. సరే. ఆగడబిడ లన్నియు తీరిపోయి దేశమునకు శాంతి గల్గినవెంటనే నిరాటంకముగ ఇక కల్యాణివివాహము జరు

గుసని అందర మనుకొన్నాము. కాని మన మనుకొన్న ట్లన్నిపనులు జరుగవు. దురదృష్టవశమున ఆసమయముననే మహారాజు చనిపోయి, నాడు. సరే. ఈకార్యకరాదు లన్నియు గడచిపోయినతరువాత మహారాజీపెండ్లిమాట తలపెట్టు ననుకొనుచున్నాను. ఏదెట్లున్నను శీఘ్రముగానే లగ్ననిశ్చయము కాక తప్పదు. చూడు. బలదేవ ? ఏగో జున కారోజు గౌడనగరమునుండి దూతగాని పురోహితుడుగాని వచ్చునని నే ననుకొనుచున్నాను. ” అని ఉద్ధవుడన్నాడు.

“ మహారాజుదగ్గరనుండి కబు రేమైన వచ్చినదా ? ” అని వృద్ధ సేనానాయకుడడిగినాడు.

“ లేదు. కబురు రాలేదు. కాని రాజధానినుండి కొబ్బరి బొండము తీసుకొని పురోహితుడు తప్పక వచ్చునని నాకెందుకో దృఢనిశ్చయ మున్నది. ”

“ అయితే స్వామీ ! క్రొత్తమహారాజుగారి కక్కడి కబు రేమైన ఎప్పుడైన తెలిసికొనుచున్నారా మరి ? ”

“ క్రొత్తమహారాజు ఏదోయిబ్బందిలో పడి కొట్టుకొనుచున్నాడు. అతని కిక్కడికబురు తెలిసికొనుటకు నీలేవి? పాపము? గౌడనగరమునుండి కబురు తీసుకొనిపోవుటకు దూత వచ్చినాడు. మహాదేవికూడ నడుమనడుమ మనమహారాజ్ఞిదగ్గరికి దాసిని పంపుచునే యున్నది. ”

“ అయితే వీరు పెండ్లికబురుకోసమేనా ? ”

“ కాదు బలదేవ ! నేను వారిని అడిగి చూచినాను. వారికి మహారాజుపెండ్లినిగూర్చి తెలియనే తెలియదు. ”

“ అయితే వీరెందుకు వచ్చినట్లుమరి ? ”

“ సరే ! నీ కేమియు తెలియ దన్నమాట ! వీరు పూర్వము

యువరాజు దగ్గరనుండి వచ్చేవారు. ఇప్పుడు క్రొత్తమహారాజుదగ్గర నుండి వచ్చుచున్నారు. ఏదో కొంచెము కట్నమో కానుకో తీసుకొని ఒకమాటు, మహాదేవి దగ్గరనుండి జాబు తెచ్చుట కొకమాటు, తీర్థయాత్ర అనిచెప్పి గోకర్ణము చూచుటకు వచ్చినారు. ”

‘ ఎవరికి జాబు తీసుకొని వచ్చేవారు ? ’

‘ మహాదేవి దగ్గరనుండి మన మహారాజ్ఞిగారికి. ’

‘ ఓహో ! ’

‘ తీర్థయాత్రలకోసము వచ్చిన వా రొకటిరెండుసారులు యువరాజుదగ్గరనుండి జాబు తీసుకొనివచ్చినా రని నే నప్పుడు విన్నాను. ’

‘ యువరాజు మన మహారాజ్ఞికి జాబు వ్రాసినాఁడా ? ’

‘ కేశవా ? వయసు హెచ్చినకొలది నీకు బుద్ధి లోపించిపోవుచున్నది. యువరాజుగారి జాబు చందన కుంకుమ చిహ్నములతో చీనాంబరపు పొత్తిలో పెట్టి వచ్చియున్నది. ’

‘ నిజముగానే ? ’

‘ స్వామీ ! నేను యోచించలేకున్నాను. చాలాకాలము నుండి యువరాజుగారి జాబు విలువగల పట్టుగుడ్డపొత్తిలో పెట్టి వచ్చుచునే యున్నది. కాని రాజధానినుండి తాటియాకు మడతతో ఇక మరి జాబు వచ్చు టెప్పుడు ? ’

‘ ఆ సంగతి నీ కవసరము లేదు. ’

ఆసమయముననే పొట్టిసైనికుఁ డొకఁడు వచ్చి ‘ గౌడనగరము నుండి పడవయొకటి మనరేవులోనికి వచ్చినది. దానిలో లావుపాటి బ్రాహ్మణుఁ డొకఁ డున్నాఁడు. అతఁడు పడవ దిగివచ్చుట కేవిధముగాను వీలు లేకున్నది. ’ అని చెప్పినాఁడు.

‘ ఎందుచేత ? ’ అని ఉద్ధవుఁ డాశ్చర్యముతో అడిగినాఁడు.

పానసీటివలన ఒడ్డంతయు బండు పోసిపడి. క్రింద అనగు పెట్టిన ఊబి దిగఁబడిపోవు నని ఆతఁడు దిగులుపడిపోవుచున్నాఁడు. మామూలులాటి మనుష్యుఁడుకాఁ డతఁడు. ఏమో గొప్ప మనిషి. ఊఁబిలో దిగఁబడిపోయినచో పైకి వచ్చుటబద్ధము!'

'ఆయన ఎవరో అడిగినావా?'

'లేదు. అడుగలేదు. వాలకము బట్టి గొప్పవాఁడై యుండు ననుకొన్నాను.'

'మనిషి ఏలాటివాఁడు?'

'ఒక రెండెడ్ల బండివలె నాకు తోచినాఁడు.'

'సరే. కేశవా! మనము వెళ్లి ఆ వచ్చిన దెవరో చూచి వత్తము. ఒకవేళ పెండ్లిముహూర్తము రహితముచేసి మహారాజే ఆ పురోహితుని పంపినాఁడేమో?'

అక్కడివా రందరును లేచి గబగబ రేవులోనికి వచ్చినారు. బండుపోసిన రేవుకేసి పరికించి చూచుచు పురోహితుఁడు పడవలోనే నిలుచుండి యున్నాఁడు. గట్టుమీఁదనుండియే వృద్ధపురోహితుఁ డతనిని చూచి 'తమ రెవరు?' అని అడిగినాఁడు.

'నాపేరు పురుషోత్తమ శర్మ.'

'మహాశయుల నివాసము?'

'గౌడనగరము.'

'ఈ రాఢదేశమున కేపనిమీఁద వచ్చినారు?'

'దానికి చాలా గాథ యున్నది. ఒక్కమాటలో చెప్ప కష్టము. గట్టునకు వచ్చినతరువాత మనవిచేసుకొనెదను. ప్రస్తుతము పడవ దిగుటకు దారి ఏదైన చూపఁగలరా?'

అతనిఅవస్థ చూచి బలదేవుఁడు నవ్వాపుకొనలేకపోయినాఁడు.

పెద్దపెట్టున నవ్వుచు, ఉద్ధవునిదగ్గరికి వచ్చి ‘ స్వామీ ! ఆయన ఏనుఁగంతమనిషి. బుజముమీఁది కెక్కించుకొని వచ్చుట బ్రహ్మాంతరము గాదు. ఊబిలో దిగఁబడినాఁడో పైకి లాగుట కింక మదపుటేనుఁగులు రావలసినదే. కాఁబట్టి పడవమీఁదనే బోరగిల పడుకొను మని అతనితో మీరు చెప్పండి. ‘ నడుమునకు త్రాడుకట్టి నేను ఒడ్డున కీడ్చెదను. ’ అని చెప్పినాఁడు.

ఆమాట కుద్ధవఘోషునకుకూడ కడుపుబ్బ నవ్వు వచ్చినది. కాని బలవంతముగ లోలోపలనే అణఁచుకొన్నాఁడు. గట్టుమీఁదివారెవరును తనమాటకు బదులు చెప్పకుండుట చూచి పురోహితుఁడు మరల దైన్యముగ ‘ నేను గట్టునకువచ్చు ఉపాయము లేదా ? ’ అని అడిగినాఁడు.

‘ మీ సంగతి ఏమిటని అడిగితే జవాబు చెప్పరేమి స్వామీ ? ’ అని ఉద్ధవుఁ డన్నాఁడు.

‘ ఇదుగో చెప్పలేదు ! నాపేరు పురుషోత్తమశర్మ. ’

‘ సరే ఆమాట ఇదివరకే విన్నాము. ’

‘ నేను మహారాజాధిరాజ గౌడేశ్వరులవారి మహాపురోహితుఁడను. ’

‘ ఇప్పటివర కామాట చెప్పరేమి మరి ? ’

‘ నారాకకు హేతువు ఇప్పటికిని మీతో చెప్పలేదు. ’

ఆమాట విని నిశ్చయముగా పెండ్లిముహూర్తము స్థిరపరచి మహాదేవి ఇతనిని పంపియుండు నని ఉద్ధవుఁ డనుకొన్నాఁడు. వెంటనే బలదేవుని జూసి చూచి “ బలదేవా ? ఓబలదేవా ? ఈయన మహారాజుగారి కులపురోహితుఁడు. నిశ్చయముగా కల్యాణీదేవి పెండ్లిముహూర్తము స్థిరపరచి మనకు కబురు చెప్పుటకై గౌడమహాదేవి ఈయనను

పంపియుండను. తెలిసికూడ అతనితో ఎక్కసక్కెములు విగ్రహము అంత మంచిపని కాదు. ఏమైనఁగానీ. ఇఁకముందు నీవేమియు మాటాడవద్దు. కేదారా! దుర్గముదగ్గర మొన్నటిగాలివాన కొకపెద్దమామిడిచెట్టు నదిలో పడిపోయినది. ఈపడవను అచటికి తీసుకొనిపో. ఆచెట్టుమీఁదుగా ఆయన కష్టములేకుండ దిగవచ్చును.” అన్నాఁడు.

పడవకళాసులు మొగఁద్రిప్పి మామిడిచెట్టుపడినచోటికి పడవ తీసుకొనిపోయినారు. కొంచెముసేపటిలో బానకడుపు, ఊచకాళ్లు గలపురోహితుఁడు కేదారునివెంట కోటగుమ్మముదగ్గరికి వచ్చినాఁడు. ఉద్ధవుఁడు కొంతమందిసేవకులతో అచ్చటికాతని కెదురువచ్చి స్వాగతము చెప్పి సన్మానించినాఁడు.

పురోహితుఁ డేకాయెకీని దుర్గములోనికి వెళ్లినాఁడు. మహారాజ్ఞి అతనినొకకుర్చీపై కూర్చుండఁబెట్టి కుశలప్రశ్న చేసినది. పురోహితుఁడు వరుసగా సమస్తసంగతులు మహారాజ్ఞికి నివేదించినాఁడు. అతఁడు చెప్పినసంగతు లివి. “మరల యుద్ధ మారంభమైనది. గౌడేశ్వరుఁడు దిక్కుమొక్కులేక అల్లాడిపోవుచున్నకన్యాకుబ్జయువరాజున కాశ్రయ మిచ్చినాఁడు. అది తెలిసినతోడనే చక్రాయుధునిపిన తండ్రి ఇంద్రాయుధుఁడు గౌడసామ్రాజ్యముపై దండెత్తి వచ్చినాఁడు. తమతమసైన్యములతో వెంటనే రావలసినదని గౌడేశ్వరుఁడు గౌడసామంతు లందరికి వార్త పంపినాఁడు. ఇంద్రాయుధుఁ డప్పటికప్పుడే మండలాదుర్గమును ముట్టడించినాఁడు.”

ఈసంగతు లన్నియు విని స్వామిభక్తిపరాయణుఁడైన ఉద్ధవుఁడొక్కమాటుగా క్రుంగిపోయినాఁడు. ఈమాటు తప్పక కల్యాణీదేవి వివాహము జరిగితీరవలెననియు, లగ్ననిశ్చయము చేసి ఈబ్రాహ్మణుని అందుకోసమే పంపినారనియు, ఈశుభకార్యము కొంచెము జరిగిపో

యిన యెడల తన నెత్తిమీఁదిబరువు తగ్గిపోవుననియు, ఆవృద్ధుఁ డెంతో ఆశపడినాఁడు. మనసులో ఎంతో సంతసించినాఁడు. ఏమేమో ఊహించినాఁడు. కాని ఒక్కమాటుగా ఆయాశలన్నియు నశించిపోయినవి. అతని గుండె చెదరిపోయినది. నోట మాటరాలేదు. పురోహితుఁడు మరల "వివాహముహూర్తము స్థిరపరచియే నన్నిచటికి పంపినారు. నేను బయలుదేరిననాటిప్రొద్దుటనే సైనికుఁ డొకఁడు వచ్చి మండలదుర్గమును శత్రువు లాక్రమించినా రని మహారాజునకు కబురు చెప్పినాఁడు. అందుచే వెంటనే మహారాజు యుద్ధసన్నాహపుగందరగోళములో పడినాఁడు. వివాహము జరుగకుండ యుద్ధమునకు వెళ్లుట మహారాజున కేమాత్రమిష్టము లేదు. కాని మహామంత్రియు, విశ్వానందసన్న్యాసియు అతనిని బలవంతపెట్టినారు." అని చెప్పెను. ఈసంగతు లన్నియు విని ఉద్ధవుఁ డొకపెద్దనిట్టూర్పు విడిచినాఁడు. మహారాజ్ఞి ఏమియు మాటాడలేకపోయినది. చివర కీసమాచారము కల్యాణీదేవికికూడ తెలిసినది. ఎవరికి తెలిసి ఏమిలాభము ?

౩

పాటలీపుత్రము.

శీతకాలపు మొదటిరోజులలో ఒక నాటి తెల్లవారుజామున అయి దుగురుమనుష్యులు పాడువడిపోయినపాటలీపుత్రనగరమును దాటి పడ మటికి వెళ్లుచున్నారు. భరతభూమికి పురాతనరాజధానియైన ఆనగర మిప్పుడు నిర్జనమై అడవిపెరిగి కుక్కలకు నక్కలకు నివాస మైపోయి నది. రాతికట్టుగల రాజమార్గ మంతయు గడ్డిగాదము పెరిగిపోయినది. దారి కిరువంకల దట్టముగా పెరిగినతొంకలలో నడుమనడుమ మొండి యిటుకగోడలు, విరిగిపోయినరాతిస్తంభములు, మేడలశిథిలావశేషము లు కానవచ్చుచుండును. దారిపొడుగున అచ్చటచ్చట నాచుపట్టిపో యిన కోనేళ్లు, కలువలు తామరలు నిండిన బోడ్డనబావులు కూడ కనబడును. క్రీస్తుశకము మగధదేశమునకు, ఉత్తరాపథమునకు,యావ ద్భారతవర్ష మునకు రాజధానియైన పాటలీపుత్రనగరమునకు ఎనిమిదవ శతాబ్దిచివరభాగమున ఇంతటిశోచనీయావస్థ వచ్చినది. బింబిసారుడు అజాతశత్రుడు,చంద్రగుప్తుడు, అశోకుడు, సముద్రగుప్తుడు మొద లైనచక్రవర్తులు కోటానకోట్లు ధనము వెచ్చించి జగదేకసుందరముగ నిర్మించిన ఆమహానగరము ఈకథాకాలమునాటికి మహారణ్యమైపోయి ఘాతుకమృగముల కాటపట్టైనది.

“ పద. మనము గంగాతీరమువెంట వెళ్లుదము. ” అని ఆయై దుగురిలో ఒకడన్నాడు.

“ మరి మనము వెళ్లిపోతే బండ్లమాట ? ” అని మరొకడు డన్నాడు.

“ ఇక్కడ ఒకనిని ఉంచి పోవుదము. ”

ఆయడవిలో ఒంటరిగా ఉండుట కెవ్వఁడును ఒప్పుకొనలేదు. తుద కిద్దరిని అక్కడ ఉంచి తక్కిన ముగ్గురును గంగాతీరమునకు బయలుదేరినారు.

'మరి గంగాతీరమునకు పోవుదారి గుర్తు తెలియునా ?' అన్నాఁ డొకఁడు.

'ఏమిటి బ్రహ్మాండము ! దక్షిణమునకు పోవు దారినిబట్టి పోయిన గంగాతీరము నిట్టె చేరఁగలము.' అని మరొకఁడు జవా బిచ్చినాఁడు.

'నీ కెట్లు తెలియును బాయీ ?'

'వారణాసికి, ప్రతిష్ఠానమునకు కూడ మన మిప్పుడు నడచుచున్నదే మార్గము. మనమిప్పుడు తూర్పునుండి పడమటికి వెళ్ళుచున్నాము. గంగానది ఉత్తరపుదిక్కుగా నున్నది. మనము దక్షిణమునకు పోవు దారినిబట్టి పోయినచో గంగాతీరమునకు వెళ్ళగలము. అవును లే. మనమిప్పు డడవిలో దారితప్పిపోవుదుమనుకో ! అప్పుడు గతి యేమిటి ?'

'అడవిలో బయలునడుమ నిలువఁబడి పొద్దు చూచి నేను దిక్కులు తెలిసికొనఁగలను. కాని ఈవిశాలమైన మహానగరములో నూరువైపులకుపోవు దారు లున్నవి. వాటికికూడ అంతూ పొంతూ గాని చాలూమూలాగాని లేదు. వాటిమధ్య నిలువఁబడి నాలుగువైపుల ఎటుజూచినను దారియే. అడవిలేనిచోట్ల నెల్ల దారులే. రాత్రి కట్టును పెకల్చుకొని దారిమీద ఎచ్చటను చెట్టుచేమ మొలవలేదు. అన్నిదారులకు రెండువైపుల వరుసవరుసలక్రింద ఇండ్లున్నవి. అటువంటప్పుడే నగరాటవిలో దారితప్పిపోవు టంత ఆశ్చర్యపడవలసిన విషయముకాదు.'

ఆ బాటసారు లిట్లు మాటాడుకొనుచు ఉత్తరముగా పోవుమార్గమునుబట్టి గంగాతీరమునకు పోసాగినారు. కొంచెముసేపటిలో వారికి పాడుపడిననగరము వెనుక గంగాతీరమునందలి తెల్లని యిసుకదిబ్బలు కానవచ్చినవి. అచ్చటనే రేవునకు దగ్గరగా కొన్ని గుడారములు వేసియున్నవి. వాటిలో వందమందికి పైగా గుఱ్ఱపురౌతు లున్నారు. వారు వీరిని చూడఁగానే కేకలేసి పిలిచినారు. వీరుకూడ డేరాల దగ్గరికి వెళ్లినారు.

వెంటనే ఒకసైనికుఁడు "మీరు ఎక్కడికి వెళ్ళుచున్నారు ?" అని అడిగినాఁడు.

ఆపలుకరించినవానిగొంతుక ఆనవాలుపట్టి బాటసారులలో ఒకఁడు గబగబ ముందరికి వచ్చి 'ఎవరు ? జయనాగుఁడా యేమిటి ?' అని ప్రశ్నించినాఁడు.

'అవును. నీ వెవరు ?'

'ఆనవాలు పట్టలేదా యేమిటి ? నేను మోహనుఁడను.'

బాటసారులు ముగ్గురును డేరాలోనికి వెళ్లి సైనికులతో పాటు కూర్చున్నారు. అప్పుడు మోహనుఁడు జయనాగునికేసి చూచి "దారిలో శత్రువులజాడ ఏమైన తెలియవచ్చినదా ?" అని అడిగినాఁడు.

'ఉద్దండపురదుర్గము విడిచిపెట్టి బయలుదేరినతరువాత నాకు కత్తిపట్టుకొన్న మనుష్యుఁ డొక్కఁడైన కనఁబడనే కనఁబడలేదు. ఇఁక శత్రువులమాట చెప్పేదేమిటి ?'

'అయితే కన్యాకుబ్జసైనికు లతిరథులు మహారథు లని విన్నాను. వా రేమైనారు ?'

"చావుదెబ్బలమీద వారొక్కసారిమాత్రము మండలాదు

ర్గము ముట్టడించినారు. కాని ఇంతలో పులిమీఁదిపుట్రలాగున విమల నంది వచ్చి దుమికినాఁడు. అతనిసేనను చూచి వారు వెనుదిరిగిచూడ కుండ వచ్చినదారి పట్టినారు.”

“అయితే విమలనంది ఇప్పు డెక్కడ ?”

“శోణసంగమముదగ్గర స్కంధావార మేర్పరచుకొని అతఁడు మహారాజుకోస మెదురుచూచుచున్నాఁడు. అతనివెంట అయిదువేల సైన్య మున్నది. చేయవలసిన దేమియు లేకపోవుటవలన వారికి పిచ్చి యెత్తినట్లున్నది. “వెనుక ఒకమారు మనగోపాలదేవచక్రవర్తి అయిదు వేలసైన్యముతోనే బరేంద్రిమండలమునుండి ఘూర్జరులను తఱిమి తఱిమి కొట్టినాఁడు. ఇప్పు డున్నసైన్యముతో మనముకూడ వారణా సిని, చరణాద్రిని అవలీలగ ఆక్రమించుకొనఁగల” మని ఆసైనికులు గోలలెత్తుచున్నారు. కాని మహారాజగారిసెలవు లేకుండ శోణనదము దాటిపోవుటకు విమలనంది ఒప్పుకొన లేదు.”

“అవును. ఆమాట నిజమే. మహారాజుగారిసేనకూడ రెండు మూఁడురోజులలో చేరఁగలదు.”

“అయితే మహారాజుగారివెంట ఎవరెవరు వచ్చినారు ?”

“మహాకుమారవాక్పాలదేవులవారు, మహామాత్యగర్గదేవుల వారు నగరరక్షణకోసము నగరమందే ఉండిపోయినారు. తక్కినగాడ మహాసామంతు లందరును వచ్చినారు.”

“అంద ఱనఁగా ?”

“ఉద్ధారణపురసామంతుఁడు కమలసింహుఁడు, దండభుక్తిసా మంతుఁడు రణసింహుఁడు, డెక్కారీసామంతుఁడు ప్రమథసింహుఁడు, దేవగ్రామసామంతుఁడు వీరదేవుఁడు, పదున్నాసామంతుఁడు జయవర్ధ నుఁడు వచ్చినారు. ఉద్దండపురమునుండి పెద్దవాఁడు భీష్మదేవుఁడు

కూడ వచ్చినాఁడు. ఈమాటు యుద్ధము బ్రహ్మాండముగా జరుగునని నేననుకొనుచున్నాను."

"మోహనా! నీకేమైన పిచ్చిపట్టినదా? యుద్ధము చేయుటకు శత్రువు లేరి? సరే కాని తీరభుక్తి సామంతులందరును విమలనందితో కలసి మనమహారాజుగారినాయకత్వము స్వీకరింతురని విన్నాను. అయితే మహారాజుగారెప్పుడు వచ్చెదరు?"

"పగలు భోజన మిక్కడనే జరుగునట్లు వత్తురనుకొనెదను."

ఒకజాము ప్రొద్దెక్కినప్పటికి డేరాలు తీసుకొని రెండుమూడు బండ్లు గంగాతీరమునకు వచ్చి చేరినవి. రేవులోని మఱ్ఱిచెట్టుక్రింద గుడారములు వేసినారు. మోహనుఁడును, అతనితో కలసివచ్చినవారును వంట చేసుకొనుటకు మొదలుపెట్టినారు. పగలు మూఁడుజాముల ప్రొద్దు తిరుగునప్పటికి గౌడమహాసామంతులతోను, అయిదువేలసైన్యముతోను, మహారాజాధిరాజ ధర్మపాలదేవులవారు అచటికి వచ్చినారు. భోజనాదులైనవెంటనే వారందరును విమలనంది దండువిడిసిన చోటికి ప్రయాణమైనారు. వారివెంట నూరుగురంగరక్షకులుమాత్రము వెళ్లినారు. తక్కిన యావత్తుసైన్యము విశ్రాంతికొరకు అచ్చటనే ఆగిపోయినది.

౪

మగధరాజ్యము—గౌడేశ్వరుఁడు.

మరునాఁడు పెందలకడనే లేచి గౌడసామంతు లొక్కరొక్క రుగా మహారాజుపటకుటీరముదగ్గరికి రాసాగినారు. అప్పటి కింకను మహారాజు నిద్రలేవలేదు. ద్వారమున కాపలాయున్న విమలనంది ఖడ్గహస్తుఁడై అట్లే నిద్రపోవుచున్నాఁడు. అతని కాళ్ళకడ మహారాజు గారి తైనాతి కైవర్త గోవిందదాసు పండుకొని యున్నాఁడు.

మహాసామంతు లందరును డేరాముందర గుమిగూడి మహా రాజుకోసము కనుపెట్టుకొని యున్నారు. మంచుపడిన గడ్డిమీద కత్తి పడవేసి వృద్ధుఁడైన భీష్మదేవుఁడు దానిమీదనే కూర్చున్నాఁడు. అది చూచి సామంతు లందరు తడిగడ్డిమీదనే తాముకూడ కూర్చున్నారు.

'మహారా జింకను నిద్రలేవనట్లున్నది ?' అని కమల సింహుఁ డన్నాఁడు.

'లేదు. మహారాజు మేల్కొన్నయెడల గుమ్మమున విమల నంది పడిగా పెందుకు ?' అని ఉద్ధవఘోషుఁడు జవాబిచ్చినాఁడు.

'చూడు ! కమలసింహా ? మన మిచ్చట పడిగాపు పడియుం డుటకన్న సాధ్యమైనంతత్వరగా వారణాసిని ముట్టడించుటకు వెళ్లుట మంచిది. శత్రువులు కానరానప్పుడు మనకంతకన్న మంచిమార్గ మేమున్నది ?' అని భీష్మదేవుఁ డన్నాఁడు.

'అకారణముగా కన్యాకుబ్జరాజ్యమును ఆక్రమించు టంతమం చిపనిగా నాకు తోచుటలేదు.' అని ఉద్ధవుఁ డన్నాఁడు.

'చూడు ! ఏకబురు తెలుపకుండ కన్యాకుబ్జరాజు మండలాదు

స్త్రమును అకస్మాత్తుగా ముట్టడించలేదా మరి ? వారే ముందుగా దం డోపాయమునకు దిగినప్పుడు మన మింకను సామమును పట్టుకొని వ్రేలాడుట తెలివితక్కువపని. ఖడ్గవాదమునకే గాని ఇఁక కార్యవా దమునకు వీలులేదు. ఎవరిఇష్టము వారిది. కన్యాకుబ్జసైన్యము కరూ శదేశమందో లేక కాశీనగరమందో మనకోసము కనుపెట్టుకొని యున్న దని నాతలంపు. ఇంద్రాయుధుఁడు మరల కొంతసైన్యము సాహా య్యము పంపఁగానే ఆసైన్య మీసైన్యము కలసి మనల డీకొనును. '

భీష్మదేవునిమాటకు పట్టరాని ఉత్సాహము కలిగి "స్వామీ! మీమాట నిజము. మనమీవేళనే శోణనదము దాటి కరూశదేశ మును ఆక్రమించుట మంచిది." అని కమలసింహుఁ డన్నాఁడు.

' నాయభిప్రాయ మదే సరిగా ! గాని మహారాజు సెలవో ? ' అన్నాఁడు రణసింహుఁడు.

' భీష్మదేవా ? ఇప్పటికే చాల ప్రొద్దెక్కినది. మహారాజు గారు నిద్ర లేవలేదు. ఆయన బయటికి రాఁగానే కొంచెము సే పామాట ఈమాట మాట్లాడి ప్రయాణమునుగూర్చి ఆలోచనపాలో చన ముగియునప్పటికి ఎంతలేదన్నను జాముప్రొద్దెక్కిపోవును. అంత వరకు మే మూరకే కూర్చుండు టెందుకు ? ఈలోపున జట్లుజట్లుగా విడఁదీసి గుఱ్ఱపుదండును ప్రయాణమునకు సిద్ధము చేసెదము. పాటలీ పుత్రముదగ్గర ఆగిపోయిన అయిదువేలసైన్యముకూడ ఇప్పటి కిక్కడికి రావలసినదే ! సరే ! అదిగడియకో అరగడియకో వచ్చితీరును, శోణ సంగమము కాపాడుట కది చాలును. ప్రమథసింహునిఅభిప్రాయము తెలిసికొనుఁడుమీరు ! ' అని జయవర్ధనుఁ డన్నాఁడు.

' మాది రాఢదేశము. యుద్ధముతప్ప నాకేపన్నాగములు తెలియవు. రాజనీతిలో బరేంద్రిఁఉండలయోధులది పెట్టినపేరు. ఆబూ

ద్ధిబలమువల్లనే వారు చాలాకాలమునుండి మమ్మోడఁగొట్టుచున్నారు. సామాన్యవిషయములోఁగూడ మాబుద్ధులు పనిచేయలేవు. ఇది మామూలుపనే! కాని లాభమేమిటి? ' అని నవ్వుచు ప్రమథసింహుఁడు బదులుచెప్పినాఁడు.

' ప్రమథసింహా! పదున్వారాజు చెప్పినమాట నిజము. చూడు! గోపాలదేవమహారాజును వట్టిపిరికివాఁడని సామాన్యు లనుకొందురు. కాని అతనివంటిధీరుఁడు, దూరాలోచనగలవాఁడు, ఔఁగాములు తెలిసినవాఁడు, మరొకఁడీబరేంద్రమండలమున మందునకైన లేడు. సాధకబాధకము లాలోచించకుండ, ముందువెనుకలు చూచుకొనకుండ అతఁడేకార్యమును సంకల్పించఁడు. ఏకార్యమునకైన ముందడుగు వేసినాఁడో అది నెరవేరినదన్నమాటే. అతఁడు సిద్ధసంకల్పుఁడు. త్రికాలజ్ఞుఁడు. సరే దానికేమి! ముందు నీవువిమలనందిని లేపు. కమలసింహా! నీవు మాదండధరులకు కబురుపంపు. ' అని భీష్మదేవుఁడు చెప్పినాఁడు.

ప్రమథసింహునిపిలుపుతో విమలనంది ఉలికిపడి లేచినాఁడు. కన్నులు నులుముకొనుచు అతఁడు, నేలపై చతికిలఁబడి కూర్చున్నమహాసామంతులను చూచి సిగ్గుపడిపోయినాఁడు. కమలసింహునికబురుతో సేవకులుకూడ డేరాదగ్గరికి వచ్చినారు. సామంతులందరు తమతమసేనల నన్నిటిని ప్రయాణమునకు సన్నాహపరచవలసినదని ఆసేవకులకాజ్ఞాపించినారు. విమలనంది మెల్లమెల్లగా భీష్మదేవునికడకు వచ్చి " స్వామీ! ఏమిటిసంగతి? " అని అడిగినాఁడు.

' మేమిప్పుడే శోణనదము దాటి వెళ్ళవలయునని యత్నించుచున్నాము. నీవుకూడ ప్రయాణసన్నాహముమీద ఉండవలసిన దని నీసైన్యమున కాజ్ఞాపించు. '

" సెలవైనదామరి ? "

" నిద్ర లేవఁగానే మహారాజుసెలవు తీసుకొందుము."

ఆమాట విని విమలనంది నిశ్చేష్టపడినాఁడు. రెప్పవాల్చక భీష్మదేవుని కేసి చూచుచు అతఁడు నిలఁబడిపోవుట చూచి ప్రమథ సింహుఁడు " ఓయీ ! నందీపుత్రా ! మేము తెల్లవారకుండ ఇచటికి వచ్చి కనుపెట్టుకొని యున్నాము. ప్రయాణమువిషయమై అందరము కలసి యోచన చేసిచేసి చివర కొకదారికి వచ్చినాము. అందరము కలసి నిర్ధారణచేసినపనికి మహారా జెప్పుడుకూడ అడ్డుచెప్పఁడు " అని అన్నాఁడు.

ఇంతలో గోవిందదాసు వచ్చి మహాసామంతు లందరికి ఆసన ములు తెచ్చివేసినాఁడు. అది చూచి ప్రమథసింహుఁడు " ఇప్పుడిఁక ఆసనము లవసరములేదు. యుద్ధయాత్రికులకు పచ్చగడ్డియే సుఖా సనము." అని అన్నాఁడు.

అప్పటి కప్పుడే ప్రయాణముసంగతి స్కంధావారమునం దం తట ప్రాకిపోయినది. పట్టరానిఉత్సాహముతో సైనికు లెల్లరు కేకలు వేయమొదలుపెట్టినారు. కొందఱుకొందఱు గౌడేశ్వరునిగూర్చి జయ ఘోష పెట్టినారు. ఆజయఘోష రానురాను సైన్యమందంతట చెల రేగినది. ఆజయకోలాహలమువలన మహారాజునకు నిద్రాభంగమైనది.

మహారాజు పటకుటీరము వెలువడఁగానే మహాసామంతు లం దరు లేచినిలఁబడినారు. ఆసమయముననే కన్యాకుబ్జయువరాజును, ఒకబౌద్ధసన్యాసిని వెంటఁబెట్టుకొని విశ్వానందుఁడచటికి వచ్చినాఁడు. మొట్టమొదట ఉద్ధవఘోషుఁడుమాత్రమే వారిని చూచి నమస్కా రము చేసినాఁడు. ఉద్ధవుఁ డెవరికో నమస్కరించుచున్నాఁ డని ప్రమ థసింహుఁడు ఊరక వెనుకకు తిరిగి చూచినాఁడు. అది చూచి సామం

తులును మహారాజునుకూడ వెనుకకు చూచినారు. విశ్వానందుఁడును చక్రాయుధుఁడును ఆతనికి కాన్పించినారు. వెంటనే అతఁడు విశ్వానందునికి ప్రణామముచేసి చక్రాయుధుని కభివాదనము చేసి స్వాగతము చెప్పినాఁడు. కాని వారివెనుకనే నిలువఁబడియున్నబౌద్ధసన్న్యాసిని ఆతఁడు చూడలేదు.

“ స్వామీ ! ఎప్పుడు వచ్చినారు మీరు ? మీరు వచ్చినసంగతియే నాకు తెలియలేదు. ” అని మహారా జాశ్చర్యముతో విశ్వానందుని అడిగినాఁడు.

“ ఇప్పుడే వచ్చినాము. మాతోకూడ క్రొత్తవారొకరు వచ్చినారు. ”

“ ఎవరువారు ? ”

“ గుర్తించలేదా యేమిటి ? ” అని క్రొత్తసన్న్యాసిని ముందరికిఁద్రోసినాఁడు విశ్వానందుఁడు.

మహాస్థవిరబుద్ధభద్రుని చూడఁగానే మహారాజు నిర్ఘాంతపోయినాఁడు. మణిదత్తునిగృహమున త్రిరత్నములను ముట్టించి మహారాజుతో శపథముచేయించినవాఁ డితఁడే.

“ మహారాజాధిరాజ ! ఎన్నో యేండ్లకు పిమ్మట నేఁడే బౌద్ధసన్న్యాసి మగధదేశమున బహిరంగముగా రాజసభకు రాఁగలిగినాఁడు ” అని బుద్ధభద్రుఁడు నవ్వుచు అన్నాఁడు.

“ మహాస్థవిరా ! స్వాగతము ” అని నవ్వుచు మహారాజు బదులుచెప్పినాఁడు.

ఈసమయముననే భీష్మదేవుఁడు కొంచెము ముందుకు వచ్చి “ మహారాజాధిరాజ ! చాలాసేపటినుండి మేము తమకోస మీగుమ్మమున కాచుకొని యున్నాము. ” అన్నాఁడు.

" అయితే క్షమించవలెను తాతగారూ ? " అని చిరునవ్వు నవ్వుచు అన్నాఁడు మహారాజు.

" శోణనదము దాటుటకు తమసెలవైనయెడల మేము తగిన సన్నాహములో నుందుము. "

" నిలుచున్నపాటున ? "

" అవును. గుఱ్ఱపుసైన్య మంతయు ప్రయాణమునకు సంసిద్ధమైనది. "

" ఆలోచించకుండ ముందుకు చొచ్చుకొనిపోవ టంతమంచి పని కాదేమో ? ప్రమథసింహా ! మీరు రాజనీతియం దారి తేరిన వారు. వెనుక కాపు చూచుకొనకుండ శత్రురాజ్యమున ప్రవేశించుట మంచిదా ? "

" భీష్మదేవులవారు పితామహునివంటివారు. వారిమాట పూర్తిగా విన్నతరువాత తమరాలోచించి మరి సెలవిచ్చుట మంచి దని నామనవి. "

" మహారాజ ! కన్యాకుబ్జసైన్యము ముందుగా చెప్పకుండ మనమండలాదుర్గమును ముట్టడించినది. మనరాక విని దుర్గ ము వదలి పెట్టి పారిపోయినది. ఇంతవరకు వారిజాడ మనకు తెలియనే లేదు. మండలాదుర్గము తరువాత ముద్గగిరియందో లేక హిరణ్యపర్వతమందో, రోహితదుర్గమందో లేక శోణసంగమందో, మహారాజసైన్యమును అడ్డుకొనుటకు వారికి భరసా లేనే లేదు. అయిదువేలసైన్యముతో ఏమలనంది శోణసంగమమున కనుపెట్టుకొని యుండి ఇప్పటికి పక్షమున్నపైగా అయినది. ఇంతవరకు వారి అడాపొడా కనఁబడలేదు. మండలాదుర్గమును ముట్టడించినసైన్యమైనను ఏమంత పెద్దదై యుండదు. న్యాకుబ్జమునుండి మరల సైన్యసాహాయ్యము వచ్చువరకు వారు

మనకంటఁ బడరు. ఈయవకాశములోనే మనము వారిని రూపుమా పుట ముఖ్యము. మరల సైన్యమువచ్చి వారికి తోడుపడినయెడల మనము లేనిపోనియిబ్బందులపాలు గావలసివచ్చును. గోళ్లతో తీరిపోవు పనికి గొడ్డళ్లెందుకు ? మీరు దూర మాలోచించండి. ” అని భీష్మదేవుఁడు చెప్పినాఁడు.

“ ఈస్వల్పసైన్యముతో మనము శత్రురాజ్యమున ప్రవేశించు టెలాగన ? ”

“ మహారాజ ! శత్రురాజ్య మెక్కడ ? కరూశదేశము కన్యాకుబ్జాధిపత్యపుపలుబడిక్రిందికి రాలేదు. ’

‘మహారాజ! తమవెంట అయిదువేలసైన్యమున్నది. అయిదువేల సైన్యముతో విమలనంది శోణసంగమమున కనుపెట్టుకొనియున్నాఁడు. ఇదిగాక మావెంట అంగరక్షకులు మొదలైనరౌతులు రెండువేలమందికి పైగా ఉన్నారు. ఈపన్నెండుపదుమూడువేలసైన్యముతో మనము వారణాసిని వశపరచుకొనలేమా ? ’ అని జయవర్ధనుఁ డన్నాఁడు.

‘ పన్నెండువేలసైన్య మెందుకు ? మహారాజుగారిసెలవైనచో నాయైదువేలసైన్యమును తీసుకొని వారణాసినే కాదు కన్యాకుబ్జమునుగూడ నేనాక్రమించుకొనఁగలను. ’ అని విమలనంది మహోత్సాహముతో అన్నాఁడు.

‘ ఇంతయెందుకు ? మనకాల్బల మిప్పు డెంతదూరమున ఉన్నది. ’ అని ప్రమథసింహుఁ డడిగినాఁడు.

‘ ఏమైననుమూడునాలుగురోజులలోఁగాని కాల్బల మిచ్చటికి రాలేదు. ’ అని విశ్వానందస్వామి బదులుచెప్పినాఁడు.

‘ కాల్బలము వచ్చినతరువాత చరణాద్రినిగాని, వారణాసిని గాని ముట్టడించవచ్చును. ఈలోగా అశ్వసైన్యముతో శోణసంగమము

మొదలు చరణాద్రివర కున్నప్రదేశమంతయు మనమాక్రమించుకొన వచ్చును.' అని భీష్మదేవుఁడన్నాఁడు.

'సైన్యము లన్నియు ప్రయాణమునకు సంసిద్ధమైనవి. తమరు సెలవిచ్చినచో ముందుకు బయలుదేరును.' అన్నాఁడు కమలసింహుఁడు.

'మరిశోణసంగమమున ?' అని మహారాజడిగినాఁడు.

'మహారాజా ! నావల్లఁగాదు. నన్నిక్కడనే ఉంచినయెడల నే నురిపోసుకొని చచ్చెదను.' అని విమలనంది దిగులుపడినాఁడు.

'అయితే ఎవరుమరి ? భీష్మదేవా ? తమరో ?'

'అసంభవము మహారాజా ? సేనాజవ్మాంతము గుఱ్ఱపుదళము నే నడపఁగలను. దుర్గమునుగాని, తీర్థమునుగాని కాపాడుట నావలనఁగాదు. అదిగాక ఈయుద్ధమునశోణసంగమమును కాచుకొని యుండవలసిన అవసరము లేదు. ముందునకు పోయి అందర మొక్కమాటుగా పడినచో వారణాసి, చరణాద్రి, ప్రతిష్ఠానము, కన్యాకుబ్జము కూడ లోఁబడిపోవును. సందేహము లేదు.'

'అయితే వెనుకకాపు అవసరమే లేదా ?'

'మహారాజా ! నామనవి చిత్తగించండి. వీరందరు యుద్ధముకోసము తహతహలాడిపోవుచున్నారు. అందరిని ముందుకు పోవలసినదని సెలవీయండి. వెనుకకాపుకోసము నేనిక్కడనే వేచియుండెదను. కాని కాల్బలము రాఁగానే నేనుకూడబయలుదేరివచ్చుటకు సెలవీయవలెను.' అని ఉద్ధవఘోషుఁడు నివేదించినాఁడు.

'కాల్బలమువచ్చినతరువాత శోణసంగమమునుగూర్చి ఆలోచించనే ఆలోచించనక్కరలేదు.' అన్నాఁడు భీష్మదేవుఁడు

'మంచిది. ఉద్ధవఘోషునితో పాటు ఇక్కడ ఎంతసైన్యము ఉండవలెను ?'

'రెండు వేలసైన్యము ఎక్కువ.'

'అయితే మిగిలినయావత్తుసైన్యము ఇప్పుడే నదము దాటి పోఁగలదా ?'

'ఆఁ. దాటఁగలదు. పాటలీపుత్రముదగ్గర ఆగిపోయిన అయిదు వేలసైన్యముకూడ పౌర్ణమిలోపల ఇచ్చటికి చేరఁగలదు. వచ్చినవెంటనే శోణనదము దాటి వెళ్ళవలసినదని దానికి ఉద్ధవఘోషుఁడు మహారాజుసెలవు తెలియఁజేయఁగలఁడు.'

భీష్మదేవునిమాట పూర్తికాకపూర్వమే యుద్ధయాత్ర నిశ్చితమైనదని మహోత్సాహముతో రణసింహుఁడు, ప్రమథసింహుఁడు గొంతెత్తి బిక్కపెట్టిన జయధ్వని చేసినారు. వెంటనే స్కంధావారమందంతట వందలకొలఁదివిజయశంఖములు మ్రోగినవి. సైనికుల జయనాదములకు అంతుపొంతు లేదు. పటహభేరీవాద్యరవ మప్పటికప్పుడే గుడారములెత్తివేసి శోణనదపుఇసుకతిప్పలపై నడక సాగించినారు. గుఱ్ఱపుడెక్కలతాకున రేగిన పెంధూళితో నదీగర్భము చీకటి క్రమ్మినది. సేనాముఖమండలిసైనికులజయఘోషతో భూమ్యాకాశములు మారుమ్రోగుచున్నవి. కోసున్నరమేర ఇసుకతిప్పలు జనారణ్యమైపోయినది.

౫

వారణాసియుద్ధము

నదము దాటినతరువాత అశ్వసైన్యము రెండుభాగములుగా విడఁదీసినారు. ఒకవేయిమంది సేనతో మహారాజు, భీష్మదేవుఁడు, వీరదేవుఁడు, ప్రమథసింహుఁడు అక్కడనే కొంచెముదూరమున స్కంధావార మేర్పరచుకొన్నారు. తలకొక అయిదువందలసైనికులను తీసుకొని రణసింహుఁడు, కమలసింహుఁడు, జయవర్ధనుఁడు, విమలనంది శత్రువులఆనుపానులు తెలిసికొనుటకు నాలుగువైపుల బయలుదేరినారు. ఒకవేయిమందిసైనికుల వెంటఁబెట్టుకొని చక్రాయుధుఁడు వారణాసిమార్గముబట్టి ముందుకు పోసాగినాఁడు. మరియొకవేయిమంది సైన్యముతో మరునాఁడే విశ్వానందుడు చక్రాయుధునికి తోడుగా వెళ్లుట కేర్పాటైనది.

మహారాజు భీష్మదేవునితో ఆలోచించి సామంతుల కందరికి "ఏసేనానాయకుఁడైననుసరే రెండురోజులకన్న ఎక్కువ స్కంధావారము విడిచిపెట్టి పోఁగూడదు" అని ఆజ్ఞాపించినాఁడు. ఆఉత్తరువు వినఁగానే విమలనంది తనయైదువందలసైనికులతో శిబిరమునుండి బయలుదేరి వెళ్లిపోయినాఁడు.

రెండురోజులలో గౌడసైన్యము కరూశదేశమును ఆక్రమించినది. పాటలీపుత్రమున ఆఁగిపోయినసైన్యము శోణనదముదాటి ఇవతలికి రాఁగానే స్కంధావార మెత్తివేసి మహారాజధర్మపాలదేవుఁడు ముందుకు బయలుదేరఁగలఁడు. మరునాఁడు నాలుగువేలసైన్యముతో ప్రమథసింహుఁడు, వీరదేవుఁడు కలసి వారణాసిమార్గముఁ బట్టినారు.

మిగిలిన రెండువేల సైన్యముతో ధర్మపాలుఁడు, భీష్మదేవుఁడు శిబిర ముందే ఉన్నారు. మూఁడవనాటికైనను విమలనంది శిబిరమునకు రాక పోవుట చూచి భీష్మదేవుఁ డైదువందల సైన్యముతో అతని కలిసికొను టకై నాలుగవనాటి ప్రొద్దుటనే ప్రయాణ మైనాఁడు. అయిదవనాటికి ధర్మపాలుఁడు భాగీరథీతీరమునకు వచ్చిచేరినాఁడు. అప్పటి కప్పుడే భాగీరథి ఆవలిగట్టున గౌడసేన విడిసియున్నది. ఇంకను వేల కొలఁది సైనికులు పడవలమీఁద నది దాటుచున్నారు. ఇది చూచి ధర్మపాలునకు వేడిపుట్టినది. కంగారుపడుచు గబగబ ముందుకు రాసా గినాఁడు. దారిలో విశ్వానందుఁడు, వీరదేవుఁడు, ప్రమథసింహుఁడు అతని కలిసికొన్నారు.

“ నదిదాటుచున్న దెవరిసేన?” అని ధర్మపాలుఁడు ఆదుర్దాగా విశ్వానందు నడిగినాఁడు.

“ మహారాజ ! సంగతి సందర్భములు చాలాప్రమాదకరము లుగానే ఉన్నవి. నదిదాటుచున్న సైన్యము మనదే. ”

‘ మూఁడురోజులలో డెబ్బదిక్రోసులదూరము దాటివచ్చి నాలు గవనాటిప్రొద్దుటనే తనసైన్యముతో భాగీరథిదాటి, విమలనంది వార ణాసిపైఁ బడినాఁడు. నగరములో కన్యాకుబ్జసైన్యము పదివేలకుపైఁగా ఉన్నది. ఆరోజుననే సాయంకాల మగునప్పటికి చక్రాయుధుఁడు భాగీరథీతీరమునకు వచ్చినాఁడు. విమలనందిచేసిన సాహసము తెలిసి నిలుచున్నపాటున గబగబ నదిదాటివచ్చి అతనిని కలిసికొన్నాఁడు. సమయమునకు చక్రాయుధుఁడువచ్చి తోడుపడకపోయినచో విమలనం దితోపాటు అయిదువందలమందిగౌడవీరులు గంగలో కలిసిపోవలసి నదే. కన్యాకుబ్జమహారాజు సెలవుప్రకారము వారణాసీనగరపాలకుఁడు గంగానదిమీఁదిపడవలను చాలావరకు కాల్చివేసినాఁడు. ఉన్నకొద్దిప

డవలతో రోజున నైదువందలమందికన్న ఎక్కువజనము నదిదాటు టకు వీలులేదు.' అని ప్రమథసింహుఁడు మహారాజుతో మనవిచేసి నాఁడు.

'ఇప్పుడు మనకుదారి ?' అని ఆత్రముతో మహారా జడిగి నాఁడు.

'భీష్మదేవుఁ డిచ్చటికి రాఁగానే ఈవిషయమునుగూర్చి ఆలోచనలు జరిగినవి. అతని ఉత్తరువుప్రకారము రణసింహుఁడు తననైదువందలసైనికులతో పడవలను వెదకి పట్టి తీసుకొనివచ్చుటకు చరణాద్రినైపు వెళ్లినాఁడు.' అని విశ్వానందుఁడు చెప్పినాఁడు.

'ఆవలిగట్టునఉన్న సైన్య మెంత ?'

'విమలనందిసేనతో కలసి రెండువేల అయిదువందలు.'

'ఈవలిగట్టున ?'

'దాదాపు ఏడువేలవరకు ఉండవచ్చును.'

అప్పటి కప్పుడే గంగాతీరమున స్కంధావార మేర్పరచినారు. సామంతు లందరు మహారాజుతోపాటు శిబిరములోనికి వచ్చినారు. మహారాజువచ్చిన కబురు తెలియఁగానే సైనికు లొక్కపెట్టున ఆకాశ ము బద్దలగునట్లు జయనాదములు చేసినారు. వేనవేలుకంఠములనుండి ఒక్కమాటుగా బయలుదేరిన ఆజయకోలాహలమునకు విశ్వనాథాలయగోపురశిఖరము కంపించిపోయినది. వారణాసిలోనివరుణాసంగమమ్ముదగ్గర విడిసియున్నసైన్యముకూడ ఈధ్వనివలన మహారాజురాక గ్రహించి సింహనాదము చేయమొదలుపెట్టినది. ద్విగుణోత్సాహముతో విమలనంది, చక్రాయుధుఁడు, నగరప్రాకారమును ముట్టడించినారు. కాని పదివేలసైన్యముముందు రెండువేలసైన్య మేమిపనిచేయఁగలదు ?

గౌడసైనికుల నెత్తుటితో ఆదికేశవఘట్టము ఎఱ్ఱనై పోయినది. కాని ప్రాకారముమీద గౌడసైనికుఁడు కాలుపెట్టలేదు.

సైన్యము నెక్కించుకొని వారణాసిరేవు చేరినపడవలు సాయంకాల మగునప్పటికి మరల ఈవలిదరికి వచ్చినవి. భీష్మదేవుని, విశ్వానందునిశిబిరమందేఉండనియమించిరెండువందలసేనతో మాత్రము ధర్మపాలుఁడు వారణాసి చేరుటకు పడవనెక్కినాఁడు. అతనితో ప్రమథసింహుఁడు, వీరదేవుఁడు కూడ బయలుదేరినారు. జామురాత్రివేళకు పడవ ఆవలిదరి చేరినది. రక్తసిక్తదేహములతో విమలనంది, చక్రాయుధుఁడు మహారాజున కభివాదనము చేసినారు. విమలనంది అవస్థచూచి మహారాజుకోప మంతయు చెల్లాచెదరై పోయినది. వెంటనే విమలనందిని కౌఁగలించుకొని యుద్ధవిశేషము లడిగినాఁ డతఁడు.

“సమ్రాట్! శోణనదమునుండి అయిదువందలసైనికులతో నేను బయలుదేరివచ్చినాను. కాని వారిలో ఒక్కఁడుకూడ ఇప్పుడు జీవించిలేడు. స్వామికార్యార్థము వారందరీ కాశీక్షేత్రమున శివసాయుజ్యము పొందినారు. ఒక్కగౌడసైనికుఁడైనను వరుణానది ఈవలిగట్టున చావలేదు. దుర్గప్రాకారముదగ్గర, ఆదికేశవఘట్టమున మెట్లపైని వారందరు ప్రాణార్పణము చేసినారు.”

ఈమాటలు చెప్పుచున్నప్పుడు విమలనంది కన్నులు మెరిసిపోయినవి. అతఁ డుద్రేక మణఁచుకొని మరల చెప్పసాగినాఁడు. “భాగీరథిపైనున్న పడవల నన్నిటిని ఇంద్రాయుధుఁడు కాల్పించినాఁడు. అయినను మన కిప్పుడు వచ్చిన అవాంతర మేమియులేదు. మిగిలిన పడవలనుకూడ కాల్చివేయనీయండి. మనకు బాధలేదు. తమ యెదుటనే ఈవేళ తెల్లవారకుండ నేను వారణాసిని పట్టుకొనెదను. లేదా—”

“ లేదా—? ఆపైన—” అని గొణుఁగుగొంతుకతో ధర్మ పాలుఁ డడిగినాఁడు.

“లేదా రేపటిపొద్దుట సజీవుఁడైన గౌడసైనికుఁడు సూర్యభగ వానుకంటఁ బడఁడు. ”

“ అవుఁగాక ! విమలా ? లోఁబడిన ఈరాత్రియే వారణాసి లోఁబడవలెను. లేకున్న ఇఁక ఎప్పటికిని లోఁబడ దన్నమాట. ”

ఈమాట విని చక్రాయుధుఁడు కంగారుపడుచు ముందుకు వచ్చి “ మహారాజాధిరాజ ! ఇది భీషణప్రతిజ్ఞ. నాకోసము నేటితో గౌడసింహాసనము శూన్యమైపోవునా ? ” అని అన్నాఁడు.

“ చక్రాయుధదేవ ! ఏదెట్లు కావలెనో అదట్లు జరిగితీరును. అంతయు భగవదిచ్ఛ. నేటిరాత్రితో గౌడసింహాసనము శూన్యమైపో వలసియున్నచో దాని నెవరు తప్పించఁగలరు ? తెల్లవారకుండ ఈనగ రప్రాకారము నేలమట్టమైపోవలెను లేదా—”

“ లేదా గంగానది ఉత్తరతీరమున రేపు గౌడసైనికుఁ డొక్కఁ డైనను ప్రాణములతో ఉండఁడు. ” అని విమలనంది మహారా జన్న వాక్యమును పూర్తిచేసినాఁడు.

“ అవుఁగాక ! చక్రధ్వజము చేతఁబట్టుకొని సేనాముఖమందు నేనుండెదను. నీవిప్పుడే సైనికు లందరితో గంగముట్టించి ప్రతిజ్ఞచే యించవలెను. ”

“ ఏమని సమ్రాట్ ? ”

“ ఈరాత్రి తెల్లవారులోపల వారణాసి పట్టుకొనకుండ గౌడ సైనికుఁడైనవాఁ డొక్కఁడుకూడ శిబిరమునకు తిరిగిపోఁడు—అని ”

క్రీస్తుశకము ఎనిమిదవశతాబ్ది చివరభాగమున చక్రాయుధు నిం హాయసనస్థుఁ జేయుటకై సహస్రగౌడసైన్యము యుద్ధయాత్రకు బయలుదేరి

నది. అంతకుముం దెప్పుడు మగధ దాటి రాలేదు. ఇంతవరకు ఆత్మ రక్షణకోసము ఉద్యోగించుచు తనపైకెత్తివచ్చినవారితో మాత్రమే పోరాడుటకుప్రూనుకొన్నది. రాజ్యకాంక్షతో పరదేశములనాక్రమించుటకు తలపడలేదు. పరదేశములవిషయమై వారెప్పుడును ఆలోచించనేలేదు. అందుచే తొందరపడి గంగానది దాటివెళ్లిన విమలనంది సాహసమునకు భీష్మదేవుఁడు మొదలైన మహాసామంతు లందరు త్రొక్కులాడినారు. మహారాజధర్మపాలుఁడు అంతగా ధక్కా-మొక్కీ-లు తిన్నవాఁడుకాడు. మంచిపడుచుఁదనములో ఉన్నాఁడు. అందుచే ముందురాఁబోవు కష్టనిష్ఠురములఁగూర్చి తటపటాయించు స్వభావమా తనికిలేదు. విమలనందిచేసినసాహసమునకు ఆతఁడు కొంచెమైన భయపడలేదు. అల్పవయస్కు-లైన సామంతనాయకులు కొందరుకూడ ఈవిషయమున అతనితోపాటుధైర్యముగానే ఉన్నారు. మహారాజుచేసిన శపథమునకుకూడ వారు కంగారుపడలేదు. ఆశపథము భయముకలిగించుటకుబదులు వారికిని, సైనికులకును రణోత్సాహమును రెట్టించినది. యుద్ధముమాట చెవిఁబడఁగానే గౌడసైనికు లంద రెగిరిగంతులు వేయ మొదలుపెట్టినారు. పసిఁబట్టినవేటకుక్క-లవలె శత్రువులమీద దుముకు టెప్పుడెప్పు డని వారు కాలుత్రవ్వుచున్నారు. విదేశమందలి యుద్ధము కొంచెముగా రుచిచూచుటచే వారియావేశమునకు పట్టపగ్గములులేకుండఁబోయినవి. సైనికులెవరైనను, ఒకపనిచేయుటకుఁగాని, ఒకచోటికివెళ్లుటకుఁగాని, భయసూచన కనుపఱచినను, లేక కొంచెము వెనుకముం దాడినను, తత్క్షణమే క్రొత్తసైనికులు వచ్చి ఆలోటును నిరాక్షేపముగ పూర్తిచేయుచున్నారు.

మహారాజుపట్టినప్రతిజ్ఞ విని ప్రమథసింహుఁడు చాలా ఆదుర్దా పడినాడు. కాని తెగువఁజేసి ఆతఁడు మహారాజుతో ఏమియు చెప్ప

లేకపోయినాఁడు. కొంచెముసేపు వెనుకముం దాలోచనచేసి కొందఱుమహాక్షత్రియవాండ్రను వెంటఁబెట్టుకొని శిబిరరక్షణార్థ వరుణానదితూర్పుదిక్కున వేచియున్నాఁడు.

రాత్రి రెండుజాములవేళ కావచ్చినది. కాశీనగరములోని దేవాలయము లన్నిటిలో ఆరత్రికశంఖఘంటానాదములు మాటుమణఁగినవి. అప్పుడు ధర్మపాలదేవుఁడు స్వయముగా చక్రధ్వజమును చేతఁబట్టుకొని వరుణానదినీటిలోకాలుపెట్టినాఁడు. అతని వెనుకనే మహాసామంతులు, సేనానాయకులు, నదిలోనికి దిగినారు. వారివెంట రెండువేలగౌడసేన ముందడుగువేసినది.

కన్యాకుబ్జసేన యుద్ధమునకు సంసిద్ధమైయున్నది. శత్రువులెదుర్కొను టెప్పుడెప్పుడా యని కనుపెట్టుకొనిచూచుచున్నది. కోటబురుజులపైన, నగరప్రాకారముపైన వేలకొలఁది కాగడాలు వెలిగించినారు. ఆకాగడాలవెలుతురులో గౌడసేన నగరప్రాకారమును ముట్టడించినది. మహారాజు స్వయముగా నగరప్రాకారముదగ్గర నిలచి సైనికులను ప్రోత్సహించుచున్నాఁడు. కోటబురుజులనుండి, ప్రాకారమునుండి కన్యాకుబ్జసైనికులు, రాళ్లు, కత్తులు, కటారులు, ఈటెలు, విధివిరామము లేకుండ వర్షించుచున్నారు. సలసలమరుగుచున్న నూనెను, కరగించిన సీసమును క్రిందనున్న గౌడసైనికులపై గంగాళముల కొలఁది పోయుచున్నారు. అయినను ఎట్లో తప్పించుకొని గౌడసైనికులుకొందరు గోడ నెక్కుచునే యున్నారు. కాని అక్కడివారు ఎక్కినసైనికులను ఎక్కినట్లే క్రిందికి త్రోసివేయుచున్నారు. దెబ్బతినినకొలఁది గౌడసైనికుల కుత్సాహము ఎక్కువగుచున్నది. అదిగాక మహారాజు స్వయముగా ప్రోత్సహించుచున్నాఁడు. అందుచే గౌడసైనికులు వెనుకముందుచూడకుండ నక్షత్రవేగమున గోడను ఆక్రమించినారు. చాలామంది

డి సైనికులు గోడపై కెక్కినారు. మందిమోపైపోవుటచూచి ప్రాకార మును కాపాడుచున్న సైనికులు వెనుకడుగు వేయసాగినారు. విమలనంది నగరప్రాకారమునుండి బురుజుపై కొక్కదుముకు దుమికి అక్కడి సైని కులను చెల్లాచెదరు చేసినాఁడు. వెనుకకు పోవుచున్న సైన్యమును ప్రో త్సహించుచు నగరపాలకుఁడు విమలనందిని ఎదుర్కొన్నాఁడు. కాని మొదటిదెబ్బతోనే నగరపాలకుని కత్తి విరిగిపోయినది. నిరాయుధుఁడై నను ఆతఁడు లొంగబడలేదు. వెంటనే విమలనంది ఆతని చంపుటకై కత్తి నెత్తినాఁడు. కాని ఎత్తినకత్తి ఎత్తినట్లుండఁగానే చక్రాయుధుఁడు వారిరువురినడుమకు వచ్చి "విమలనందీ! జయసింహుఁడు నాఖైదీ. అతనిని కాపాడవలెను." అని అన్నాఁడు.

ఈమాట విని సైనికు లందరును దిగాలుపోయి చూడసాగి నారు. ఏదో అడుగవలె నని విమలనంది చక్రాయుధుని కేసి చూచి నాఁడు. అంతలో నగరములో ఒకచోట అగ్నిజ్వాలలు కనఁబడినవి. గౌడసైనికు లొక్కపెట్టున జయనాదము చేయసాగినారు. ఈజయధ్వని విని నగరప్రాకారముమీఁద మిగిలియున్న కన్యాకుబ్జసైనికులు వెనుకకు పారిపోవ మొదలుపెట్టినారు. గౌడసైన్యము పూర్తిగా ప్రాకారము నాక్రి మించుకొన్నది. మహారాజు గోడనుండి దిగి నగరములోనికి వచ్చినాఁడు. అంతలో రక్తసిక్తదేహముతో యోధుఁ డొకఁడు వచ్చి "స్వాగతము ధర్మపాలదేవ సమ్రాట్టునకు" అని కేక లేసినాఁడు. అతనిచేతిలో చక్ర ధ్వజ మున్నది. అదిచూచి ఆతఁడు తనసైనికుఁడే యని గ్రహించి మహారాజు "ఎవరు నీవు?" అని ప్రశ్నించినాఁడు.

"మహారాజ! ఇంతలోనే మరచిపోయినారా? నేను జయ వర్ధనుఁడను."

గుభాలున మహారాజాతని కౌఁగలించుకొన్నాఁడు. వెంటనే కమలసింహుఁడు, వీరదేవుఁడు, విమలనంది జయవర్ధనున కభివాదనము చేసి ఆతనిచుట్టును మూగినారు.

జయవర్ధనుఁడు పడవలకోసము చరణాద్రివైపు వెళ్లినాఁడు. అతనికి కొంతదూరములో కొన్ని పడవలు దొరకినవి. వాటితో అతఁడు నది దాటినాఁడు. వెంటనే బయలుదేరి అసిసంగమము దగ్గరికి వచ్చు నప్పటికి గౌడసేన వరుణాసంగమమును ముట్టడించినసంగతి అతనికి తెలిసినది. నగరప్రాకారమున వేరొకచోట ముట్టడి లేకపోవుటవలన కన్యాకుబ్జసేన యావత్తు వరుణాసంగమము దగ్గరకే వచ్చి గౌడసేన నెదురొన్నది. నగరరక్షకులుకూడ మఱొకవైపున భయమేమియు లేదని చాలావర కక్కడికే వచ్చినారు. అసిసంగమమునమాత్రము కొంచెముసైన్యము కాఁపున్నది. ఈపీలు కనుపెట్టి జయవర్ధనుఁడా స్వల్పసైన్యమును ఓడించి నగరములోనికి ప్రవేశించినాఁడు. అప్పటికి నగరప్రాకారము గౌడసేనకు లోఁబడిపోయినది.

ఈసంగతి విని మహారాజు జయవర్ధనుని ప్రశంసించినాఁడు. కన్యాకుబ్జసేన అప్పటి కప్పుడే పూర్తిగా ఓడిపోయినది. నాయకుఁడు పట్టువడుటవలన ఓడిపోయినసైనికు లందరు మహారాజును శరణుఁ జొచ్చినారు. వెంటనే ప్రమథసింహుఁడు నగరమున ప్రవేశించి ప్రాకారరక్షణకు కట్టుదిట్టములు చేసినాఁడు.

పొద్దుపొడిచినతరువాత మహారాజును, ప్రమథసింహుఁడును అత్యాశ్చర్యముతో నదివంక చూడసాగినారు. వేలకొలఁది గుఱ్ఱపు రౌతులు నది కడ్డపడి ఈదుకొని వచ్చుచున్నారు. అదిచూచి మహారాజున కెక్కడలేని కంగారుపుట్టినది. అది శత్రుసైన్య మనుకొని వారి నడ్డుకొనుటకు మార్గము యోచింపసాగినాఁడు. గుఱ్ఱములు

చూపుమేరదూరము వచ్చినతరువాత వాటిని తేరిపారఁజూచి ప్రమథ సింహుఁడు ఉత్సాహముతో "మహారాజ! వారు మనసైనికులే. అదిగో గుఱ్ఱములవెనుక చక్రధ్వజ మెగురుచున్నది. చూడండి!" అని అన్నాఁడు.

అరగడియసేపటిలో గుఱ్ఱపు కళ్లెము నోటఁగఱచుకొని వృద్ధుఁడైన భీష్మదేవుఁడు నది ఈదుకొని మణికర్ణికాఘట్టమునకు వచ్చి చేరినాఁడు. అతఁడు మెట్లెక్కి పైకి వచ్చుచుండఁగానే మహారాజు గబగబ ఎదురువెళ్లి విస్మయముతో "భీష్మదేవా! ఏమిటిది?" అని ప్రశ్నించినాఁడు.

భీష్మదేవుఁడు తడిగుడ్డలతోనే మహారాజున కభివాదనముచేసి "మహారాజ! చక్రధ్వజము చేతఁబట్టుకొని రెండువేలసైన్యముతో ఏలినవారు స్వయముగా వారణాసిని ముట్టడించినారని తెలిసి గౌడసైన్యము యావత్తు నది కడ్డుపడి ఈదుకొనుచు ఈవలిదరికి వచ్చినది. లోకమున మానవున కసాధ్యమైన పనిలేదు. దానికి మీరే నిదర్శనము. మిమ్ము చూచి గౌడసేన గంగానదిని ఆదరినుండి ఈదరికి ఈదుకొని రా సాహసించినది. మీనిదర్శనమువల్లనే గౌడసైనికు లెల్లరు రణోన్మత్తులై పోయినారు. తిండిలేక, నీటనాని, చలితో వణఁకిపోవుచు అలసిపోయియున్నను యుద్ధోత్సుకులైన గౌడసైనికు లిప్పటి కిప్పుడు ప్రతిష్ఠానము ముట్టడింపఁబోవుటకు సంసిద్ధులై యున్నారు." అని చెప్పినాఁడు.

ఈమాటవిని పట్టరాని సంతోషముతో "మహారాజ! ఎంత దూరప్రయాణము చేసి ఎంతగా బడలిపోయియున్నను గౌడసేన దుర్జేయ మని మరచిపోకుఁడు. నిజమునకు కన్యాకుబ్జయుద్ధము ముగిసిపోయినట్లే. ఇక్కడ గౌడసేనలదెబ్బ రుచిచూచినపిమ్మట మరల

కాన్యాకుబ్జసేన మనల నిరోధించుటకు సాహసించలేదు.” అని ప్రమథ సింహుఁడన్నాఁడు.

బాష్పరుద్ధనేత్రములతో మహారాజు నదినీదుకొని వచ్చిన సైనికులకేసి చూచినాఁడు. సైనికులందరొక్కమారు జయనాదము చేసినారు.

౬

భిల్లమాల—ఇంద్రాయుధుఁడు.

రాత్రి నాలుగవజాము నడచుచున్నది. భిల్లమాలానగరపు తూర్పు నగరివాకిట మంగళవాద్యములు ప్రయోగించుటకు మేళగాండ్రు తయారగుచున్నారు. అప్పటికిని కోటవాకిట దీపము వెలుఁగుచున్నది. నాలుగవజాము పడిగాఁపువాండ్రు తమవంతుపారా తీరుటవలన కులాసాగా కాలక్షేపము చేయసాగినారు. నగరమునకు వెనుకనున్న పర్వత శిఖరములపై నిర్మలమైన ఉషఃకాంతి ప్రకాశింపసాగినది. నగరవాసులొకరిద్దరుమాత్రము రాజవీథిని తిరుగాడుచున్నారు. నగరమున కున్న నాలుగువాకిళ్లు మూసియే యున్నవి. మేళగాండ్రలో వైణవికుఁ డప్పుడే పిల్లనఁగ్రోవిపై చేయివేసినాఁడు. ఇంతలో తూర్పువాకిటితలుపు ఎవరో తట్టినారు.

“ఎవరు మీరు?” అని కావలావాఁ డడిగినాఁడు.

“త్వరగా వాకిటితలుపు తియ్యి!”

“ఇంకను వేళ కాలేదు.”

“కాకున్నను సరే తలుపు తెరువక తప్పదు.”

“ఎవరు నీవు?”

“ఎందుకు?”

“నీమాటకు నాకు నవ్వువచ్చుచున్నది. నీ వేమైన పరదేశివా?”

“ఏమి? అట్లడుగుచున్నావు?”

“ఘూర్జరరాజ్యపు కట్టుఁబాట్లు నీ కెఱుఁగ వనుకొనెదను.

పూర్తిగా తెల్లవారకమునుపు స్వయముగా మహారాజఘూర్జరేశ్వరుఁడు వచ్చినను భిల్లమాలానగరపు గవిడితలుపు తెరువము. తెలిసినదా ? ”

“ తెల్లవార వచ్చినది. ఇంకను రాత్రి యేమిటి ? ”

“ ఇంకను అరగడియసే పాలస్య మున్నది. ”

“అయితే నీ వున్నపాటున మహారాజుగారిదగ్గరికి వెళ్లి “మహారాజాధిరాజ ! పరమభట్టారక, పరమమాహేశ్వర, అశేషభూపాలమాళిమకుటమణికోటికాంతి నీరాజిత—— ”

“ ఏమిటి ? ”

“ కన్యాకుబ్జమహారాజులంగారు వచ్చినారని నివేదించు. ”

“ మంచిది. ఎవరు వచ్చినను సరే. కొంచెముసేపు వేచియుండవలసినదని చెప్పు.”

“ ఏమి ? ”

“ ఏమి లేదు. అక్కడనే కొంచెముసేపు కనుపెట్టుకొని యుండకతప్ప దని చెప్పు. ”

“ నామాట నీకు సరిగా వినరాలేదా యేమిటి ? కన్యాకుబ్జమహారాజులంగారు స్వయముగా విచ్చేసి నగరివాకిట వేచియున్నారు.”

“ తెలిసిన దయ్యా ! తెలిసినది. అయినను మరికొంచెముసేపు వేచియుండవలెను. ”

“వీలులేదు. నీవు ఉన్నపాటున తలుపుతీసి తరువాత నాగభటదేవమహారాజులంగారికి కబురు చెప్పవలెను. మహారాజాధిరాజమహోదయేశ్వరుఁడు స్వయముగా భిల్లమాలాధిపతికి అతిథిగా వచ్చియున్నాఁడు. తెలిసినదా ? ”

“ మంచిది. తెలిసినది. కొంచెముసే పున్నతరువాత అతిథిశా

లకు నిరాక్షేపముగ వెళ్లవచ్చును. నీ వీసంగతి వారికో చెప్పు."

ఈమాటతో వాకిటివెలుపల నిలచియున్న మనుష్యుడు హాతాశుడై మారుమాటాడకుండ వెనుకకు తిరిగి వచ్చినాడు. రాత్రికి బందోబస్తుగా కట్టిన ఆనగరివాకిటికి కొంచెముదూరములో ఒకచోట మంచిచెక్కడపుపనితనము గల నాలుగుగుఱ్ఱాలరథ మొకటి ఆగియున్నది. తలుపు తీయించుటకు వెళ్లినమనుష్యుడా రథముదగ్గరికి తిరిగివచ్చి సారథిని పిలచి మెల్లగా మహారాజులంగారు మేల్కొనినారా?" అని అడిగినాడు.

సారథి మాటాడలేదు. రథమునకు కట్టిన పెద్దకట్టుపరదాలలోపలనుండి "నేను లేచినాను. భానుగుప్తా! నీ వాకమాటిటురా!" అని ఎవరో పిలచినారు.

'మహారాజాధిరాజా?' అని భానుగుప్తుడా రథము వెనుకకు వెళ్లినాడు.

'మన మిప్పు డెక్కడికి వచ్చినాము?' అని మహారాజ ఇంద్రాయుధుడడిగినాడు.

'భిల్లమాలానగరము చేరినాము.' అని భానుగుప్తుడు బదులు చెప్పినాడు.

'అయితే సరే. ఇక ఈపరదా లన్నిటిని విప్పు. నేను రథము దిగెదను.'

'రథ మింకను నగరివాకిటనే ఉన్నది మహారాజ!'

'ఏమి? ఎందుచేత?'

'నగరివాకిటితలుపు లింకను తీయలేదు.'

'నేను వచ్చినట్లు చెప్పలేదా?'

'చెప్పినాను. పూర్తిగా తెల్లవారినగాని తలుపుతీయరట!'

'లోనికి కబురుపంపలేదా మరి?'

'పంపినాను. మహారాజింకను నిద్రలేచినట్లు లేదు.'

ఆసమయముననే తొలిజామునగారా వాద్యము లాగిపోయినది. ఘణఘణధ్వనులతో కోటతలుపులు తెరచినారు. ఇంద్రాయుధుని సెలవుప్రకారము సారథి చబుకుతో ఒకదెబ్బ సగుసని గుఱ్ఱములకు అదలించినాడు. గుఱ్ఱపుడెక్కలచప్పుడుతో చకచక రథము కదలినది. కోటకావలివారు అతని నేమియు పలుకరింపలేదు. భానుగుప్తుండు గుఱ్ఱమెక్కి రథమువెనుకనే పోసాగినాడు. అప్పుడే ప్రజానీకముచే నగరము చాలసందడిగ ఉన్నది. రాజవీధిని ఎటుచూచినను గుఱ్ఱములు, రథములు, బండ్లు, అటునిటు పరుగెత్తిపోవుచున్నవి. ఆకోలాహలము విని రథములోనున్న మహారాజు సారథిని పిలిచి 'అయినా గుప్తా? మనల సన్మానించుటకై ఘూర్జరమహారాజు ఏమైన ఎక్కువసన్నాహమేమైన చేసినాడా?' అని ప్రశ్నించినాడు

'ఏమియు ఉన్నట్లు కాన్పించదు.' అని సారథి విస్మయముతో బదులుచెప్పినాడు.

'మరి రథచక్రములకిరకిరలు, గుఱ్ఱపుడెక్కల టకటకలు అంతుపొంతులేకుండ వినవచ్చుచున్న వేమి?'

'మహారాజాధిరాజా! అవి బేహారులతండా. నగరద్వారమిప్పుడే తెరచుటవలన వీథిలో జనసమ్మర్దమెక్కువగా ఉన్నది. అంతే కాని మరేమియు లేదు.'

కొంచెముసేపటిలో రథము వచ్చి ఘూర్జరరాజప్రాసాదముముందాగినది. ఆరథపుగొప్పతనము చూచి ఒకరిద్దరుభటులు దగ్గరికి వచ్చి 'ఎవరు వచ్చినారు?' అని సారథిని ప్రశ్నించినారు.

భానుగుప్తుడు గంభీరముగా "పరమేశ్వర, పరమమాహేశ్వర,

పరమభట్టారక మహారాజాధిరాజ కన్యాకుబ్జమహోదయ కుశస్థలేశ్వర ఇంద్రాయుధదేవమహారాజులంగారు విచ్చేసినారు. ఈరథము వారిదే." అని బదులుచెప్పినాఁడు.

ఆమాట విని భటుఁడొకఁడు గబగబ కోటలోనికి పరుగెత్తిపోయినాఁడు. రెండవభటునియుత్తరువుతో దౌవారికులు కోటగుమ్మము మొదలుకొని రాజప్రాసాదపులోపలిమెట్లవరకు విలువయైనమడుగులు పరచినారు. ఇంద్రాయుధదేవుఁడు మెల్లఁగా రథము దిగి ఆమడుగులమీఁదుగా నడచి మేడమెట్లదగ్గరికి వచ్చినాఁడు. ఆతఁడు మొదటిమెట్టుపై కాలుపెట్టఁబోవుసమయముననే మేడమీఁది మొదటిగది తలుపు తెరచుకొని విలువయైన తెల్లనిబట్టలు వేసుకొన్నపురుషుఁడొకఁడు గబగబ మేడమెట్లు దిగి రాసాగినాఁడు. అతనివెనుకనే పదిమందిరాజపురుషులు, ఛత్రము, చామరము, స్వర్ణరాజదండము మొదలైనరాజలాంఛనములను పట్టుకొని దిగివచ్చుచున్నారు. వారిని చూచి ఇంద్రాయుధదేవుఁడు క్రిందిమెట్టుమీఁదనే ఆగిపోయినాఁడు. అమూల్యావస్త్రములు కట్టుకొన్నపురుషుఁడు మెట్లు దిగివచ్చి చిరునవ్వు నవ్వుచు ఇంద్రాయుధునికేసి చూచి "మహారాజ! స్వాగతము." అని అన్నాఁడు.

తల కొంచెము ఓరగా వంచి రెండుచేతులు కొంచెము ముందుకు చాపి ఇంద్రాయుధుఁడు చిరునవ్వు నవ్వినాఁడు.

"దారిలో ఒడుదుడుకేమియు రాలేదు గదా ?" అని ఘూర్జర మహారాజనాగభటదేవుఁడు మెల్లగా చిరునవ్వు నవ్వుచు అడిగినాఁడు.

"లేదు. మారథమువచ్చునప్పటి కింకను తెల్లవారకపోవుటచే నగరివాకిలిమాత్రము తలుపుతెరచుటకు కొంచె మాలస్యమైనది."

తృతీయఖండము

ఆమాటకు బదులేమియు చెప్పకుండ "లోపలికి దయచేయండి" అని నాగభటదేవుఁ డింద్రాయుధునకు చేయి అందించినాఁడు. వారిరువురు చేతులుపట్టుకొని నెమ్మదిగా మేడమెట్లెక్క మొదలుపెట్టినారు. రెండుమూఁడు మెట్లెక్కినతరువాత "మహారాజ! మీతో ఛత్రిధరుఁడు గాని, దండధరుఁడు గాని ఎవ్వరును రాలేదా యేమి?" అని నాగభటదేవుఁడు ప్రశ్నించినాఁడు.

"లేరు." అని ఇంద్రాయుధుఁడు కొంచెము సిగ్గుపడినాఁడు.

ఆమాట విని నాగభటదేవుఁడు నివ్వెరపడి ఇంద్రాయుధుని కేసి చూచుచు మెట్లపైనే ఆగిపోయినాఁడు. ఇంద్రాయుధుఁడు సిగ్గున తల వంచుకొన్నాఁడు. ఘూర్జరమహారాజు నింగితము గ్రహించి గబగబ పదిమందిపరిచారకులు ఛత్రచామరములు తీసుకొనివచ్చి ఇంద్రాయుధునికి పట్టినారు. మరల చేతులు పట్టుకొని ఇరువురుమహారాజులును మెట్లెక్కి పోసాగినారు. కొంచెము దూర మెక్కినతరువాత నాగభటదేవుఁడు మరల ఇంద్రాయుధుని కేసి చూచి "మహారాజ! ఇప్పుడు చక్రాయుధుఁ డెక్కడ?" అని సాకూతముగ ప్రశ్నించినాఁడు.

"ప్రతిష్ఠానమం దున్నాఁ డనుకొనెదను."

"అయితే మీరు నగరము విడచిపెట్టి ఎందుకు బయలుదేరినారు?"

క్రీస్తుశకము ఎనిమిదవశతాబ్దిని నగర మనఁగా కన్యాకుబ్జమని యే ఉత్తరాపథమందు వాడుక. అందుచే నాగభటదేవుఁడు కూడ కన్యాకుబ్జమును నగరమనియే వాడినాఁడు. నాగభటదేవుని ప్రశ్నకు చాల సిగ్గుపడిపోయి తడబాటుమాటతో ఇంద్రాయుధుఁడు మెల్లమెల్లగా "నిరాటంకముగ ఆతఁడు గబగబ ముందుకు తోసుకొనివచ్చుచున్నాఁ డని తెలిసి నేను తమసైన్యములను సాయము తీసుకొనిపోవ

టకై ఉన్నపాటున బయలుదేరి వచ్చినాను. అందుచేతనే సేవకు లెవరును వెంటవచ్చుటకు అవకాశము లేకపోయినది." అని బదులు చెప్పినాఁడు.

"అయితే మీసైన్య మింతవరకు చక్రాయుధుని ఎక్కడఁగూడ నిరోధించనే లేదా ?"

"నిరోధించ కేమి! వారణాసియందు పదివేలసైన్య మున్నది. కాని రెండుమూడువేలసైన్యముతో ధర్మపాలదేవుఁడు దానిని ఓడించి సులభముగా వారణాసిని లోఁబరచుకొన్నాఁడు."

"చరణాద్రియందు గాని, ప్రతిష్ఠానమందు గాని యుద్ధమే కాలేదా ?"

"యుద్ధము కా కేమి? యుద్ధము జరిగియే చరణాద్రి వారివశమైనది."

"మరి ప్రతిష్ఠానము ?"

"ఇప్పటి కింకను లోఁబడ లేదని తెలియవచ్చినది."

ఈమాటతో నాగభటదేవునకు చాలవిరక్తి పుట్టినది. గవాక్షమునకు ఆతఁడు ముఖము త్రిప్పుకొన్నాఁడు. ఆముఖము చిట్లింపు కనుపెట్టి ఇంద్రాయుధుఁ డొకనిట్టూర్పు మెల్లగా విడచినాఁడు. వెంటనే ఆతఁడు నాగభటదేవుని కేసి చూచి కంపితస్వరముతో "మరి మీరు యుద్ధమున కెప్పుడు బయలుదేరెదరు ?" అని అడిగినాడు.

"మీరు చాలా శ్రమపడి వచ్చినారు. ముందు విశ్రాంతి తీసుకొనుఁడు. యుద్ధయాత్రసంగతి తరువాత మాట్లాడుకొనవచ్చును" అని తొణఁకకుండ నాగభటదేవుఁడు గంభీరముగ జవాబుచెప్పినాఁడు.

మహారాజకోస మొకపెద్దగది విడిదిగా ఏర్పాటైనది. నాగభటదేవుఁ డింద్రాయుధుని ఆగదిలో ప్రవేశపెట్టి పరిచర్యకోసము కొంద

ఋసేవకులను నియోగించి వెలుపలికి వెళ్లిపోవుటకై వెనుకకు తిరిగినాఁడు.

ఆగఁదిగుమ్మముకడనే మహారాజుకొరకు నొకయోధుఁడు వచ్చి వేచియున్నాఁడు. అతనిని చూచినతోడనే నాగభటదేవుఁడాత్రముతో "మీరు వచ్చి ఎంతసేపైనది?" అని అడిగినాఁడు.

"ఇప్పుడే వచ్చినాను. ఇంద్రాయుధుఁడు వచ్చినాఁడా?"

"ఆహా! నీమాట నిజమైనది. చక్రాయుధుఁడు చరణాద్రిని, వారణాసిని ఆక్రమించుకొన్నాఁడని విని భండకులనాయకుఁడైన ఈ రాజపశువు రాజధానిని విడిచిపెట్టి పారిపోయివచ్చినాఁడు. వాహులుక ధవళదేవ! ఇప్పుడు మనమే కన్యాకుబ్జమును వశపరచుకొనుట మంచిది. ఈయధముఁడు మగఁటిమిలేనివాఁడు. ఆఁడుదానికన్నను వట్టి హీనుఁడు. పిరికిపంద. ఇఁక కన్యాకుబ్జసింహాసనముమీఁద ఇతనిని కూర్చుండఁబెట్టుట వట్టిపనికిమాలినపని."

"నిజము. తరతరాలనుండి వచ్చుచున్నరాజధానిని విడిచిపెట్టి ఈపిరికిపంద పారిపోయివచ్చినాఁడు. ఘూర్జరులబాహువులలో శక్తియున్నయెడల ఈభిల్లమాలయే రేపీపాటికి కన్యాకుబ్జమైపోఁగలదు"

"ఇప్పుడు తిరుగ ఈతని ఆసింహాసన మెక్కించుట వృథాయాసముతప్ప మరొకప్రయోజనము లేదు. ఇదివరకు మూడుసారు లీరీతిగానే రాజధానిని విడిచిపెట్టి వచ్చినాఁడు. ఆమూఁడుసారులు కూడ మనమే దయఁదలఁచి పూనుకొని మరల సింహాసన మీతని వశము చేసినాము. కాని లాభ మేమి? చక్రాయుధుఁ డెన్నిసారులు కన్యాకుబ్జమును ముట్టడించినాఁడో అన్నిసారులుకూడ ఈమూఢుఁ డాత్మరక్షణము చేసుకొనలేక రాజధానిని విడచిపెట్టి మనకడకు పారిపోయివచ్చినాఁడు."

" అయితే ఇప్పుడే ఇతనిని బందీగా పట్టుకొని మనము చక్రాయుధునిపక్షమునకు తిరిగిపోవుట సర్వోత్తమ మైనపని. "

" ఇప్పుడు చక్రాయుధుఁడు మనకు దొరకునా ? అతఁడు జయగర్వితుఁడై నిరాటంకముగ, నిర్భయముగ కన్యాకుబ్జముపై వచ్చి పడుచున్నాఁడు. అతనికి చేదోడువాదోడుగా గౌడచక్రవర్తి యొకఁ డున్నాఁడు. మనము చాలాకాలమునుండి అతనితో అతనితండ్రితో పగఁబెట్టుకొని యున్నాము. ఇప్పు డకస్మాత్తుగా స్నేహితులవలె మన మాతనిపక్షమునకు తిరిగిపోయినచో మనపై విశ్వాస ముంచునన్నధైర్య మేమున్నది ? "

" ఆమాటకూడ ఆలోచించవలసినదే. అసలు చక్రాయుధుఁ డిప్పు డెక్కడ ? "

" ప్రతిష్ఠానమం దున్నాఁడని విన్నాను. వారణాసి, చరణాద్రి ఇదివరకే ధర్మపాలదేవుని వశ మైనవి. "

" మరి ఇప్పుడు ఇంద్రాయుధుఁడు పారిపోయివచ్చుటవలన కన్యాకుబ్జరాజ్యము యావత్తు ఆతనివశ మైనదనియే నానమ్మకము. ఇంద్రాయుధుఁ డేమన్నాఁడు ? "

" మీరు యుద్ధమున కెప్పుడు బయలుదేరెద రని న న్నడిగినాఁడు. "

" మీ రేమన్నారు మరి ? "

" ఏమియు జవాబు చెప్పలేదు. "

" మంచిపని చేసినారు. కొన్నాళ్లవరకు ఇంద్రాయుధుని బందీగా ఇచటనే ఉంచండి. "

" మరి యుద్ధమో ? "

" మీ కేమైన పిచ్చిపట్టినదా ? అసుదానికన్న వట్టిపిరికిపంద ఇతఁడు. ఈకులనాశకునికోసము మనకు వృథాశ్రమ యెందుకు ? "

" మరి మాటబదనామీ వచ్చునేమో ? "

" వత్సా ! ఈవిషయమున నీ కింకను పరిశ్రమ చాలదు. రాష్ట్రనీతిలో మాటనిలకడలు, మాటతప్పుటలు లేవు. అంతేయు ధృతరాష్ట్రుని కౌఁగిలింతలు. "

" అయితే ఇప్పుడు కర్తవ్యము ? "

" అతిథిసత్కారము. "

" మహామంత్రీ ! నీవంటి అసత్యవాదిని, నీవంటి కటికగుండె వానిని నే నెచ్చటను చూడలేదు. "

" చూడు వత్సా ! ఈమిథ్యావాది, క్రూరస్వభావుఁ డైన వాఁ డొకఁడు లేకున్నయెడల వత్సరాజు దిగ్విజయము జరుగనే జరుగకపోవును. అట్లే ఆతనిపుత్రుఁడ వైననీరాజ్యము నిమ్మకు నీరు పోసిన ట్లుండనే యుండకపోవును. తెలిసినదా ? "

" నిజమే. నేను కొలువుకూటమునకు వచ్చెదను. "

" సరే. రావచ్చును. "

" ఇంద్రాయుధునికూడ వెంటఁబెట్టుకొని రానా ? "

" వద్దు. అటువంటి తెలివితక్కువపని చేయకు. "

" చూడు. మహామంత్రీ ! గౌడులు మామూలు మనుష్యులు కారు. వారణాసిని పదివేలసైన్యము కాపాడుచుండఁగా, ధర్మపాలదేవుఁడు రెండుమూఁడువేలసైన్యముతో వచ్చి అవలీలగ దానిని వశపరచుకొన్నాఁడు. తెలిసినదా ? "

" నిజమే. కాని మీతండ్రికాలమున గౌడులు వట్టిఅనామకులు. పిరికిపందలు. గుఱ్ఱపుకాతును చూచి చెదరిపోయెడివారు. "

"సరే. కాని బౌద్ధాచార్యనాగసేనులవా రెక్కడ ?"

"కారాగారమున. నేఁడే అతని నేరము విచారణ జరుగును. చూడుము మహారాజ! ముసలిపురోహితబ్రాహ్మణుని ప్రేరేపణవలన అన్యాయము చేయకు."

"రాష్ట్రనీతిలో సత్యాసత్యములు న్యాయాన్యాయములు లేవని ఇప్పుడే నీవు చెప్పి ఇంతలో ఆమాట మరచిపోయినావా ?"

"ఇది రాష్ట్రనీతి కాదు. రాజనీతి. తెలిసినదా ?"

౭

ఘూర్జరరాజనీతి.

వారణాసి వశమైన రెండురోజులకు జయవర్ధనుఁ డైదువందల సైన్యముతో చరణాద్రిదుర్గమును వశపరచుకొన్నట్లు కబురు తెలిసినది. దుర్గరక్షణకై సైన్యము పంపవలయు ననియు, దుర్గరక్షణకుతగిన వ్యవస్థ కుదిరినతరువాత ప్రతిష్ఠానమునుకూడ ముట్టడించుటకు సెల విప్పించవలసిన దనియు జయవర్ధనుఁడు ధర్మపాలదేవచక్రవర్తికి కబురంపినాఁడు. వారణాసియుద్ధము చూచి యుండుటచే భీష్మదేవుఁడు మొదలైనసామంతులకు చరణాద్రి లోఁబడిపోయినసమాచారములగా ఆశ్చర్యము కలిగించలేదు. సమాచారము తెలిసినవెంటనే ధర్మపాలదేవుఁడు జయవర్ధనునకు 'కాల్బలముకన్న దుర్గరక్షణకు వేరొకమార్గము లేదు. కాఁబట్టి మనకాల్బల మిచటికి చేరవచ్చునందాక ఒకవారము రోజులు వేచియుండవలసిన' దని కబురు పంపినాఁడు.

గౌడపదాతిసేన వారణాసి చేరవచ్చునప్పటికి దాదాపు కన్యాకుబ్జయుద్ధము ముగియవచ్చినది. చరణాద్రి లోఁబడిపోయినకబురు తెలియఁగానే చక్రవర్తిబిరుదధారియైన ఇంద్రాయుధుఁడు ప్రతిష్ఠానదుర్గమును కాపాడుట కెట్టియేర్పాటులు చేయకుండ పైపెచ్చు రాజధానిని విడచిపెట్టి ఎకాయెకిని ఘూర్జరరాజధానికి పారిపోయినసంగతి ఇదివరకే తెలిసినది. అచట ఆతఁ డెట్టిదురవస్థలో ఉన్నాఁడో కూడ మన మెరిఁగినవిషయమే. ఇంద్రాయుధుఁడు పారిపోయినట్లు తెలియఁగానే సామంతరాజు లందరు యుద్ధము మానివేసి చక్రాయుధుని రాజధాని కాహ్వానించినారు. యుద్ధము లేకుండనే ప్రతిష్ఠానము,

కన్యాకుబ్జముకూడ ధర్మపాలదేవునియధికారముక్రిందికి వచ్చినవి. వారణాసితో పాటు చరణాద్రిప్రతిష్ఠానములనుకూడ కాపాడుటకు కొంచెము సైన్యము నట్టిపెట్టి తక్కిన సేనతో చక్రాయుధుఁడు, ధర్మపాలదేవుఁడు కన్యాకుబ్జమునకు బయలుదేరి వెళ్లినారు.

భిల్లమాలానగరమున ఘూర్జరరాజున కతిథియైయున్న ఇంద్రాయుధుఁడు ప్రతిదినము, త్వరగా గౌడచక్రవర్తిపై దండెత్త వలసిన దని ఘూర్జరరాజును బలవంతపెట్టుచునే యున్నాఁడు. ఈరీతిగ ఒకనెల రోజులు మాటలతోనే గడచిపోయినవి. ఘూర్జరులు యుద్ధసన్నాహము చేయుచున్నట్లు కాన్పించుట లేదు. యుద్ధప్రస్తావము వచ్చినప్పుడెల్ల 'ఇదుగో తొందరలోనే బయలుదేరుదము.' అని చెప్పి ఘూర్జర మహారాజు, మహామంత్రి వాహుకధవళదేవుఁడు ఇంద్రాయుధుని సమాధానపరచుచున్నారు. నిజమునకు ఇప్పట్లు గౌడచక్రవర్తితో యుద్ధముచేయుటకు వారి కసలే యిష్టము లేదు.

చక్రాయుధుఁడు సామంతులయాహ్వానముపై కన్యాకుబ్జము వచ్చినాఁడు. వెంటనే అతనిని సింహాసన మెక్కించుటకు వారందరు తొందరపడుచున్నారు. భీష్మదేవవిశ్వానందులతో తర్కవితర్కములు చేసి ఆలోచించినతరువాత ధర్మపాలదేవునకు అప్పుడే చక్రాయుధుని సింహాసనమెక్కించు టంత మంచిదిగా తోచలేదు. చక్రాయుధుని అభిప్రాయముకూడ అట్లే యున్నది.

వజ్రాయుధుఁడు చనిపోఁగానే ఇంద్రాయుధుఁ డకస్మాత్తుగా ఆసింహాసన మాక్రమించుకొన్నాఁడు. ఆవిషయమున ఘూర్జరరాజు అతనికి చాలా సాయపడినాఁడు. నాగభటదేవునితండ్రి యైనవత్సరాజు దిగ్విజయమునకు బయలుదేరి ఉత్తరాపథమునంతయు గెలిచినాఁడు. ఇప్పు డతనితో ప్రతిఘటించి యుద్ధముచేసిన వాఁ డొక్క వజ్రాయు

ఘుఁడే. ఆయుద్ధమున ఓడిపోయినను వజ్రాయుధుఁడు ఘూర్జరులకు లోఁబడలేదు. వారియాధిపత్య మంగీకరించలేదు. కొంతకాల మైన తరువాత దక్షిణాపథమందలి రాష్ట్రకూటవంశీయుఁ డైనధ్రువవర్మ యుద్ధమున వత్సరాజు నోడించి వెనుకకు తరిమినాఁడు. ఆయవకాశము చూచుకొని వజ్రాయుధుఁడు మరల తనయధికారమును దిట్టపరచుకొన్నాఁడు. వజ్రాయుధునితో యుద్ధముచేయుచున్నప్పుడు, ఆతని తమ్ముఁడైన ఇంద్రాయుధుఁడు వత్సరాజునకు చాటుచాటుగ చాలా సాయము చేసినాఁడు. అందువలన వజ్రాయుధుఁడు చావఁగానే ఘూర్జరులసాయమున ఆసింహాసనము సులభముగా ఇంద్రాయుధునివశ మైనది. ఘూర్జరులతో లాలోచీయై ఇంద్రాయుధుఁడు తనయన్నగారిని చంపినాఁ డనికూడ కన్యాకుబ్జప్రజలు చాటునమాటున చెప్పుకొన్నారు. దీనివల్లనే కన్యాకుబ్జసామంతులకు ఇంద్రాయుధుని పొడ గిట్టదు. ఇంద్రాయుధునిపేరు చెప్పిన వారంతరును మండిపడెడివారు. కాని ఎంత ఎడమొగము పెడమొగమున్నను ఘూర్జరరాజునకు భయపడి ఎవ్వరును బహిరంగముగా రాజుపై తిరుగుబాటు చేయుటకు సాహసించలేదు. కాని అందరును లోలోపల చాలాకాలమువరకు వజ్రాయుధునికోసము, ఆతనిపుత్రునికోసము ఎంతో విచారపడినారు. రైతుమొదలుకొని సామంతరాజువర కందరుకూడ చక్రాయుధుఁడు పెద్దవాఁ డగువరకు వేచియున్నారు. చక్రాయుధుఁడు తనతండ్రిరాజ్యమున కాలుపెట్టఁగానే ప్రజలంద రాతనిపక్ష మైనారు. ఇంద్రాయుధుఁడు పారిపోయినవెంటనే ప్రజలందరు తిరుగుబాటుచేసి ప్రధాన దుర్గములలో ఇంద్రాయుధునిపక్షపాతు లైననాయకు లందరిని హత్య చేసినారు. ఒక్కరోజులో కన్యాకుబ్జనగరమున ఇంద్రాయుధునిపేరు తలపెట్టువాఁడుకూడ లేకుండపోయినాఁడు. వజ్రాయుధునికాలము

నాఁటిసేవకులు, పరిధానోద్యోగులు, తిరుగ తమతమ పూర్వపదవు లందు మరల చేరినారు.

ఘూర్జరరాజసాయముతో ఇంద్రాయుధుఁడు మరల తప్పక దండెత్తివచ్చుననియు, వచ్చినను, వెనుకటంత సులభముగా ఈమారు మాత్రము రాజ్య మాక్రమించుకొనలేడనియు, అందరును స్థిరపర చుకొన్నారు. అయినను రాజధానియం దప్పుడే అభిషేకోత్సవము జరుపుట కెవ్వరును అంగీకరించలేదు. "కన్యాకుబ్జరాజ్యపుసరిహద్దులం దున్నసామంతు లంద రెంతకాలమువరకు చక్రాయుధునియాధిపత్య మంగీకరింపరో అంతవరకుకూడ యుద్ధాగ్ని రగుల్కొనుచున్నట్టే" అవి సంగతిసందర్భములు పూర్తిగా తెలిసినవిశ్వానందుఁడు ధర్మపాలదేవచక్రవర్తితో చెప్పినాఁడు. శీఘ్రకాలములో మరల భయంకరముగా యుద్ధము సాఁగుటకు సన్నాహము జరుగుచున్నదనియే భీష్మదేవునిదృఢవిశ్వాసము. ఈకారణములవల్ల అభిషేకోత్సవము మాట మఱఁగిపోయినది. రాజ్యరక్షణకై తగినకట్టుదిట్టములు చేయుటకు భీష్మదేవుఁడు పూనుకొన్నాఁడు. అతఁడు విమలనందిని, ప్రమథసింహుని వెంటబెట్టుకొని క్రొత్తసేనను కూర్చుకొనుచు యమునానది పశ్చిమముననున్న కేంద్రస్థలము లన్నిటియందు గౌడసేనను కాపుంచినాఁడు. ప్రతిష్ఠానమున రణసింహుఁడును, కౌశాంబియందు వీరదేవుఁడును, మధురయందు కమలసింహుఁడును, స్థాణ్వీశ్వరమందు జయవర్ధనుఁడును, కన్యాకుబ్జరాజ్యపు నాలుగుసరిహద్దులందు కనుపెట్టుకొని యున్నారు. ప్రతిష్ఠానమునుండి స్థాణ్వీశ్వరమువరకు వందలకొలఁది క్రోసులదూర మున్నది. ఆప్రదేశము మొదలుకొనియే ఘూర్జరరాజ్య మారంభమగుచున్నది. అన్నిపొలిమేరలందు ఘూర్జరసైన్యము యుద్ధమునకు సిద్ధమగుచున్నట్లు గౌడసామంతులకు తెలిసినది. కేంద్రకేంద్రన

గుర్జరపురోహితులు, శాస్త్రులమువారికి కట్టె త్రాసుశాస్త్రకూడ కాచుకొని యున్నారు.

ఈసంగతు లన్నియు తెలియఁగానే యుద్ధము ముగియ లేద నియు, విశ్వానందుఁడు చెప్పినమాట నిజము కాదనియు ధర్మపాల దేవుఁ డనుకొన్నాఁడు. వెంటనే ఆలోచనసభ ఏర్పాటుచేసినాఁడు. సామంతు లందరియెదుట "ఇంద్రాయుధునికి తోడ్పడినకారణమును, తనతండ్రికి విరోధి యనునెపమునను, చక్రాయుధుఁడు హఠాత్తుగ ఘూర్జరరాజ్య మాక్రమించుకొనవచ్చునని తలంచి నాగభట దేవుఁ డాత్మరక్షణకోసమే యీయుద్ధసన్నాహమంతయు చేయుచున్నాఁడేమో! కాఁబట్టి మనము తక్షణము భిల్లమాలకు మనరాయబారిని పంపుట అత్యుత్తమ మని నాకు తోఁచుచున్నది." అని తన యభిప్రాయమును ధర్మపాలదేవుఁడు వెల్లడించినాఁడు. కాని సామంతులందరు రాయబారిని పంపుట వ్యర్థమని నొక్కి చెప్పినారు. విశ్వానందుఁడు "విశ్వాసఘాతుకు లైనఘూర్జరులు యుద్ధయాత్రకుముం దీరీతిగానే చాలాకాలము సంసిద్ధపడి సంసిద్ధపడి చివరకు వార్తకూడ తెలియఁజేయకుండ హఠాత్తుగ పరరాజ్యముపై వచ్చిపడుట మామూలని" తనయభిప్రాయము చెప్పినాఁడు. ఎవ రెంతచెప్పినను ధర్మపాలదేవుఁడు రాయబారిని పంపువిషయమై తనయభిప్రాయము మార్చుకొనలేదు. "ఏదెట్లున్నను క్రొత్తసేనలు పంపవలసినదని ముందుగా మహాకుమారవాక్పాలదేవునకు కబురుపంపుట మంచి దని భీమ్మ దేవుఁడు చెప్పినాఁడు. ఆమాటమీద గౌడనగరమునకు దూత వెళ్లినాఁడు.

ఆకాలమున ఇప్పటిపంజాబురాజపుతానాలుకూడ ఘూర్జరుల యధికారముక్రిందనే ఉన్నవి. భోజ, మత్స్య, అవంతి, గాంధార,

మద్ర, కుస, యదు, కీర, మొదలైనరాజ్యములన్నియు ఘూర్జరసామంతుల పాలుబడిలోనే ఉన్నవి. భిల్లమాలాధీశ్వరునిఆధిపత్య మంగీకరించినను వారందరు స్వతంత్రులుగానే ఉన్నారు. వారందరిదగ్గరికి దూతలను పంపుటకు చక్రవర్తి స్థిరపరచుకొన్నాఁడు. "వజ్రాయుధునిపుత్రుఁ డైనచక్రాయుధుఁడు కన్యాకుబ్జసింహాసన మెక్కుచున్నాఁ" డను వార్త తీసుకొని దూతలు ఘూర్జరసామంతరాజ్యములకు బయలుదేరి వెళ్ళినారు.

అందరికన్నముందు భిల్లమాలకు వెళ్ళినదూత తిరిగి వచ్చినాఁడు. "ఘూర్జరరాజు భిల్లమాలనుండియే గౌడేశ్వరున కభివాదనము చేసినాఁడు. చక్రాయుధుఁడు తనతండ్రిసింహాసన మాక్రమించినసంగతి విని ఆతఁడు చాలాసంతసించినాఁడు. క్రొత్తకన్యాకుబ్జరాజును సన్మానించుటకు త్వరలోనే ఘూర్జరరాజదూత అచటికి రాఁగలఁడు.

శరణుఁ జొచ్చినవారిని కాపాడుట రాజధర్మము. కాఁబట్టి ఇంద్రాయుధుని రక్షించక తప్పదు. అంతేకాని ఇంద్రాయుధునిపక్షమై ఘూర్జరరా జెప్పుడును కన్యాకుబ్జరాజ్య మాక్రమించుటకు తలపెట్టఁడు. తిరిగి తనరాజ్యమును పునరుద్ధరించుకొనుటకై ఇంద్రాయుధుఁ డేమైనప్రయత్నము చేసుకొన్నచో ఘూర్జరరాజు అట్టిప్రయత్నముల కభ్యంతరపెట్టఁడు. వేగముగ స్వదేశమునకు గౌడేశ్వరుఁడు తిరిగి వెళ్లిపోయినను ఘూర్జరులతో ఏర్పడిన ఈస్నేహపాశము తెగిపోదు."

తక్కినచోట్లనుండి సమాధాన మేమియు రాలేదు. నాగభటదేవునిసందేశము విని ధర్మపాలుఁడు స్వదేశమునకు తిరిగిపోవుటకు సంకల్పించినాఁడు. కాని సామంతు లెవ్వరును దానికి సమ్మతింపలేదు.

౫

సర్వానందుని ప్రాణత్యాగము.

చంద్రాయుధుని కన్యాకుబ్జసింహాసన మెక్కించుటకు ధర్మపాలదేవుఁడు బ్రహ్మప్రయత్నము చేయుచున్నసమయమున గౌడదేశము నిమ్మకు నీరుపోసినట్లు శాంతముగా ఉన్నది. వైశాఖమాసము బరేంద్రిమండలమున ఎండలు చాలా ఎక్కువ. తీయమామిడిచెట్లన్నియు పండ్లబరువున నేలకు వ్రాలిపోయినవి. పగలు రెండుజాములవేళ కావచ్చినది. వీథులందు పిట్టపురుగైన తిరుగుట లేదు. నాలుగుదిక్కులు బోంయ్యి మనుచున్నవి. పక్షులుకూడ చెట్లపైని గూళ్లలో ఆకులచాటున మెడ వాలవైచుకొని దాగుకొన్నవి.

గంగాతీరమందలి ఒకయగ్రహారమున యువకుఁ డొకఁడు వెదురువంకెన చేతఁబట్టుకొని ఇంటి ముంగిటికి వచ్చినాఁడు. అది పూరిల్లు. దానినాలుగువైపుల మట్టిగోడ ఉన్నది. పేడపూతలవలన ఆగోడ నునుపుదేరి ఉన్నది. ఆయింటిపెరటిలోను, ముంగిటను పూలచెట్లున్నవి. ఆపూలతోటచుట్టు వెదురుకంచె ఉన్నది. ఆవెలుగుప్రక్కనే వరుసగా కొబ్బరిచెట్లు, తాటిచెట్లున్నవి.

ఆయువకుఁడు దబ్బపండుచాయ శరీరమువాఁడు. అతనివయస్సు సుమారు పాతికేండ్లుండవచ్చును. మెడలోని యజ్ఞోపవీతమునుబట్టి అతఁడు జాతికి బ్రాహ్మణుఁడైనట్లు తోచుచున్నది.

అతఁడు వీథివాకిటికి వచ్చి నిలువఁబడినాఁడు. ఇంతలో ఇంటిలోపలినుండి ఎవరో "పగలు రెండుజాముల మిడియెండలో ఎక్కడికీప్రయాణము ?" అని పిలచినారు.

యువకుఁడు చిరాకుపడుచు మరల ఇంటిలోనికి వచ్చి పడకగదిగుమ్మముదగ్గర నిలువఁబడి "ఎందుకు పిలచినావు ?" అని అడిగినాఁడు.

ఇంతలో అతనివెనుకవైపునుండి అడుగులచప్పుడు వినవచ్చినది. వెంటనే వెనుకకు తిరిగి చూచినాఁడు. ఆప్రక్కగదినుండి ఇరువదేండ్లయీడుగల సుందరి ఒకతె వచ్చి ఆతనిముందు నిలువఁబడినది.

ఆమె పెదవిచివురులపై పారాడుచున్నవి మందహాసరేఖలు. లేయెరుపుకనుగోనలనుండి సాగుచున్నవి నిశితకటాక్షములు. సంపంగిరేకులవంటి వేళ్లతో పైటచెరఁగుఅంచును మెలిబెట్టుచు ఆమె "ఇంత ఎండలో ఇప్పుడు ప్రయాణ మెక్కడికి ?" అని మెల్లగా అన్నది.

ఆమెను చూడఁగానే యువకునివదనము ప్రసన్నమైనది. ఎక్కడిచిరాకక్కడనే చెల్లాచెదరైపోయినది. ముఖమున చిరునవ్వు చెంగలించినది. ఆమెవంక రెప్పవాల్చక చూచుచు "ఎందుకు పిలచినావు?" అని అడిగినాఁ డతఁడు.

"నిప్పులు చెరుగుచున్న ఈమిడిమెండలో వంకెనతీసుకొని ఎక్కడికి వెళ్లుచున్నారు మీరు ?"

"నీకోసమే."

"నాకోసమా ?"

"అవును. నీకోసమే."

"నే నేమి కాయనా ? పండునా ? వంకెన తీసుకొని నాకోస మెందుకు ?"

"అమలా! నీవు నిజముగా—"

"అబ్బా! చమత్కారము కట్టిపెట్టి కొంచెముసేపు, ఎక్కడికి

వెళ్లుచున్నారో దయచేసి చెప్పండి. మామిడిచెట్లు పండినదా ? ”

“ నామాట పూర్తి కానీయ వేమి ? నీవు నిజముగా పాల పొంగువంటి యౌవనముతో పట్టపగటి ఆకాశలక్ష్మివలె వెలిగిపోవు చున్నావు. ”

“ అదుగో మరల అసందర్భపుమాట! వేళాకోళమునకు వేళా పాళా లేదా ? మీకేమైన పిచ్చిపట్టినదా ? ఏదికానివేళ నిప్పులు తూర్పారబోయుచున్న ఈమిడియెండలో మామిడిచెట్లు పండిన దని ప్రయాణ మైనారా ? ”

“ చూడు. కోనేటిగట్టుమీది పెద్దమామిడిచెట్టున రెండుపండ్లు పరువునకు వచ్చినవి. క్రిందపడినచో పాడైపోవును. ”

“ పాడైపోనీయండి. ఇప్పుడు మీరు వెళ్లుటకు వీలువేదు. ”

యువతి యువకునిచేయి పట్టుకొని కూర్చుండఁబెట్టినది. చేతి లోని వంకెనను అవతల పారవేసి యువకుఁడు మాట్లాడక కూర్చు న్నాఁడు. ఒకరి నొకరు చూచుకొనుచు వా రుభయు లట్లే కూర్చు న్నారు. ఎవ్వరును మాట్లాడ లేదు. కొంచెముసేపటిలో సిగ్గున ఆయు వతి చెంపలు కెంపెక్కినవి. త్రపాముగ్ధమైన ముఖము ఓరగా ఎత్తి క్రీగంట వాడిచూపులు పరపుచు “ ఆలాగున రెప్పవేయకుండ ఏమిటి చూడడము ? ” అని కనుబొమ్మలు చిట్లించిన దామె.

“ నిన్ను—— ”

“ అబ్బా ! చాలు లెండి ! పొండి ! ”

“ వెళ్ళుచున్నవానినే నీవు పట్టుకొని కూర్చుండఁబెట్టినావు. ”

“ అబ్బా ! ఏమి చమత్కారముండి ? మీ రిప్పుడు వెళ్లుటకు వీలులేదు. ఇక్కడనే నాప్రక్కనే కూర్చుండిపోవలెను. ”

‘ అయితే కన్నులు మూసుకొని కూర్చుండనా ? ”

‘ ఇంతసేపు రెప్పవేయకుండ చూచినను తనివి దీరలేదా ? ”

‘ తీరునా మరి చెప్పు ? ”

‘ అయితే చూడండి. మనసుతీర చూడండి. ఎంతసేపు రెప్ప వేయకుండ చూడవలెనని యున్నదో అంతసేపు చూడండి. ”

ఆయువతి మేలిముసుఁగు తీసివేసి ముఖము వంచుకొని కూర్చున్నది. దప్పిగొన్న చాతకమువలె ఆయువకుఁ డమృతము కురియుచున్న ఆమెముఖసౌందర్యమును నిర్నిమేషనేత్రములతో గ్రోలసాగినాఁడు. వెచ్చవెచ్చని పడుచుప్రాయపుకోరిక లాసౌందర్యసీమను ప్రేమ తాండవమాడసాగినవి. ఆదృష్టికి రెప్పపాటు లేదు. ఆతృష్ణ కంతులేదు. ఆమైమరపునకు పాటులేదు. ఆయావేగపు పొంగులకు విసుగు వేసటలు లేవు. ఏ మాయానానము ! స్వర్ణపక్షములతో సౌందర్యసీమను యథేచ్ఛావిహారము చేయుచున్నది. ఆహా ! దినసౌధపురెండవ మేడపై నిలుచఁబడి పారఁజూచుచున్న ఆతపలక్ష్మి. పెకల్చుకొని పొరలి వచ్చుచున్న సెలయేరు. పూలతోటలో శేషచైత్రమందలి పవనసౌరభోచ్ఛ్వాసము. తరుగువిరుగులు లేని అనురాగజీవితములో తేలిపోవని సుఖస్వప్నము. చూచినకొలఁది పెరిగిపోవుచున్న ఒకమహాకాంక్ష.

ఆయువకుఁ డింకను చూచుచునే యున్నాఁడు. కొంచెముసేపటిలో ఆయువతి కెంపెదవులపై చిరునవ్వువెన్నెలతీగలు ప్రాకినవి. చెంపలపైన, చెక్కులపైన, కెంపు తళుకెత్తినది. ముఖమండలమంతయు ఉదయచంద్రబింబ మైపోయినది. ఇక మనసు పట్టలేక పాలనీటిగులాబిపూవు చలించునట్లు ముఖము చిట్లించుచు “ ఏమి టది? పొండి ? ” అని కొంచెము కసరుకొన్నది.

“ అయితే వెళ్లెదను. ” అని ముఖముపై ముఖమాని అన్నాఁడాయువకుఁడు.

"వద్దు." అని ఆతని రెండు చేతులు తన మెడచుట్టు వేసుకొని, ఆతనివక్షమున తలనాని, తేలఁగన్నులతో ముఖముకేసి చూచుచు అన్నదామె.

"అసలు సంగతి యేమిటి? అమలా?" అని ఆమెముంగురులు దువ్వుచు అడిగినాడతఁడు.

"మాయన్నగారింటికి వెళ్లి వచ్చినాను.'

"ఓహో! అది! చూచుటకు వెళ్లినావా?"

'అవును. మాయన్నగారు నేఁడే ఊరినుండి వచ్చినారు.'

"మంచిది. అందరు కులాసాగా ఉన్నారా?'

'ఆఁ ఉన్నారు.'

'అయితే సరే. నే నిఁక వెళ్ళనా? ఒకఅరగడియసేపు నన్ను విడిచిపెట్టు. అప్పుడే గాడ్పుసాగినది. ఏమాత్రము గాలిదెబ్బ తగిలి నను మామిడిపండ్లు క్రిందరాలిపడి పాడైపోవును.'

'సరే. మీరు దయచేసి మామిడిచెట్టుదగ్గరికే వెళ్ళండి.'

పడగ విప్పుతాఁచుబాము వలె గుభాలున లేచి నిలువఁబడిన దామె. ఆయువకుఁడు నవ్వుచు ఆమెచేయి పట్టుకొని మరల కూర్చుండఁబెట్టి "కోపము వచ్చినదా?" అని అడిగినాఁడు.

'నాకోపముజోలి మీ కెందుకు? నాకు కోపము వచ్చిన మీకు పోవున దేమి? కోపమువచ్చినను ఒకటే రాకున్నను ఒకటే. ఎట్లైనను నేను మీకు మామిడిచెట్టుపాటి చేయలేకపోయినాను.'

'కోపపడకు. అయితే నేను వెళ్ళను.'

'లేదు. వెళ్ళండి. మీమనసు కోనేటిగట్టుపై పడి తహతహలాడిపోవుచున్నది. వట్టికట్టెలుమాత్రము ఇచ్చట పట్టుకొని యుంచిన నాకు లాభ మేమిటి?'

‘ అమలా ! ఇంతకోప మెందుకు ? అసలుమాట చెప్పకుండ నన్ను బాధపెట్టుచున్నావు ’

‘ ఒకమాట——’

‘ అదే నేను గూడ అడుగుచున్నాను. ఏమి మాట ? ’

‘ కోపపడరు గదా ! ’

‘ నీమీద కోపపడఁగలశక్తి ఉన్నదా నాకు ? ’

‘ అబ్బా ! చాలులెండి మీమాటలు ! ఒకమాట——’

‘ చెప్పు ! ఏమి మాట ? ’

‘ చేసెద ననిన చెప్పెదను. ’

‘ నాకు సాధ్యమైన——’

‘ నేను చెప్పనండి. మీరు కోనేటికి వెళ్ళండి. నేను చెప్పను. ’

‘ సరే. చేసెదను. చెప్పు ! ’

‘ చేసెదరా ? చేసెదరా ? ’

‘ ఇదుగో ఇప్పుడు చెప్పినాను గదా ! ’

‘ అది కాదు. ముమ్మాటికి చెప్పవలెను. ’

‘ చేసెదను. చేసెదను. చేసెదను. సరేనా ? ’

‘ నామీద ఒట్టుపెట్టుకొని చెప్పవలెను. ’

‘ ఒట్టు పెట్టుకొనెదను. కాని నీమీదమాత్రము పెట్టుకొనను నేను అమలా ! ’

‘ అయితేసరే. నామాట చెల్లించెదరా ? ’

‘ తప్పక !’

‘ మా అన్నగారింటికి వెళ్ళినానండి ! ’

‘ సరే. తరువాత ? ’

‘ ఆయన మావదినకోసము బంగారుగాజులజత తెచ్చినాఁడు. ’

'అఁ అయితే ?'

'ఎంత బాగున్నవండి అవి !'

'సరే. తరువాత ?'

'ఇఁక నేను చెప్పనండి.'

యువకుఁడు శోకవేడినిట్టూర్పు విడిచినాఁడు. తరువాత "అమలా ! మీఅన్న దిగ్గజమువంటిపండితుఁడు. దేశమున మంచిపేరుకీర్తులు కలవాఁడు.' అన్నాఁడు.

'అయితే నామొగుడు వట్టిమూర్ఖుఁడా ?'

'అబ్బా ! మూర్ఖుఁడు కాడు. నామాట కొసవరకు విను. కాని—'

'మరల "కానీ" యేమిటి ? తర్కమున మీరు చాలఉద్దండు లఁట ! మానాన్నగారు నాతో చెప్పినారు మరి. !'

'అమలా ! ఆసంగతి ఎవ రెఱుఁగుదురు ? నిన్ను చూచినతరు వాత నేను నాచదువంతయు మరచిపోయినాను. గౌతమీయ మడు గంటినది. కాణాదము గంగగలసినది. అసలు నేను ఏదోకొంత చదు వుకొన్నమాట వాస్తవము. ఇష్టముండి ప్రయత్నము చేసినయెడల ఏదో రెండుడబ్బులుసంపాదించఁగలను. కాని—'

'అబ్బా ! మరల "కాని" ఏమిటి?'

'కాని నీవు నాకు పూలసంకెలవు. నీకు నేను బొత్తుగా కట్టు బడి పోయినాను. ఈసంకెల విడసించుకొనలేను. విడిపించుకొనుట నా కిష్టములేదుకూడ.'

'మీ రిష్టం వొట్టుపెట్టుకున్నారు గదా ! బంగారుగాజులు తెచ్చిపెట్టరా మరి ?'

'ఒట్టుపెట్టుకొన్నాఁడీదరిద్రుఁడు. ఆమాటకూడనిజమే. కాని—'

'అహుగో మరల " కాని "?'

'సరే. నీవు కనుపెట్టుకొని ఉండు. నే నిప్పుడే వచ్చెదను.'

ఆయువకుఁడు వెదురువంకెన తీసుకొని ఇల్లు బయలుదేరినాఁడు. బంగారుగాజులు తప్పక వచ్చునని అమల రెట్టింపుసంతోషముతో ఇల్లు చక్కఁబెట్టుకొనసాగినది. సర్వానందభట్టాచారి వీధిని బడి తొందర వెళ్లినాఁడు.

సర్వానందభట్టాచార్యులవారు న్యాయశాస్త్రమం దందెవేసిన పండితుఁడు. వేదము చదువుకొనుట కాతఁ డగ్రహారము వచ్చినాఁడు. ఘనాంతస్వాధ్యాయి అయినతరువాత తిరిగి స్వగ్రామము వెళ్లలేదు. ఆయగ్రహారములోని ఒకభట్టాచారి ఆసర్వానందుని చూచి బుద్ధికుశలతలు గల సద్గోత్రికుఁడైన మంచిపండితుఁ డని అతనికి తనకూతురు నిచ్చి పెండ్లిచేసి ఆయగ్రహారములోనే ఒకమూల కాపురము పెట్టించినాఁడు. కుదుబన్వారాజైన జయవర్ధనుఁడు సర్వానందునిపాండిత్యప్రకర్ష చూచి కొంతభూమి మాన్య మిప్పించినాఁడు. ఆమాన్యమువలన వచ్చురాఁబడితో తిండికి బట్టకు లోటు లేకుండ అతఁడు కాలక్షేపము చేయుచున్నాఁడు. పైగా డబ్బుసంపాదనకై తిరుగు టాతని కిష్టము లేదు. ఒకరిదగ్గరికి పోయి " దేహి " అని చేయి జాపుట గౌరవమునకు లోటని తలంచుపండితుఁ డతఁడు. అప్పుకోసము పొరుగింటికి వెళ్ళుటకుకూడ అతని కెంతో అభిమానము. ఉన్నదానితో కలియో గంజియో త్రాగి ఆభిజాత్యమునకు లోటు రాకుండ రోజులు వెళ్లఁబుచ్చుచున్న అతఁ డిప్పుడు చిక్కునఁ బడిపోయినాఁడు.

అమల మంచి తెలివిగలయిల్లాలు. ఎంతమంచి ఇల్లాలైనను నగలమీదిఆపేక్షను చంపుకొనలేదు. తనవదిన బంగారుగాజులు పెట్టుకొను టామె చూచినది. ఆగాజు లామె కామెపెనిమిటి తెచ్చిపెట్టి

నాఁడు. తనపెనిమిటి తనకు మాత్ర మెందుకు తెచ్చిపెట్టఁడను ఆమె అనుకొన్నది. డబ్బువిషయమైన తికమక లాఁడువారి కేమి తెలియును? తనపెనిమిటి గొప్పపండితుఁడు. ఆమాట తనతండ్రిగారే చెప్పినారు. తనయన్నగారు తనపెనిమిటికన్న ఏమంత గొప్పవాఁడు! అటువంటప్పుడు గాజులజత చేయించలేకపోవునా? పెనిమిటిపై నున్నగౌరవవిశ్వాసములవల్లనే ఆమె కీకోరిక పుట్టినది. కాని సర్వానందునివిషయమున ఆచిన్నకోరికకూడ తలకుమీఁరినదే.

సర్వానందుఁడు మెల్లమెల్లగా నడచి కోనేటిదరికి వెళ్లినాఁడు. చెట్లనుండి పండినమామిడిపండ్లు కోసుకొనుచున్నాఁడు. తిరుగ ఇంటి మొగము పెట్టినాఁడు. భార్యకు మాటయిచ్చినసంగతి అతనిమనసును బాధించుచునే యున్నది. అతనికి భార్యపై విపరీతానురాగము. ఒక నిముసమైనను ఆమెవిరహము సైపలేఁడు. ఏమి చేయుటకు తోఁచక అతనిమనసు కల్లోలపడిపోవుచున్నది. ఈయాలోచనలో మునిఁగి అతఁడు ఇంటిమార్గము తప్పిపోయి, ఆయూరిపొలిమేర నున్న పెద్ద రహదారికి పోవుదారినిబడి పోయినాఁడు.

ఆరోజుననే ఏదోసైన్యము వచ్చి ఆయగ్రహారపుపొలిమేర మకాము చేసినది. గంగాతీరమందలిమామిడితోపులో డేరాలు వేసినారు. ఆడేరాలప్రక్కనే ఒకపనసచెట్టునీడను కూర్చుండి కొందరుసైనికులు సరససల్లాపము లాడుకొనుచున్నారు. ఏదో మాటసందర్భమున వారందరు గొల్లున నవ్వినారు. ఆనవ్వువలన ఆదారినేవచ్చుచున్న సర్వానందునికి జ్ఞానము వచ్చినది. ఆలోచనలో మునిఁగిపోయి దారి తప్పివచ్చినా నని అతఁడప్పుడు తెలిసికొన్నాఁడు. ఆడేరాలును, ఆసైనికులను చూచినతోడనే అతని కెక్కడలేనికుతూహలము పుట్టినది

వెంటనే ఆ రెడ్డిగారికి వచ్చి 'ఏరా శేకటికి వెళ్ళుచున్నాడు ?' అని అడిగినాఁడు.

'కన్యాకుబ్జమునకు.'

ఆమాట విన్నతోడనే ఆతనికి వెనుకటిగాథ అంతయు జ్ఞాపకము వచ్చినది. అన్నమాట నిలుపుకొనుటకే గాడేశ్వరుఁడు కన్యాకుబ్జముపై దండెత్తిపోయినాఁడు. ఆవిషయముచు, తనవిషయమును తలంచుకొనుచు అతఁడు మెల్లఁగాఇంటికి మళ్లినాఁడు.

సాయంకాలము కావచ్చినది. అమలదేవి వంటయింటిలో వంట ప్రయత్నము చేయుచున్నది. సర్వానందుఁడు గడపలో కాలుపెట్టిన తోడనే 'అమలా ?' అని కేకవేసినాఁడు.

'ఇదుగో వంటయింటిలో !' అని అమల మారుపలికినది.

'ఒకమారు రమ్మరా ?'

అమల లేచి వంటయింటితలుపు దగ్గరసా వేసి నడవలోనికి వచ్చినది. పెనిమిటిని చూడఁగానే ఆమెముఖము కలకలలాడిపోయినది. నవ్వుచు ఆమె 'ఎందుకు ?' అని అడిగినది.

'ఈవేళ నీవు నామాట దక్కించవలెను.'

'ఏమి మాట ?'

'ఇదుగో చూడు. నీవు కంకణములసంగతి మరచిపో. నేను పేదవాఁడను. మనసంసారముసంగతి నీ వెరుఁగనిది కాదు. ఇప్పుడు నగచేయించవలె నన్న నేను మరొకయూరికి వెళ్ళక తప్పదు. నిన్ను వదలిపెట్టి నేను గడపదాటి కాలుపెట్టలేను. వజ్రాలు ముత్యాలు మాణిక్యాలు అలంకరించుకొన్నను ఇప్పటికన్న ఎక్కువగా నేను నిన్నాదరించలేను. నగలు పెట్టుకొనకపోయినను నీవు నాకంటికి రంభవలె కనఁబడుచున్నావు. కాఁబట్టి నేను పెట్టినబొట్టు తీసివేయవలెను.

ఇదుగో చూడు. నీకోసము చెట్టుననుండికోసినమామిడిపండ్లను తెచ్చి నాను.'

ఆమాట వినగానే అమలదేవి నవ్వుమొగము చిన్నబోయినది. ఆమె మామిడిపండ్లు తీసుకొన్నమాట నిజమే. కాని వాటి నొక మూల విసరి పారవేసినది. పెనిమిటిమాట కేమియు మారు పలుకలేదు. అంతకంతకు ఆమెముఖము తుమ్మలలో పొద్దుగ్రుంకినట్లైపోయినది. గబగబ నడచి వంటయింటిలోనికి వెళ్ళిపోయినది. ఆమెవరుస చూచి సర్వానందుడు నిర్విణ్ణుడైనాడు. వంటయింటిలో ఆమె ఏమి చేయుచున్నది. ?

కొంచెముసే పైనతరువాత సర్వానందభట్టాచార్యులవారు 'అమలా ?' అని పిలచినారు. ఎవరును పలుకలేదు. మరల పిలిచి నారు. లోపలినుండి జవాబు రాలేదు. మెల్లమెల్లగా ఆయన గుమ్మము దిగి గంగాతీరమందలి సైనికులడేరాలదగ్గరికి ప్రయాణమైనాడు.

ఘూర్జరులతో యుద్ధము.

ఘూర్జరరాజుదగ్గరనుండి దూత రాఁగానే ధర్మపాలదేవచక్రవర్తి స్వదేశమునకు పోవుటకు బయలుదేరినాఁడు. ఇష్టము లేకున్నను భీష్మదేవవిశ్వానందులు చక్రవర్తివెంట బయలుదేరక తప్పినది కాదు. సేనను వెంటఁబెట్టుకొని మజలీలు చేసుకొనుచు అతఁడు ప్రతిష్ఠానమునకు రాసాగినాఁడు. దారినడుమ ఒకనాఁడు సాయంకాలము గంగాతీరమున మకాము చేసినారు.

నాలుగువైపుల చిన్నచిన్నడేరాలు వేసినారు. వాటినడుమ చక్రవర్తికోసము ప్రత్యేకముగ బహుసువర్ణకలశశోభితమైన పటకుటీర మేర్పాటైనది. అది గ్రీష్మఋతువు. ఎండలు తీవ్రముగ ఉన్నవి. సాయంకాలమైనను ఉక్క తగ్గలేదు. అందుచే ధర్మపాలదేవుఁడు గాలికోసము శిబిరమువెలుపటనే కూర్చుండి యున్నాఁడు. నాలుగువైపుల డేరాలలో సైనికులు నిప్పురాజవేసి వంటచేసుకొనుచున్నారు. రెండుమైళ్లమేర వ్యాపించినఆస్కంధావార మంతట పొగలు బయలుదేరినవి. గంగాతరంగములపై సందెగాడ్పులవలన ఆపొగలు తెరలుతెరలుగా గగనమున వ్యాపించుచున్నవి.

ఇంతలో శిబిరమువెనుకవైపున గుఱ్ఱపుడెక్కల టకటకధ్వనులు వినవచ్చినవి. చూచుచుండఁగనే శరవేగమున గుఱ్ఱమును పరుగెత్తించుకొనుచు రౌతుఁ డొకఁడు శిబిరముదగ్గరికి వచ్చి గుఱ్ఱము దిగినాఁడు. వెంటనే ఆగుఱ్ఱము క్రింద విరుచుకొని పడిపోయి ప్రాణములు విడచినది. ఆరౌతు దానివైపు నూకనైన చూడకుండ వగర్చుకొనుచు

‘మహారాజు ఎక్కడ?’ అని అడిగినాఁడు.

‘నీ వెవరు? ఎక్కడనుండి వచ్చుచున్నావు?’ అనియొకసైనికుఁ డతనిని అడిగినాఁడు.

‘నేను కన్యాకుబ్జమహారాజుదూతను. కొంప మునిఁగిపోయినది. త్వరగా నన్ను చక్రవర్తిదగ్గరికి తీసుకొనిపొండి’ అని ఆతురతతో రౌతు చెప్పినాఁడు.

వెంటనే అతనిని వెంటఁదీసుకొని సైనికుఁ డొకఁడు చక్రవర్తి శిబిరమువైపు బయలుదేరినాఁడు. రెండడుగులు నడచినతరువాత ఆ రౌతుకేసి చూచి ‘ఏమిటి సంగతి?’ అని మెల్లగా సైనికుఁడు ప్రస్తావించినాఁడు.

‘చాలాదుర్వార్త! ఘూర్జరులు మూఁడువైపులనుండి కన్యాకుబ్జరాజ్యపుసరిహద్దులను ఆక్రమించినారు. మాసేన వెనుకకు పారిపోయి వచ్చుచున్నది. అందుకోసము మామహారాజు నన్నిచటికి పంపినాఁడు.’

చక్రవర్తిశిబిరముబైట కూర్చుండి భీష్మదేవుఁడును, ప్రమథసింహుఁడును ముందుముందు జరుగఁబోవుఘూర్జరయుద్ధమునుగూర్చి సాధకబాధకము లాలోచించుచున్నారు.

‘మనము వెంటనే మరల వెనుకకు మళ్లక తప్పదు. ఈసైన్యమంతయు మరల గౌడదేశమునుండి యమునాతీరమువరకున్నవందలకొలఁదిక్రోసులదూరము నడచి వచ్చునప్పటికి సగపడనశించిపోవును.’ అని భీష్మదేవుఁ డన్నాఁడు.

‘అయితే నిజముగా మరల యుద్ధమారంభ మగునందురా?’

‘అను టేమి? ఆరంభ మైతీరును. అందు కేమాత్రము సందేహము లేదు. మనము గౌడదేశమున కాలుపెట్టకముందే ఘూర్జరు

లు కన్యాకుబ్జ మాక్రమించి ముందుకు వచ్చుచున్నా రన్నకబురువచ్చి తీరును. చూడు !'

'అయితే మరి ఇప్పుడీ ప్రయాణ మెందుకు ?'

'ఈమాట ఇప్పు డనుచున్నావు నీవు ! నేను విశ్వానందుఁడును ఇప్పట్టి ప్రయాణము పనికిరాదని ఎంతదూరము చెవినిల్లుకట్టుకొని పోరినను మీ కప్పుడు నామాట నచ్చలేదు. ససేమిరా ప్రయాణము పనికిరా దని నేను మరింతపట్టుబట్టి భీష్మించుకొని కూర్చున్నయెడల సైన్యము తిరుగుబాటు చేయునేమోయనికూడ నాకు తోచినది. అదిగాక మ రొకసంగతి. ఎందుకులే ఇప్పుడు ! తరువాతచెప్పెదను.'

ఇంతవరకు రణసింహునితోను, చక్రవర్తితోను జూదమాడుచున్న జయవర్ధనుఁడు భీష్మదేవునిమాట విని 'భీష్మదేవా! మీ కేమైన పిచ్చిపట్టినదా ? ఉన్నపాటున ఘూర్జరులు వచ్చి చుట్టుముట్టినను చక్రవర్తి గౌడదేశప్రయాణము మానఁడు. పెండ్లిచేసుకొనకుండ యుద్ధము చేయుటకు చక్రవర్తితరము గాదు. మీరు వృద్ధులు. పడుచువారి సంగతులు మీమనసునకు తట్టవు.' అన్నాఁడు.

చక్రవర్తి సిగ్గుపడి ముఖము వంచుకొన్నాఁడు. భీష్మదేవుఁడు చిరునవ్వు నవ్వుచు 'ఇదుగో ప్రమథసింహా ! ఈబరేంద్రమండలము నాకు చెప్ప ఆకతాయలు. వారిమాయలు వారిమర్మాలు వారికేగాని మ రెవ్వరికి తెలియవు.' అన్నాఁడు.

ఆమాటలకు జయవర్ధనుఁడు కొంచెమైనసిగ్గుపడక మరల 'ప్రమథదేవ ! నామాట అబద్ధము కాదు. కన్యాకుబ్జము ప్రవేశించినవెంటనే చక్రవర్తి నాతో 'ఇంటికి తిరిగి పోవునప్పుడు రాఢదేశమందలి పుణ్యక్షేత్రములను కొన్నిటిని చూచి మరి పోవలెను.' అని అన్నాఁడు. నేను దాని కేమన్నానో తెలిసినదా ? 'మహారాజా ! ఒక్క—

గోకర్ణక్షేత్రమును దర్శించిన చాలును. తక్కినతీర్థక్షేత్రము లన్నిటిని చూచినంతఫలము చేకూరును.' అని అన్నాను. కాని చక్రవర్తి ఆ మాటకు బదులు చెప్పలేదు. దానినిబట్టి 'సరే ఇంక త్వరలోనే చక్రవర్తి శుద్ధాంతమున మహాదేవి సాక్షాత్కరింపఁగలదని నేనను కొన్నాను. ఏ మనెదవు ?' అని అన్నాఁడు.

ఆమాట కెక్కడలేనిసిగ్గు వచ్చి చక్రవర్తి ఇంక అక్కడ ఉండ లేక శిబిరములోనికి పారిపోయినాఁడు. ఆసమయముననే కన్యాకుబ్జ రాజదూత శిబిరముముందరికి వచ్చి భీష్మదేవున కభివాదనము చేసి నాఁడు. దూతను చూడఁగానే భీష్మదేవుఁడు హాత్రముతో 'ఎవరు నీవు ?' అని అడిగినాఁడు.

'మహారాజ! నేను కన్యాకుబ్జరాజదూతను. మహారాజాధి రాజ చక్రాయుధదేవమహారాజులంగారు నన్ను గౌడచక్రవర్తిసాన్ని ధ్యమునకు పంపినారు. ఘూర్జరరాజుసెలవుప్రకారము ముందుగా యుద్ధవార్త చాటించకుండనే హఠాత్తుగా మత్స్య, భోజ, మద్ర, కురు, యదు, యవన, గాంధార, కీర దేశములసామంతు లందరు కన్యాకు బ్జరాజ్యమును ముట్టడించినారు. యమునాతీరమున వందలకొలఁది చోట్ల ఘూర్జరసేనలు మాసేనలను ఓడించినవి. వారిధాటి కాఁగలేక మాసైన్యములన్నియు వెనుకకు తగ్గుచున్నవి. దక్షిణమున, పడమట, సరిహద్దులం దున్నసైన్యములను చేర్చుకొని నగరరక్షణకై చక్రాయు ధదేవులవారు వచ్చినారు. వారు గౌడచక్రవర్తిసాన్నిధ్యమున సవినయ ముగ 'ఘూర్జరులు తొందరలో కన్యాకుబ్జము ముట్టడింపఁగలరు. మేము ముట్టడిలో చిక్కుపడిపోఁగలము. సైన్యముతో వెంటనే మీరు వచ్చి సాయపడకున్నచో మా కింక చేయఁగతి లేదు.' అని మనవిచేయు మని చెప్పి నన్ను పంపినారు.'

ఈమాట విని భీష్మదేవుఁ డాత్రముతో లేచి నిలువఁబడినాఁడు. అది చూచి సామంతరాజగణ మంతయు లేచి నిలువఁబడినది. ప్రమథసింహుఁడు గబగబ శిబిరద్వారముకడకు వెళ్లి 'మహారాజ! త్వరగా బయటికి రండి!' అని కేక వేసినాఁడు.

వెంటనే ధర్మపాలుఁడు శిబిరమునుండి వెలుపలికి వచ్చినాఁడు. భీష్మదేవుఁడును, ప్రమథసింహుఁడును ఏకకంఠముతో 'మహారాజ! యుద్ధ మారంభమైనది. చక్రాయుధదేవుఁడు దూతను పంపినాఁడు.' అని చెప్పినారు.

ఆమాట విన్నతోడనే చక్రవర్తి వెలవెలపోయినాఁడు. కొంచెము సేపటికి కాతఁడు మనసు కుదుటుపరచుకొని 'మంచిది. తాతగారూ! మీమాట తప్పిపోలేదు. గౌడసేన, గౌడసామంతులు స్వదేశమునకు తిరిగిపోవుట భగవంతునకు కిష్టములేదు. ఆగడియ ఇంకను రాలేదు కాఁబోలు! సరే రేపే కన్యాకుబ్జమునకు బయలుదేరవలెను. మీరందరు ప్రయాణమునకు సద్దుకొనుఁడు.' అని అన్నాఁడు.

'మనము కన్యాకుబ్జమునకు బయలుదేరకముందే కొన్ని యేర్పాటులు చేయవలెను. ఉద్ధవఘోషుఁ డిప్పుడు ప్రతిష్ఠానదుర్గమందున్నాఁడు. వెంటనే అతనికి ఈకబురు తెలియఁజేయవలెను. సాధ్యమైనంతత్వరగా క్రొత్తసైన్యములను పంపవలసిన దని మహాకుమారవాక్పాలదేవునిదగ్గరికి దూతను పంపవలెను.' అని భీష్మదేవుఁడు చెప్పినాఁడు.

కౌశాంబిమొదలుకొని స్థాణ్వీశ్వరమువరకు సరిహద్దులం దెల్ల యుద్ధము జరుగునుగాన గౌడసేనను విడఁదీసి దళము లేర్పరచుట మంచిది.' అని ప్రమథసింహుఁ డన్నాఁడు.

'ప్రమథదేవా! ఇప్పటికిని నీవు కుఱ్ఱవాఁడవే. ఘూర్జరుల

శక్తి నీకు బొత్తుగా తెలియదు. సరిహద్దుసీమలం దెప్పుడును ఘూర్జరులు యుద్ధము చేయరు. సేనలన్నియు నడుమ కొకచోటికి చేరిన తరువాత మిడుతలదండువలె ఘూర్జరు లొక్కమాటుగా మనల చుట్టుముట్టెదరు. మనము వారివ్యూహమును చెదరఁగొట్టఁగలిగినయెడల దేశమునకు తిరిగిపోఁగలము. లేకున్న గౌడసైనికుఁ డొక్కఁడుకూడ ఇంటిమొగము చూడఁడు.' అన్నాఁడు భీష్మదేవుఁడు.

'భీష్మదేవా! తిరిగి మన మీదూతను పంపివేయనక్కరలేదా?' అని చక్రవర్తి అడిగినాఁడు.

'పంపవలసిన అవసరము లేదు. పంపినచో చారులమూలమున మనరాక ఘూర్జరులకు తెలిసిపోవును.'

'మంచిది. ఈరోజున దూత విశ్రాంతితీసుకొనవచ్చును. మనతో కలసి రేపుప్రొద్దుటనే అతఁడుకూడ కన్యాకుబ్జమునకు బయలుదేరును.'

రాత్రి జాముప్రొద్దుపోయినతరువాత చక్రవర్తి శిబిరముముందు నిలువఁబడి జయవర్ధనుఁడును కమలసింహుఁడును మాట్లాడుకొన్నారు.

'కమలసింహా! మీచెల్లెలికి కల్యాణపుగడియ ఇంకను రాలేదు. పెండ్లికోసము చక్రవర్తి నిజముగా చాల తహతహలాడిపోవుచున్నాఁడు. కాని లాభ మేమిటి? మొత్తముమీఁద ఈవిషయమున భగవంతునకు తొందర యున్నట్లు కనఁబడదు. ఇంతకు మంచిరోజులు తోసుకొనిరావలెను. అది మానవుని చేతిలో లేదు.' అని జయవర్ధనుఁ డన్నాఁడు.

'కల్యాణి దురదృష్టవంతురాలు. ఇంతకు భగవత్సంకల్ప మట్లున్నప్పుడు మన మెవర మేమిచేయఁగలము? చక్రవర్తి కామెపై అపరిమితమైన ప్రేమ ఉన్నట్లు అతనిచూపులే చెప్పక చెప్పుచున్నవి.

కల్యాణికిఁగూడ చక్రవర్తిపై ఎక్కడలేనిప్రేమ అని ఉద్ధవఘోషుఁడు నాతో చెప్పినాఁడు.'

'చక్రవర్తిమనసంతయు గోకర్ణములోనే ఉన్నదనుట కేమా ప్రేమునకు సందేహము లేదు. నేను గోకర్ణము పేరెత్తగానే చక్రవర్తి ముఖము ఎఱ్ఱనైపోయినది. నీవు చూడలేదా?'

'చూడ కేమి? చూచినాను.'

'ఇం కొకరహస్య మున్నది.'

'ఏమి టది?'

'నీ వేమైన గ్రుడ్డివాఁడవా యేమి? కన్యాకుబ్జమునుండి వచ్చినప్పుడు చక్రవర్తి డేరాలో ఉన్నాఁడు. అతఁడు వెలుపలికి రాఁగానే సామంతు లీకబురు చెప్పినారు. అప్పుడు నీ వతనిముఖము కనుపెట్టి చూచినావా?'

'లేదు. చూడలేదు.'

'అప్పటి కప్పుడు రెక్కలుకట్టుకొని గోకర్ణమున వ్రాలవలయునని చక్రవర్తియుబలాటము. ఈకబురువలన ఆతనికి ఆశాభంగము కలిగినది. ఎప్పు డెప్పుడని తొందరపడుచున్నవాని కీయవాంతరమువలన క్రొత్త యెడబాటు కలిగినది. ఆముఖము వెలవెలపోవుట కదియే కారణము. విరహలక్షణములు మనకు తెలియదా యేమిటి?'

'అవును. సమావేశమునకు తొందరపడుచున్నవానికి నూత [illegible]'

౧౦.

పరితాపకాలము.

చీకటిపడినను సర్వానందభట్టు తిరిగి ఇంటికి రాలేదు. ఇదివరకతఁ డెన్నఁడును ఇల్లువిడచి ఇంతసేపు బయటికి పోయియుండలేదు. ఎంతపని మునిఁగిపోయినను మాటిమాటికి ఇంటిలోనికి వచ్చి భార్యను చూడకుండ అతఁ డుండలేడు. అటువంటివాఁడు పొద్దుపోయినతరువాతకూడ ఇంటికి రాకపోవుట చూచి అమల కెక్కడలేనిభయము పుట్టినది. మనసు చెదరిపోయినది. ఏమిచేయుటకు తోచక ఆమె దీపము చేతఁబుచ్చుకొని అతనిని వెదకుటకై వీధిలోని [illegible] నది. చీకటిలో ఒంటరిగా పెనిమిటిస్నేహితులఇండ్లకెల్ల [illegible] గొన్నది. కాని ఆతనిజాడ ఏమియు తెలియలేదు. జామురాత్రివరకామె ఇల్లిల్లు తిరిగి చివరకు తనయన్నగారింటికి వచ్చినది. ఇంతరాత్రివేళ చీకటిలో అమల ఒక్కతెయే వాకిటిలోనికి వచ్చుట చూచి వదినగారు చాల కంగారుపడినది. ఈసంగతి తెలిసి అమలదేవియన్నగారు పండుకొనియున్నవాఁ డులికిపడి లేచి ఈవలికి వచ్చినాఁడు. జరిగినసంగతి యావత్తు తెలిసికొని ఇరుగుపొరుగువారిని కేకవేసి పిలిచి సర్వానందుఁ డేమైన కనఁబడినాఁ డేమో అడిగినాఁడు. పొద్దువాలినతరువాత అతఁ డెవ్వరికి కాన్పించలే దని తెలిసినది. వెంటనే ఇల్లు బయలుదేరి అగ్రహార మాచివరనుండి ఈచివరవరకు గాలించి వెదకినారు. కాని ఆతనిఅయిబు దొరకలేదు. సొంతయింటితలుపు గొళ్లెమువేసి ఏడ్చుచు అమల పుట్టింటికి వచ్చినది.

ఇది జరిగిపోయినకొన్నాళ్ళకు అమలదేవి యన్నగారికి రాజధా

నినుండి ఆహ్వానము వచ్చినది. వరాహరాతభట్టాచార్యులవారికి గౌడ నగరమునకు వెళ్ళకతప్పినది కాదు.

వరాహరాతభట్టాచార్యులవారితండ్రిపేరు విశ్వరాతభట్టాచార్యులు. అతడు న్యాయశాస్త్రమందు పేరుమోసినపండితుడు. దేశములోని సంస్కారు లందరిలో అతనికి మంచిపే రున్నది. శాస్త్రపాఠములు చెప్ప టాతనికి కొట్టినపిండి. న్యాయవాదమునం దతడు చెప్పినది వేదము. శాస్త్రవాదమునం దతనిని గెలువగలపండితుడు గౌడదేశముమొత్తముమీద లేనేలేడని చెప్పవలయును. రాజాస్థానమం దుండవలసిన దని గౌడదేశమహామంత్రులవారైనగర్గదేవశర్మగారు ఆయనను చాల బలవంతపెట్టినారు. కాని రాజధానియం దుండుట కాతడు ఒప్పుకొనలేదు. అతనియనంతరము అతనికొడుకైన వరాహరాతభట్టుకూడ తండ్రియంతవాడైనాడు. ఇంటికైన పెద్దవాడిప్పుడు తానే కావున వరాహరాతభట్టు అప్పుడప్పుడు గౌడనగరమునకు వెళ్ళవలసివచ్చెడిది. కొద్దిరోజులలోనే అతడు మహామంత్రులవారియిష్టులలో ముఖ్యుడైనాడు.

గోపాలదేవునికాలముననే గౌడదేశము సామ్రాజ్యమైనది. అనేక రాజకీయపదవులు సృష్టిఅయినవి. ఉద్యోగు లెందరో కావలసివచ్చినారు. అందువలన ఏదైనరాజోద్యోగము స్వీకరింపవలసిన దని గర్గదేవులవారు భట్టును బలవంతపెట్టినారు. చదువుసంధ్యలు లేనిపురుషోత్తమశర్మను మహాపురోహితపదవినుండి తీసివేసి భట్టున కాపదవి కట్టిపెట్టవలె నని మహామంత్రితలంపు. కాని ఈనియామకము మహాదేవి దెద్దదేవి కేమాత్రమును సమ్మతిలేదు. పూర్వ మొకప్పుడు ముందుగా శుభవార్త తెచ్చిచెప్పిన కారణమున పురుషోత్తమశర్మ కామెయే ఆపదవి ఇప్పించినది. ఇప్పు డతనిని తీసివేయుట కసలే వీలులే దని ఆమె

పెట్టబడినది. అందుచే మహామంత్రి తనయభిప్రాయము మార్చుకొన్నాడు. ఇంతలో మహాక్షపటలికోద్యోగము ఖాళీవచ్చినది. వెంటనే మహామంత్రి భట్టును పిలువనంపి ఆపదవియం దతనిని నియోగించినాఁడు. మహామంత్రులవారిబలవంతమున రాజోద్యోగి కాఁగానే భట్టు సకుటుంబముగ రాజధానికి వచ్చి కాపురము పెట్టినాఁడు. చదువుకొన్నవాఁడు, కష్టపడి పనిచేయఁగలవాఁడు, మంచిబుద్ధికుశలతలు కలవాఁడు కాఁబట్టి భట్టు కొలఁదికాలములోనే ప్రఖ్యాతి సంపాదించి గౌడరాజ్యపుప్రధానోద్యోగులలో ఒకఁడైనాఁడు. కొన్నాళ్ళకు మహామంత్రులవారు వర్ధమానమండలధర్మాధికారిగా భట్టును నియోగించినారు. అతఁడు రాఢదేశమునకు వచ్చి డెక్కారీనగరమున నివాసమున్నాఁడు. వేరుదారి లేకపోవుటచే అమలదేవికూడ అన్నగారితోపాటు అక్కడికే వచ్చినది.

కన్యాకుబ్జమునుండి చక్రవర్తి విజయయాత్రసంగతి తెలియఁగానే గౌడనగరమునుండి క్రొత్తసైన్యము కన్యాకుబ్జమునకు బయలుదేరినది. ఆసమయమున రాఢదేశమునుండికూడ చాలాసైన్యములు వెళ్లినవి. వారందరితోకూడవరాహరాతభట్టు తనభావమరదివివాహము కనుగొనవలసినదని చెప్పినాఁడు. కాని అందువలనగూడ లాభము లేకపోయినది. అతఁ డెక్కడనున సంగతి ఎవ్వరికిని తెలియదు.

కొన్నాళ్లకు మరల ఘూర్జరులు కన్యాకుబ్జము నాక్రమించుచున్నారు కాఁబట్టి సాధ్యమైనంతత్వరలో క్రొత్తసైన్యములను కూడఁగొట్టి పంపవలసిన దని చక్రవర్తివద్దనుండి మరొకకబురు వచ్చినది. వెంటనే లక్షసైన్యముతో మహాకుమారవాక్పాలదేవుఁడు కన్యాకుబ్జమునకు బయలుదేరుట స్థిరపడినది. ఈసంగతి విని వరాహరాతభట్టు మధ్యదేశమున సన్న్యాసినియనుసంధానమునకై మహాకుమారుని

బాలనంతపెట్ట్రవలసిన దని మహామంత్రికి ప్రార్థనపూర్వకముగ జాబు వ్రాసినాడు. అట్లే తప్పక అనుసంధించెద నని వాక్పాలదేవుడు మహామంత్రికి వాగ్దానము చేసినాడు. వర్షాకాలము వెళ్లగానే సైన్యముతో కూడ వాక్పాలదేవుడు కన్యాకుబ్జమునకు బయలుదేరినాడు.

ఒకనాటిసాయంకాలమున ఢక్కారీనగరమందలి ఒకభవనము ముంగిట కూర్చుండి మలినవేషధారిణియైనయువతి ఒకతె సాయంతన దేవపూజకై వత్తిపత్తి సర్దుకొనుచున్నది. ఆయింటి అరుగుమీదనే మరొక పసుపుముత్తైదువ చంటిపిల్ల నెత్తుకొని కూర్చున్నది. ఆమె ఆయువతికేసి చూచి "వదినా! ఇంతమంది నౌకరులు, చాకరులు ఉండగా మీరు శ్రమపడ టెందుకు చెప్పండి. ఈకొంచెముపని వాళ్లతో చెప్పిన వాళ్లు చేయరా?" అన్నది.

"ఏమి చేయను? ఏదో పని పెట్టుకొన్నగాని ప్రొద్దుపోదు. మన్నుదిన్నపామువలె పనిపాటులేకుండ కూర్చున్నయెడల బెంగచేత ఉన్నమతికొంచెము పోవును. ఆపని ఈపని ముందుపెట్టుకొని రోజు లెట్లో వెళ్లబుచ్చుచున్నాను." అని అమలదేవి ప్రమిదలో నూనె పోయుచు అన్నది.

"వదినా! ఎప్పుడును అదేపనిగ బెంగపెట్టుకొని మనసు పాడుచేసుకొనకండి. అతడెప్పుడో ఒకప్పుడు ఇంటికి రాకమానడు. ఆతనిమనస్సెప్పుడు మీమీదనే. రాక ఎక్కడికి పోగలడు? ఊరక బెంగపెట్టుకొని కూర్చున్న లాభమేమిటి చెప్పండి" అని అన్నభార్య అన్నది.

"ఏమి రావడము నా మొగము! అదుగో ఇదుగో అని ఇప్పటి కప్పుడే ఆయన ఇల్లువదలి ఏడాది కావచ్చినది. నన్ను చూడకు [illegible] లేకపోయెనా రాయన. ఆవే

ప్పుడు లేనప్పుడు నాకు ప్రపంచ మేమీ వ్యర్థకాదు! నే నేవో పని మీద ఎక్కడికైన వెళ్లి ఒక్క అరగడియసేపు కనబడకపోతే ఆయనకు లోకమే చీకటైపోయేది. ప్రొద్దస్తమానముకూడ ఆయనప్రాణాలన్ని నామీదనే. అటువంటి ఆయన ఇన్నాళ్ళవరకు నన్నుచూడకుండ ఉండగలరా? ఆయన మరి ఉన్నారో లేరో! ఉండడమే కనుక నిజమైతే తిరిగిరారా మరి? ఏమి వదినా? ఏది లేకపోయిన చివరకు నాకు కబురైన పంపరా? చూడు. వదినా! నన్ను విడచి పెట్టి ఉండవలసి వచ్చునని చివరకు పొరుగూరికి వెళ్ళుటకుకూడ ఆయన ఇష్టపడెడివారు కారు. నాకోసమే ఆయన [illegible] స్వర్గమైపోయినది. అయ్యో! నానెత్తిన రాయిబడ! నా మొగము మండ! ఎంతపాపిష్ఠిదాన నైపోయినా నమ్మా! వదినా! ఎప్పటికైన నా రేఖ [illegible] బడునా? నేను కనబడకున్న ఆయన కొక్కగడియ తోచదు. అటువంటప్పుడు నన్ను చూడకుండ ఇన్నాళ్ళుండగలరా వదినా? ఇంక ఆయన లేరు. కాని పోని మాటలు చెప్పి మీరు నా కన్నీళ్లు తుడుచుచున్నారు. నిజముగానే ఆయన ఉన్నయెడల, అమలా అని పిలువకుండ ఒక్కక్షణ మాగలేనివారు ఇన్నాళ్ళవరకు ఇంటికి రాకుండ ఉందురా?'

అమల ఇక మాటాడలేకపోయినది. ఆమె కన్నులనుండి ఎడతెరపిలేకుండ బాష్పములు కురిసినవి. అది చూచి ఆమెవదినకూడ గ్రుక్కిళ్లను గ్రుక్కుకొనుచు అరుగుమీదికి వచ్చి తనపైటచెరంగుతో వదినగారి కన్నులు తుడుచుచు "ఛీ! వదినా! ఏమిపని ఇది అసలుసంజవేళ? [illegible] కంటతడిపెట్టినయెడల ఆయన కశుభముకూడ. అవ [illegible] ఎన్నాళ్ళైన ఉండవలసి

వచ్చును. ఉద్యోగము సద్యోగము చేసుకొనవలసినవుగవారు మన లాగున ఎప్పుడును ఇల్లు కనుపెట్టుకొని యుందురా చెప్పు ! ఏదో నాలుగుడబ్బులు సంపాదించుకొని వచ్చుటకు ఆయన దేశాంతరము వెళ్లినాఁడు. నేఁడు గాకపోయిన రేపైన తప్పక వచ్చితీరును. అందు కోసము ఏడ్చుచు బెంగపెట్టుకొని కూర్చుండిన లాభమేమిటి ? " అని ఓదార్చినది.

వదినగారిమాటతో అమలకు వెనుకజరిగినగాథ అంతయు జ్ఞాపకము వచ్చినది. ఇఁక ఆమెకు దుఃఖ మాఁగలేదు. కన్నీరు వరద గట్టు వస్తుండగా ఆమె వెక్కివెక్కి " వదినా ! నాచేతులార నాకొంపకు నేనే ముప్పు తెచ్చుకొన్నాను. ఇష్టముండి ఆయన దేశాంతరము పోలేదు. ఆయన ఇల్లు విడచి పరదేశాలపాలగుటకు నాపాపిష్ఠిఘటమే కారణము. " అన్నది.

అమల దుఃఖము మరపించుటకు ఆమె ఎంతో ప్రయత్నించినది. ప్రసంగము మార్చినచో మనసు కొంచెము కుదుటఁబడునని తలఁచి ఆమె " వదినా ! అందులో సీత ప్రేమున్నది ? " అని అడిగినది.

అడ్డుపెట్టినకొలఁది పై కుబికి వచ్చుట దుఃఖమునకు లక్షణము. నిజముగా ఓదార్పు దుఃఖము నెక్కువచేయును గాని తగ్గించలేదు. వదినెగారి ప్రశ్నకు విపరీతఫలము వచ్చినది. ఆప్రశ్నతో వెనుకటిసంగతు లన్నియు మనసునతోచి అమల కెక్కడలేనిదుఃఖము పొంగి పొరలి వచ్చినది. ఆమె తలఁచుకొనితలఁచుకొని ఏడ్చుచు " ఆయన తనంతట తాను ఇంటిపట్టు వదలిపోలేదు. నేను చెప్పలేను వదినా ? నామూలముననే ఇంతకొంప మునిఁగినది. నాదేవుఁడు నాకు గాకుండ పోయినాఁడు. నే నాయనమనసు తెలిసికొనలేక పోయినాను. అమ్మో ! నా తెలివితక్కువ తనము ! నా చేతులారా కోరికోరి నాదేవుని సింహాసనము

నుండి లాగి పారవేసినాను. నా కింక పుట్టగతు లున్నవా? అయ్యో! ఆపాపానికి ఇప్పుడు ప్రాయశ్చిత్త మనుభవించుచున్నాను. నాకర్మమే నన్ను కట్టికుడుపుచున్నది. అయ్యో! ఎంతపాపము పండినదమ్మా! వదినా! మరల నాదేవుడు నాకంటబడునా? నాయింటదీపము వెలుగునా? నానుదుట ప్రొద్దుపొడుచునా? అయ్యో కర్మమా! నా కాయదృష్టమే ఉన్నయెడల ఇంతప్పోముచుక ఎందుకుదాపురించును? పిడ్చిపిడ్చి నాపొమ్ము గరిశలుపడుచున్నది. నాకాంక్ష గడ్డలుకాను! ఆమాయదారికోరికమూలాన సీతకువచ్చినన్నికష్టాలు వచ్చినవమ్మా! వదినా! ఈపాపిష్ఠిఘటము బిడ్డలుకా దేమి? నాకు చావురా దేమి? అయ్యో! పచ్చతోరణము పటాలున త్రెంచినాను. వదినా! నాయాగ చాట్లు ఎప్పుడు తీరిపోవునమ్మా? నారాజు వచ్చి ఎప్పటికైన నోరార 'అమలా!' అని నన్ను పిలుచునా? నాకోసము ఇంటినలుమూలల వెదకునా?' అని గోలకెత్తినది.

ఆమెదుఃఖము చూచి వదినెగారుకూడ కంట నీరుపెట్టుకొన మొదలుపెట్టినది. వా రిరువురు ఇట్లు దుఃఖించుచుండగా చంటిపిల్ల అక్కడిపూజాసామగ్రిని నలువైపులకు విరజిమ్మివేసినది. ఆచంటిబిడ్డ చేయుచున్నపనిని వారిరువురుకూడ ఎరుగనే ఎరుగరు.

ప్రొద్దుక్రుంకినది. ఇంటింట దీపములు పెట్టినారు. కోవెలలలో శంఖఘంటాధ్వనులు మోగినవి. ఆచప్పుడువలన మరల వారిరువురికి జ్ఞానము కలిగినది. పైటచెరగుతో కన్నులు తుడుచుకొని అమల మరల పూజాసామగ్రిని సిద్ధముచేసుకొనసాగినది. చంటిబిడ్డ నెత్తుకొని వదినెగారు ఇంటిలోనికి పోవుటకై లేచినది. ఇంతలో ఎవరో వాకిట పిలిచినారు. ఆపిలుపు విని అమల కంగారుపడుచు ముసుగుసవరించుకొని

గోపుర ప్రక్కటను లేచినది. ఇంతలో వెనుకనుండి ' అమలా !' అని ఎవరో పిలచినారు.

' ఎవరు అన్నయ్యా ? నీవేనా ?' అని అమల ఒకనిట్టూర్పు విడచినది.

' అవును.' అని వరాహరాతభట్టాచార్యులవారు అన్నారు.

' నీకొరకు ఆనహాలుపట్టలేకపోయినాము. చెడ్డశకంగారుపుట్టినది. ఈవేళ ఇంతపొద్దుపోయిన దేమి ?'

' గౌడనగరముచుండి ఒకదుర్వార్త వచ్చినది. అందువలన మనసు బాగులేక పని పూర్తిచేసుకొని వచ్చునప్పటికి ఈవేళ అయినది.'

' ఏమి కబురు ? ఆయనసంగతి కాదుగదా ?'

' కాదు. అమలా ! ఆసంగతి కాదు. క్రొత్తసైన్యము లక్కడికి చేరకమునుపే మహారాజాధిరాజధర్మపాలదేవుడు ఘూర్జరులచేత ఓడిపోయినాడు. ఘూర్జరులు మరల సమస్తకన్యాకుబ్జరాజ్యమును ఆక్రమించుకొన్నారు.'

' అయ్యో !' అని అమల ఒకపెద్దనిట్టూర్పు విడచినది.

చతుర్థఖండము.

౧

ఆహారాన్వేషణము.

సైన్యముతోఁగూడ ధర్మపాలదేవుఁడు కన్యాకుబ్జముదెసకు మరలినాఁడు. రెండుమూఁడురోజు లగునప్పటికి దారిలోనె వారికి ఘూర్జరులరణనీతి బాగుగా తెలిసివచ్చినది. ముందునకుపోయినకొలఁది జనశూన్యమైనదేశము, కాలిపోయిననగరములును, గ్రామములును, ఏనుఁగులు గుఱ్ఱాలు త్రొక్కిపాడుచేసినపైరుపొలాలు తప్ప వారి కేమియు కానవచ్చుటలేదు. రోజురోజునకు సైనికులకు, బరువుఁ మోయుజంతువులకు తిండి దొరకుట కష్టమైపోవుచున్నది. ఈయిబ్బంది కనుపెట్టి భీష్మదేవుఁడు చాలా విచారించినాఁడు. అయినను గౌడసేన ఎట్లో మెల్లమెల్లగా ముందుకు పోసాగినది. జయవర్ధనుఁడు, విమలనంది, కమలసింహుఁడు మొదలైననాయకులందరును ప్రతిదినము ప్రొద్దుటనే గుఱ్ఱపుదండును వెంటఁదీసుకొని చుట్టుపట్టు దూరగ్రామములకు తినుబండారములు సంపాదించుటకై వెళ్ళుచున్నారు.

ఉన్నట్లుండి ఘూర్జరులగుఱ్ఱపుదండు గ్రామములపైఁబడి అమాయకులైనప్రజలను హత్యచేయుచున్నది. పల్లెటూళ్లను, పట్టణములను కూడ కాల్చివేయుచున్నది. తినుబండారము లేమైనజాగ్రత పెట్టుకొన్నచో సైనికులు వాటిని దుమ్ములో పారఁబోయుచున్నారు. అందువలన గౌడసైనికులకు ఆహారపదార్థము లేవియు దొరకుటలేదు. ఏదోవిధముగ కష్టపడి పదార్థము లేమైన సంపాదించుకొన్నను నదు

దారిలో గ్రద్దలవలె ఘూర్జరసైనికులు వచ్చి పడి వాటిని తన్నుకొని పోవుచున్నారు. గౌడసేనానాయకు లొక్కొక్కమారు కూడఁగొట్టి తెచ్చుకొన్న ఆహారపదార్థములను పడవిడిచిపెట్టి ఆత్మరక్షణకై పారిపో వలసివచ్చుచున్నది. క్రమముగా గౌడసైన్యములోని అశ్వసైనికులు తగ్గిపోవుచున్నారు. గట్టిపుదండు లేకున్నచో ఘూర్జరులతో యుద్ధమున కసలే వీలులేదు. ఇట్టి యుద్ధములకు కాల్బల మెంత ఉన్నను లాభములేదు. కొన్నిరోజులు ఒకపూటనే తిండి తిని, కొన్నిరోజులు కట్టుపానములు చేసి, ఎట్లో చావుదెబ్బలమీద ధర్మపాలుఁడు కన్యాకుబ్జము చేరినాఁడు. అతఁడు సైన్యముతో నగరమున ప్రవేశించుట తెలిసియు ఘూర్జరసేన చూచిచూడనట్లూరకున్నది. ముందుముందు ఇబ్బంది రావచ్చునని తలంచి భీష్మదేవుఁడుమాత్రము గంగాతీరమందే శిబిర మేర్పాటుచేయుటకు ప్రయత్నించినాఁడు. కాని లక్షలకొలఁది ఘూర్జరసైనికు లొక్కమాటుగా చుట్టుకొని అతనిని, అతనిసైన్యమును చెల్లాచెదరు చేసివైచినారు. చివరకు తప్పనిసరివచ్చి అతఁడుకూడ నగరములోనికే పోయినాఁడు. అతఁడు నగరములో ప్రవేశించినతోడనే ఘూర్జరులు కన్యాకుబ్జమును నాలుగువైపుల ముట్టడించినారు.

నగరములోనికి రాఁగానే భీష్మదేవుఁడు ముందుసంగతినిగూర్చి ఆలోచింపసాగినాఁడు. గౌడనగరమునుండి వచ్చుచున్న క్రొత్తసైన్యము చాలదూరములో ఉన్నది. వందకోసుల ఈలోపల తమకు సాయపడుసైన్య మేదియు లేదు. నగరములో, త్రాగుటకు నీరుతప్ప,ఆహార పదార్థము లేవియు చాలినన్ని లేవు. ఈస్థితిలో యుద్ధము చేసినయెడల అపజయము తప్పదు. సామంతు లందరిముందు భీష్మదేవుఁ డీవిషయములను వెల్లడించి చివరకు "క్షత్రియుఁ డైనవాఁడు యుద్ధమునకు వెనుకంజవేయఁడు. కాని వృథాగా సైన్యమును నష్టపెట్టుకొనుట

నా కిష్టములేదు. నగరములో లెక్కలేనంతమంది జనులున్నారు. వేన వేలు సైనికులున్నారు. ఇప్పుడున్న ఆహారపదార్థములు వీరందరికి ఎన్ని రోజులు వచ్చును ? ” అని అడిగినాఁడు.

“ ఒక నెలరోజులు రావచ్చును.” అని చక్రాయుధుఁడు బదులు చెప్పినాఁడు.

“ తరువాతదారి ? ”

‘ అపజయమో మృత్యువో ? ’

‘ మరణించుటకు మోహఁవైనవాఁడెప్పుడును కత్తిదూసి నిలుఁవఁబడును. కాని పరాజయముమాత్రము అవమానకరము. తిండి తిప్పలు లేకుండ ముట్టడిలో జనులు చాలాకాలము ఉండలేరు. అప్పుడు లోపల వెలుపటకూడ యుద్ధమారంభమగును. అందుచే సావధానముగ యోచింపవలెను. ”

‘ అయితే ఇప్పుడు మనకు మార్గమేమిటి ? ’ అని చక్రవర్తి అడిగినాఁడు.

‘ కన్యాకుబ్జమునుండి వెనుకకు తిరిగిపోవుటయే నామట్టునకు నాకు మంచిదిగా తోచుచున్నది. క్రొత్తసైన్యము రాఁగానే మధ్యదేశమును ఆక్రమించుటకు ఆట్టేరోజులక్కరలేదు. కాని చేతిలో ఉన్న దుర్గమును ఊరక విడిచిపెట్టుట చాలా కష్టము ’ అని భీష్మదేవుఁడన్నాఁడు.

‘ భీష్మదేవ ! నాచేతులార నేను కన్యాకుబ్జమును మాటాడకుండ శత్రువులపాలు చేయలేను. యుద్ధముచేసి చచ్చిపోయెదను. నేను పోయినమాత్రాన గౌడదేశమున కేలోటును రాదు. కానీ వెనుదిరిగి పోయినచో అప్రతిష్ఠ తప్పక వచ్చును. బ్రతికియున్నంతవరకు ఘూర్జరులు దానిని చెప్పికొనుచుందురు. ’ అన్నాఁడు చక్రవర్తి.

‘ వెనుకకు వెళ్లినంతమాత్రాన ఓడిపోయినట్లు కాదు మహా రాజా ! ’

‘ అది కాదు భీష్మదేవా ! నగరములో వేనవేలు గౌడసైనికు లున్నారు. వారిలో చచ్చుటకు సంసిద్ధులైనవారెల్లరు నాతో ఉండ వచ్చును. మిగిలినవారిని వెంటబెట్టుకొని మీరు మరల ప్రతిష్ఠానమున కు తిరిగిపొండు అక్కైనచో ఆహారపదార్థములతో గూడ క్రొత్త సేనను వెంటబెట్టుకొని వచ్చి మీరు మాకు సహాయపడవచ్చును. అంతవరకు మే ముట్లో తంటాలుపడెదము. ’

‘ మహారాజ ! నేను వృద్ధుడను. ముట్టడిలో మిమ్ము వదలిపెట్టి నే నొక్కడను వెనుకకు పోగలనా ? ఇదేనా గౌడచక్రవర్తి న్యాయ విచారణ ? ’

‘అది కాదుభీష్మదేవా!ఇదియేనా మొదటియుద్ధయాత్ర.అందుచే నేను ప్రాణము లున్నంతవరకు పోరాడక వెనుకకు తిరిగిపోలేను. ’

‘ మిమ్ము ముట్టడిలో దిగవిడచి నే నేమొగముపెట్టుకొని గౌడ దేశమునకు పోగలను ? ’

సేనానాయకులు, సామంతులు మొదలైనవారందరును అక్క డనే కూడియున్నారు. భీష్మదేవునికి చక్రవర్తికి జరుగుచున్న సంభాష ణను వారు మౌనముగ వినుచున్నారు. ఆసమయమున జయవర్ధనుడు లేచి ‘‘ అయినచో ఎవ్వరును వెనుకకు తిరిగిపో నక్కరలేదు. ’ అని అన్నారు.

‘ ఉన్నది. జయవర్ధనా ! ముట్టడిలో చిక్కువడిపోయినచో గౌడరాజునకు సైన్యము క్షీణించిపోవును. క్రొత్తసైన్యము వచ్చి చేర నలేదు. ఆనుబండారములు సంపాదించుకొనవలెను. అధమము వీని కోసమైనను మనము వెనుకకు పోక తప్పదు. లేకున్నచో ముట్టడిలో

చిక్కుకొని చూపవలసినదే.' అని తణసింహుడు చెప్పినాడు.

'ప్రస్తుతము దుర్గములో ఉన్న గుఱ్ఱపుదళ మెంత?' అని భీష్మదేవుఁ డడిగినాఁడు.

'పాతిక వేలకు తక్కువ వుండదు!' అని విమలనంది బదులు చెప్పినాఁడు.

'పదునైదువేలగుఱ్ఱపుదళమును వెంటఁ దీసుకొని ఉన్నపాటున ప్రతిష్ఠానమునకు ఎవరు పోఁగలరు?' అని భీష్మదేవుఁ డడిగినాఁడు.

'అందరును.' అన్నాఁడు విమలనంది.

'వేళాకోళమాడుచున్నావా? నందీపుత్రా!' అని భీష్మదేవుఁడు కన్నెఱ్ఱఁ జేసినాఁడు.

'స్వామీ! తమతో వేళాకోళ మాడఁగలసాహస మున్నదా నాకు? నేను ప్రతిష్ఠానమునకు కాదు పదునైదువేలసైన్యముతో భిల్లమాలానగరముపైఁ బడుటకే పోఁగలను. చచ్చు ప్రతిష్ఠానము లెక్కా? జమా?'

'ముట్టడిసమయమున గుఱ్ఱపుదళముతో ప్రయోజనము లేదు. సైన్యమును బయటికి పంపకున్న గుఱ్ఱములకుకూడ మేత పెట్టవలసి వచ్చును.' అన్నాఁడు భీష్మదేవుఁడు.

'వానికై విచారపడవలసిన అవసరము లేదు. కాని ప్రస్తుతము పదివేలగుఱ్ఱపుదళముతో ఘూర్జరులస్కంధావారమును చెదరఁగొట్టుటకు ఎవ్వరు పోఁగలరు? త్వరగా చెప్పవలెను.' అని చక్రవర్తి మరల సామంతులను ప్రశ్నించినాఁడు.

'నేను.' అన్నాఁడు జయవర్ధనుఁడు.

'నేను వెళ్ళఁగలను.' అన్నాఁడు కమలసింహుఁడు.

'నా కైదువేలసైన్య మిచ్చిన చాలును. వెళ్ళి నిముసములో

ఘూర్జరస్కంధావారమును కుక్కలు చిన్నవిన్నరి చేసివచ్చెదను.' అని విమల నందీ లేచినాడు.

'ఒక్క సామంతుడు వెళ్లిన చాలును.' అని భీష్మదేవుడు చెప్పినాడు.

'విమలనందీ! నీవు వెళ్ళుటకు వీలులేదు.' అని చక్రవర్తి అన్నాడు.

'మహారాజ! నేనేమి పాపము చేసుకొన్నాను?'

'అది కాదు విమలా! నీవు చేయవలసినపని వేరే ఉన్నది.'

'సరే. జయవర్ధనుడు కమలసింహుడు కలసి వెళ్ళవచ్చును. మహారాజ! తమసెల వేమిటి?' అని భీష్మదేవుఁ డడిగినాడు.

'సరే. జయవర్ధనుడు వెళ్ళవచ్చును.'

'అయితే మహారాజ! నేనో మరి?' అని కమలసింహుఁ డన్నాడు.

'మీరు నాకు పిచ్చి ఎత్తించుచున్నారు. చూడు. కమల సింహా! నీవు నాతో ఉండి యుద్ధమునకు రావలెను.'

'మీవెంట రావలెనా?'

'అవును.'

యుద్ధ మెక్కడ? ఇప్పుడు మహారాజా!'

'ఆసంగతి తరువాత చెప్పెదను. జయవర్ధనా! నీవు రేపు ప్రొద్దుటనే బయలుదేరవలెను. యుద్ధము చేయకుండ ఘూర్జరస్కంధావారమును చీల్చుకొని ముందునకు వెళ్ళిపోవలెను. వాయువేగమున ప్రతిష్ఠానమునకు పోవలెను. క్రొత్తసైన్యమునుకూర్చుకొని తీసుకొనిరావలెను. అశ్వసైన్యమునుమాత్రము వెంటఁదీసుకొని ప్రతిష్ఠాన మార్గము చు విడిచిపెట్టవలెను. ఈపనులు ఎంతత్వరగా జరిగిన

అంతమంచిది. లక్షకాల్బలమును, ఏబదివేలగుఱ్ఱపుసైన్యమును పంపవల సిన దని ప్రయాగనుండి గౌడనగరమునకు కబురు పంపవలెను నీవు. తెలిసినదా ?'

'చిత్తము. మీయాజ్ఞ శిరసావహించెదను.'

'మహారాజ! మిగిలిన గుఱ్ఱపుదళమో ?' అని భీష్మదేవుఁ డడిగినాఁడు.

'తాతగారూ! రేపు నేనుగూడ యుద్ధమునకు వెళ్లెదను.'

'ఏమి యుద్ధమునకా ?'

'అవును. కమలసింహుఁడు, విమలనంది, నేను, కలసి తక్కిన గుఱ్ఱపుదళముతో ఆహారపదార్థములకోసము పడమటికి వెళ్లెదము.'

'పడమటికా ?'

'అవును. జయవర్ధనుఁడు తూర్పునకు వెళ్లును. మేము పడ మటికి వెళ్లెదము.'

'మహారాజ! మేముకూడ వచ్చెదము!' అని రణసింహుఁడు, ప్రమథసింహుఁడు, వీరదేవుఁడు మొదలైనసేనానాయకు లంద ఱొక్క పెట్టున లేచి నిలువఁబడినారు.

'మీరు భీష్మదేవునికి పార్శ్వరక్షకులై ఉండవలెను. మే మెం తో దూరము పోము. ఒకటిరెండుదోజులలోనే మరల తిరిగి వత్తుము.'

మరునాటిప్రొద్దుటనే కన్యాకుబ్జపు తూర్పునగరివాకిటనుండి హఠాత్తుగా పదివేలగుఱ్ఱపుదళము దుర్గము విడిచిపెట్టి బయలుదేరి ఘూర్జరశిబిరముపై పడినది. ఘూర్జరులు యుద్ధమునకు సన్నద్ధులగునులో పలనే స్కంధావారమును చెల్లాచెదరు చేసివైచి ఆసైన్యము తూర్పు గా పారిపోయినది. నాలుగైదుక్రోసులవరకు ఘూర్జరులు వారిని తరిమినారు. జయవర్ధనుని తరుముకొనుచు ఘూర్జరసేనలు బయలు

దేరిన వెంటనే నగరపశ్చిమద్వారమునుండి పదునైదువేలసైన్యముతో ధర్మపాలుఁడు బయలువెడలినాఁడు. ఘూర్జరులా సైన్యమును ఆక్రమించినారు కాని పెద్దగాలిదెబ్బకు మబ్బులు చెదరిపోయినట్లు ఎక్కడివా రక్కడ నాలుగువైపులకు చెల్లాచెదరైపోయినారు. చూచుచుండఁగానే పదివేలసైన్యముకూడ గుఱ్ఱపుడెక్కలతాకున రేగిన పెంధూళిమబ్బులో అదృశ్యమైపోయినది.

౨

అదృష్టచక్రము తిరిగిపోయినది.

రాత్రి రెండవజాము కావచ్చినది. వారణాసీనగరవుపీథు లన్నియు చీకంటి కొట్టాడుచున్నవి. దుకాణములందలిదీపము లన్నియు ఆరిపోయినవి. వీథులలో జనసమ్మర్ద. మేమాత్రమును లేదు. ఆసమయమున ఒకమేడదగ్గర చీకటిచాటున ఎవరికొరకో ఎదురుచూచుచు ఒకబౌద్ధసన్యాసి దాగుకొన్నాండు. అతం డాచీకటిలో మాటిమాటికి వీథికేసి తొంగితొంగి చూచుచున్నాండు.

రెండవజామున తోరణములందు మోగుమంగళవాద్యములు ఆగిపోయినవి. వారణాసీనగరమందలి లెక్కలేనిదేవాలయములలో రాత్రిపూజాసమయమున మోగుశంఖఘంటానాదమ్ములుగూడ తగ్గిపోయినవి. ఎక్కడను చీమచిటుకుమనుసడికూడ లేదు. ఆమహానగరము చీకటిలో మునిగి నిశ్శబ్దముగ ఉన్నది.

ఆసమయమున రాతికూర్పుగల రాజవీథిని మనుష్యునికాలిచప్పుడు వినవచ్చినది. అది విని ఆసన్యాసి ఆమేడవాకిట దాగుకొన్నాండు.

కొంచెముసేపటిలో అస్త్రధారి యైనయోధుం డొకం డామేడ దగ్గరికి వచ్చినిలువంబడినాండు. అప్పుడు ఆసన్యాసి గుమ్మములోపల నుండియే "ఎవరు నీవు ?" అని అడిగినాండు.

'నేను భిల్లమాలనుండి వచ్చినఅతిథిని.' అని ఆయోధుండు బదులు చెప్పినాండు.

'ఆనవాలు ?'

‘ ఆర్యన ఘమసెలవుప్రకారము నాదగ్గరికి “ ధర్మచక్రము ” పంపినారు. ’

‘ అది మీదగ్గర ఉన్నదా ఇప్పుడు ? ’

‘ ఆఁ. ఉన్నది. ’

‘ ఏదీ ? చూపెదగా ? ’

పైఁబట్టచాటుననుండి గుండ్రని ధాతుఖండమును బైటికి తీసి సన్యాసి కిచ్చినాఁడా యోధుఁడు. వెంటనే సన్యాసి “ లోపలికి దయ చేయండి ! ” అని అన్నాఁడు.

యోధుఁడు మేడలోనికి వచ్చినాఁడు. నలువైపుల కటికచీకటి. దారి తెన్ను కనఁబడుట లేదు. యోధుఁడు కొంచెము తడబాటుపడుచు “ ఏమార్గమున రాను ? ” అని అడిగినాఁడు. ఆప్రశ్నకు బదులు చెప్పకుండ సన్యాసి అతనిచేయి పట్టుకొని ముందుకు తీసుకొనిపోసాగినాఁడు. చీకటి క్రొల్లాడుచున్న కొన్నిగదులు దాటి వారుభయులు మేడనడుమకు వచ్చినారు.

ఆమేడ పడిపోవుటకు సిద్ధముగా ఉన్నది. పైయంతస్థున కొంత భాగము పడిపోయినదికూడ. దానిముంగిట లతలు పొదలు పెరిగిపోయినవి. మేడ పెద్దదైనను మనుష్యులున్నజాడ ఏమియు కానవచ్చుట లేదు. వారుభయులు ఒకగదిలోనికి వెళ్లినారు. ఆగదినిండ చీకటి క్రొల్లాడుచున్నది. ఆచీకటిలోనే సన్యాసి ఆగదిలోని మెట్లవరుస దిగి నేలమాళిగ ప్రవేశించినాఁడు. అలవాటు లేకపోవుటవలన యోధుఁడుమాత్రము గబగబ ఆమెట్లు దిగలేకపోయినాఁడు. ఆసొరంగపుదారి నిబడి కొంచెముసేపు నడచునప్పటికి మరొక మెట్లవరుస తగిలినది. ఆమెట్లమీదుగా వారుభయులు పైకెక్కిపోసాగినారు. సన్యాసి ముందుగా వెళ్ళి పైమెట్టుమీద నిలువఁబడి తలుపు తట్టినాఁడు. తలుపులోపలి

నుండి ఎవరో "ఎవరు మీరు ?" అని అడిగినారు.

'నేను బుద్ధమిత్రుడను.'

'మీ రొక్కరే వచ్చినారా ?'

'భిల్లమాలనుండి వచ్చినఅతిథి నాతో కూడ వచ్చినాడు.'

'ఆనవాలు చూపించినాడా ?'

'ఆఁ. చూపించినాడు.'

తలుపు తీసినారు. సన్యాసియు, యోధుడును ఆగుమ్మము దాటి మరల ఒకచీకటిగదిలో ప్రవేశించినారు. ఆకాఢచీకటి చూచి కొంచెము కంగారుపడి ఆయోధుడు కత్తి సర్దుకొన్నాడు. అది చూచి ఆగుమ్మమున కాపలాఉన్నసన్యాసి మరల "ఎవరు మీరు ?" అని అడిగినాడు.

'నేను భిల్లమాలనుండి వచ్చినఅతిథిని.'

'ఎవరితో పనియుండి వచ్చినారు ?'

'ఉత్తరాపథమందలి ఆర్యసంఘమును దర్శించుటకు వచ్చినాను.'

'మీ రేజాతివారు ?'

'ఘూర్జరప్రతీహారులము.'

'ఏమతము ?'

'నేను బౌద్ధుడను. పురుషాంతరములనుండి త్రిరత్నములను అర్చించుచున్నాను.'

'ఆర్యసంఘముతో మీ కేమిపని ?'

'పరమేశ్వర, పరమమాహేశ్వర, పరమభట్టారక మహారాజాధిరాజ ఘూర్జరేశ్వర నాగభటదేవమహారాజులంగారి సెలవుప్రకారము ఆర్యసంఘమునన్నిధికి నేను దూతగా వచ్చినాను.'

'నిదర్శనము గాని, ప్రమాణము గాని రావలెను.'

'ఉన్నది.'

'ఏమిటి?'

'పరమేశ్వర, పరమసౌగత మహామండలేశ్వర, ఘూర్జరమహామంత్రిరాజ వాహుకధవళదేవ చాళుక్యులవారి ముద్రవేసిన జాబు.'

'చూపవలెను.'

వెంటనే వెలుఁగు వచ్చినది. ముందు కన్నుల కద్దుకొని జాబును, తరువాత సన్యాసి కిచ్చినాఁడు యోధుఁడు. ఆసన్యాసి కాలిగుడ్డలు కట్టుకొన్నాఁడు. తల, గడ్డము, మీసములు నున్నగా క్షౌరము చేయించినాఁడు. అతనికుడిచేతిలో జపమాల ఉన్నది. లేఖ చూచుకొని 'మంచిది నాతోకూడ రావచ్చును.' అన్నాఁ డతఁడు.

వారుముగ్గురు ఆగది దాటి మరొకగదిగుమ్మముదగ్గరికి వచ్చినారు. ఆగదితలుపు వేసియున్నది. రెండవసన్యాసి తలుపు కొట్టినాఁడు. లోపలినుండి 'ఎవరు మీరు?' అని ఎవరో అడిగినారు.

'భిక్షుజనదాసు. భిక్షుబుద్ధమిత్ర, ఘూర్జరేశ్వరప్రతినిధి నాయకరుద్రుఁడు.' అని రెండవసన్యాసి బదులుచెప్పినాఁడు.

'ఇంతరాత్రివేళ ఘూర్జరరాజప్రతినిధి ఏయుద్దేశ్యముతో ఇక్కడికి వచ్చినాఁడు?'

'ఉత్తరాపథమందలి ఆర్యసంఘమును దర్శించుటకు.'

'నిదర్శనముగాని ప్రమాణముగాని ఉన్నదా?'

'ఆఁ. ఉన్నది.'

'తలుపు తెరచినారు. రుద్రుఁడు ఈవలికి వచ్చినాఁడు. మరల తలుపు మూసుకొనిపోయినది. ఆగుమ్మముప్రక్కనే ఒకబౌద్ధభిక్షువు నిలఁబడి యున్నాఁడు. అతఁడు రుద్రుని తీసుకొని గది

నడుమకు వెళ్ళినాడు. వెంటనే ఆగదిలో నాలుగువైపులు నాలుగు కాగడాలు వెలిగినవి. రాతితో కట్టినయరుగుముందు రుద్రేణుడు నిలు వఁబడినాఁడు. ఆయరుగుమీఁదనే త్రిరత్నములును, వానివెనుకవైపున దర్భాసనములమీఁద ముగ్గురువృద్ధభిక్షువులును, వారివెనుక మరి పదు నెకండుగురు భిక్షుకులును కూర్చున్నారు. భిక్షుజనదాసు అరుగు ముందరికి వచ్చి 'రుద్రేణనాయకా! మీరు సద్ధర్ములా?' అని అడిగినాఁడు.

'అవును. నేను బౌద్ధుఁడను.'

'త్రిరత్నములపై మీకు నమ్మక మున్నదా?'

వెంటనే రుద్రేణుఁడు త్రిరత్నములకు ముమ్మారు ప్రణామము చేసినాఁడు.

'మీరు త్రిరత్నములు స్పృశించి ప్రమాణము చేయవలెను.'

'ఏమని ప్రమాణము?'

'ఇప్పు డిక్కడ మీరు విన్నది కాని, కన్నది కాని మరెవరి తోను చెప్పనని.'

'నేను రాజప్రతినిధిగా వచ్చినాను. ఇక్కడకు వచ్చినకార్య మేమైనదో మహారాజాధిరాజునకు నివేదింపనక్కరలేదా మరి?'

'ఘూర్జరేశ్వరునకు, వాహ్లికధవళదేవునకు తప్ప మూఁడవవా నితో చెప్పనని శపథముచేయుఁడు.' అని వేదికపై కూర్చునవృద్ధభి క్షుకులలో ఒకరన్నారు. అతఁడు సంఘనాయకుఁడు బుద్ధభద్రుఁడు.

అప్పుడు రుద్రేణుఁడు త్రిరత్నములను ముట్టి ముమ్మారు శప థము చేసినాఁడు. వెంటనే బుద్ధభద్రుఁడు 'ఘూర్జరేశ్వరుఁడు మి మ్మేయుద్దేశ్యముతో మాకడకు పంపినాఁడు?' అని అడిగినాఁడు.

'పరమేశ్వర, పరమమాహేశ్వర, పరమభట్టారక, పరమనా

ష్ణన, మహారాజాధిరాజనాగభటదేవులవారు ఆర్యసంఘముతో సంధి చేసుకొనుటకు నన్ను పంపినారు. పరమసౌగతమహామండలేశ్వర వాహుకధవళదేవులవారిపరామర్శవలన ఘూర్జరేశ్వరుఁడు బౌద్ధసంఘముపై విద్వేషమును మానుకొన్నారు. బౌద్ధసంఘముతో సంధి జరిగినతోడల గౌడయుద్ధము ముగియుననియు, తమప్రియమిత్రుఁడైన కన్యాకుబ్జేశ్వరుఁడు మరల సింహాసన మెక్కుననియు మహారాజాధిరాజఘూర్జరేశ్వరుని నమ్మకము. .

ఆర్యసంఘమునకు గౌడయుద్ధమునకు సంబంధ మేమున్నది ? '

' పరమసౌగతులైనసంఘనాయకులు నన్ను మన్నించవలెను. నేను దూతను మాత్రమే. ఆర్యసంఘము సాయము చేయకుండ సామాన్యుఁడైనగౌడేశ్వరుఁడు మధ్యదేశము నాక్రమించ లేడని మామహారాజగారినమ్మకము. '

' ఏవిధముగా సంధి చేసుకొనవలెనని ఘూర్జరేశ్వరునితలంపు ? '

' సంధిఒడంబడిక జరిగినవెంటనే ఘూర్జరరాష్ట్రమున ఆర్యసంఘమువారు నష్టపడినసంపత్తియావత్తు తిరిగి ఇయ్యఁగలమనియు, సంఘమువారిసెలవుచొప్పున బౌద్ధులను, సద్ధర్మమును కాపాడెదమనియు మామహారాజాధిరాజుగారు సంఘనాయకులతో మనవిచేయు మనినారు. '

' ఒడంబడికప్రకారము మీరు నడచుకొనఁగలరనుటకు నిదర్శనము ? '

' మహామండలేశ్వర, పరమసౌగత, ఘూర్జరమహామంత్రిరాజ, వాహుకధవళదేవచాళుక్యులవారు స్వయముగా సంధిపత్రముపై చేవ్రాలు చేయుదురు. పూటకాపుగా ఘూర్జరేశ్వరునకు బదులు తమ

గొంకులనిద్దరిని సంఘము వారివశము చేయుదురు. '

'మంచిది. ఒడంబడిక చేసుకొనుట సంఘము వారి కంగీకారమే. సంధిపత్రములో మరేమరతులైన ఉన్నవా ? '

'ఉన్నవి. సంధిజరిగినతరువాత ఆర్యసంఘమువారు గౌడేశ్వరుని శత్రుసాహాయ్యమును చేయఁగూడదు. '

'సరే. అషరతుకూడ సంఘమువారికి సమ్మతము. మీదగ్గర సంధిపత్రి మున్నదా ? '

సంగ్రామజిత్తు వస్త్రాభ్యంతరమునుండి సంధిపత్రము తీసి సంఘనాయకున కిచ్చినాఁడు. బుద్ధభద్రుఁడు దానిని చదివి తనకుడిప్రక్కన కూర్చున్నమరొకభిక్షుకున కిచ్చినాఁడు. సంఘనాయకులు మువ్వురును చదివినతరువాత ఒకసన్యాసి ఆసంధిపత్రమును తీసుకొనిపోయి అరుగుమీద కూర్చున్నపదునొకండుగురుబౌద్ధస్థవిరులకు ఇచ్చినాఁడు. వారు చదివినతరువాత తిరుగ దానిని తీసుకొని మరల సంఘనాయకుని కిచ్చినాఁడు వెంటనే సంఘనాయకుఁడు 'చక్రిరాజగణమంతయు ఈయొడంబడిక కిష్టపడినట్లేనా ? ' అని అడిగినాఁడు.

'ఆర్య ! చక్రిరాజవిశ్వాసేంద్రులవారు ఇక్కడికి రాలేదు. ' అని ఒకస్థవిరుఁ డన్నాఁడు.

'ఒక్కచక్రరాజు రానికారణమున సంఘకార్యము లాపుటకు వీలులేదు ప్రస్తుత మిక్కడికి వచ్చినచక్రరాజులఅభిప్రాయము అడుగుచున్నాను. '

ఘూర్జరేశ్వరునితో సంధిచేసుకొనుటకు స్థవిరుల కెవ్వరికిని నభ్యంతరము లేదని అందరు చెప్పినారు. వెంటనే అరుగుమీద స్థవిరుఁగా నున్నకలముపెరాబుద్ధిని తీసుకొని ఆసంధిపత్ర...

శ్వరునివేత్రాఘ్రక్రింద సంఘనాయకులందరు చేవ్రాలుచేసినారు. రుద్రేశుఁడా సంధిపత్రముచ్చు చేతఁదీసుకొన్నంతనే కాగడా లారిపోయినవి. వెనుకటిబిక్షువే వచ్చి అతనిని తనతో కూడ వచ్చినదారిని గాక వేరుదారిని తీసుకొనివచ్చి రాజమార్గమున వదలిపెట్టినాఁడు. రుద్రేశుఁడు నివ్వెరపాటుతో నలుదిక్కులు తేరిపారఁజూచి తా నప్పుడు విశ్వేశ్వరునిగుడిముందు నిలువఁబడియున్నట్లు తెలిసికొన్నాఁడు.

3

ప్రత్యావర్తనము.

మూడవనాటికి ధర్మపాలదేవుఁడు కన్యాకుబ్జప్రాంతమునకు తిరిగివచ్చినాఁడు. వెంటనే ఏబాధలేకుండ అనాయాసముగ ముట్టడిలో నున్ననగరములోనికి ప్రవేశించినాఁడు.

సింహము మరల తనంతటతానే గుహ చేరుకొనుచున్న దని తలంచి ఘూర్జరసేన అతనిరాక చూచియు చూడనట్టుండిరకున్నారు. ఏఁబదిక్రోసులమేర చెడఁదిరిగినను ఆహారపదార్థములు దొరకలేదు. కష్టపడి ఏకొంచెమో సంపాదించినను అది పదునైదువేలసైన్యమునకు దారిలోనే వ్యయమైనది. తిరిగి వచ్చినవెంటనే ఆతనిముఖవైఖరినిబట్టి, యుద్ధయాత్ర విఫల మైపోయినదని సామంతులందరును తెలిసికొన్నారు. వెంటనే భీష్మదేవుఁ డాలోచనసభను పిలిచి సాధకబాధకము లాలోచించి ఆలోచించి చివరకు 'అవకాశము ఉండఁగానే తిరిగి పోవుట మంచిది' అని స్థిరపరచినాఁడు. రెండురోజులతరువాత అందరితోపాటు ధర్మపాలదేవుఁడుకూడ కన్యాకుబ్జనగరమును విడిచిపెట్టక తప్పినదికాదు. సాధ్యమైనంతవేగముగ అతఁడు ప్రతిష్ఠానమువైపు బయలుదేరినాఁడు. ఘూర్జరసేనకూడ వారిని వెంటాడక మానలేదు. తేనిటీఁగలవలె వారు గౌడసేనను చుట్టుముట్టినారు. అప్పటికప్పుడే ఘూర్జరులదౌర్జన్యమువలన మధ్యదేశమంతయు వట్టిఎడారిగా మారిపోయినది. గ్రామములు, నగరములు జనశూన్యము లైనవి. పంటపొలము లన్నిటిని గుఱ్ఱములును, ఏనుఁగులును చెడమడ త్రొక్కి పాడు చేసినవి. అందువలన ప్రజలందరును ఊళ్లు వదలిపెట్టి కొండప్రక్క

రేశ్వరుని చేవ్రాలుక్రింద సంఘనాయకులందరు చేవ్రాలుచేసినాక రుద్రేశుఁ డాసంధిపత్రము చేతఁదీసుకొన్నంతనే కాగడా లారిపోయినవి. వెనుకటిబిక్షువే వచ్చి అతనిని తనతోఁగూడ వచ్చినదారిని గాక వేరుదారిని తీసుకొనివచ్చి రాజమార్గమున వదలిపెట్టినాఁడు. రుద్రేశుఁడు నివ్వెరపాటుతో నలుదిక్కులు తేరిపారఁజూచి తా నప్పుడు విశ్వేశ్వరునిగుడిముందు నిలువఁబడియున్నట్లు తెలిసికొన్నాఁడు.

3

ప్రత్యావర్తనము.

మూడవనాటికి ధర్మపాలదేవుఁడు కన్యాకుబ్జప్రాంతమునకు తిరిగివచ్చినాఁడు. వెంటనే ఏ బాధలేకుండ అనాయాసముగ ముట్టడిలో నున్ననగరములోనికి ప్రవేశించినాఁడు.

సింహము మరల తనంతటతానే గుహ చేరుకొనుచున్న దని తలంచి ఘూర్జరసేన అతనిరాక చూచియు చూడనట్టూరకున్నారు. ఏఁబదిక్రోసులమేర చెడఁదిరిగినను ఆహారపదార్థములు దొరకలేదు. కష్టపడి ఏకొంచెమో సంపాదించినను అది పదునైదువేలసైన్యమునకు దారిలోనే వ్యయమైనది. తిరిగి వచ్చినవెంటనే ఆతనిముఖవైఖరినిబట్టి, యుద్ధయాత్ర విఫల మైపోయినదని సామంతులందరును తెలిసికొన్నారు. వెంటనే భీష్మదేవుఁ డాలోచనసభను పిలిచి సాధకబాధకములాలోచించి ఆలోచించి చివరకు 'అవకాశము ఉండఁగానే తిరిగి పోవుట మంచిది' అని స్థిరపరచినాఁడు. రెండురోజులతరువాత అందరితోపాటు ధర్మపాలదేవుఁడుకూడ కన్యాకుబ్జనగరమును విడిచిపెట్టక తప్పినదికాదు. సాధ్యమైనంతవేగముగ అతఁడు ప్రతిష్ఠానమువైపు బయలుదేరినాఁడు. ఘూర్జరసేనకూడ వారిని వెంటాడక మానలేదు. తేనిటీఁగలవలె వారు గాడసేనను చుట్టుముట్టినారు. అప్పటికప్పుడే ఘూర్జరులదౌర్జన్యమువలన మధ్యదేశమంతయు వట్టిఎడారిగా మారిపోయినది. గ్రామములు, నగరములు జనశూన్యము లైనవి. పంటపొలము లన్నిటిని గుఱ్ఱములును, ఏనుఁగులును చెడమడ త్రొక్కి పాడు చేసినవి. అందువలన ప్రజలందరును ఊళ్లు వదలిపెట్టి కొండప్రక్క

లగు జిలు కోల్పోయినారు. అసాధువదినప్రదేశములో గౌడసేన పడినయవస్థ [illegible] కాదు. నిప్పులుచెండ తిరుగుడు తిండిలేదు. ఉష్ణోగ్రతతో ఉప [illegible] జెలజెల మాడిపోయినారు. పైపెచ్చు పాళిణాలర [illegible] ప్రమాదము! ఏవైపునుండి సాయమువచ్చునను ఆశ [illegible] అవకాశము దొరకినప్పుడెల్ల ఘూర్జరులు వారిని ఆక్రమించి చప్పునవెళ్ళి సంపాదించుకొన్న ఆహారపదార్థములు కాసిని కొల్లగొట్టి తీసుకొనిపోవుచున్నారు. దూరముగా మాటువేసి పక్క ఎడ [illegible], బాణములు, ఈటెలు విసరివేసి సైనికుల ప్రాణములు తీయుచున్నారు. ఈరీతిగానే ఒకవారము గడచిపోయినది. ఈవారము రోజులలో యుద్ధము లేకుండనే గౌడసైన్యము సగమువరకు క్షీణించినది. చావుదెబ్బలమీద నానాబాధలుపడి తక్కిన సగముసైన్యముతో ధర్మపాలుండు ప్రతిష్ఠానమునకు వచ్చిచేరినాండు.

ప్రతిష్ఠానదుర్గములోను ఆహారపదార్థము లైపోయినవి. సేన నిలుచుటకక్కడ ఏమాత్రమాహారముకూడ లేదు. అది చూచి ధర్మపాలుండు భగ్నహృదయుండైపోయినాండు. వెంటనే సామంతులందరితో ప్రతిష్ఠానమునుండి ఏకాయెకిని వారణాసికి బయలుదేరినాండు. ఎక్కడెక్కడనో చిక్కువడిపోయిన సేనలుకూడ వచ్చి కన్యాకుబ్జ [illegible] అంతకుముందే వారణాసిదుర్గమున కూడుకొని యున్నవి. [illegible] సూహకుమారవాక్పాలదేవుండు ఆదుర్గమందే కనిపెట్టుకొని యున్నాండు. చక్రవర్తి తిరిగివచ్చుచున్నాండనికబురు తెలియంగానే నగరమును [illegible] వేలకొలంది కాల్బలమును కాపుబెట్టి హిమవత్పర్వతపాదము మొదలుకొని వింధ్యపర్వతమువరకు మట్టికోట పెట్టించినాండు. అందువలన ఘూర్జరు లింక ముందునకు వచ్చుటకు వీలు లేకపోయినది. ప్రతిష్ఠానమునుండి సమస్తగౌడసైన్యము వార

ణాసికి వచ్చి చేరినది. అప్పుడు ధర్మపాలునకు ఊపిరి తీసుకొనుట కవకాశము దొరకినది. అవసరమునుబట్టి గుర్జరదళముపూర్తిగా తిరుగ ప్రతిష్ఠానమునకు వెళ్లుటకు మొదలుపెట్టినది. ఆసమయమునకు గౌడ నగరమునుండి మహామంత్రిగర్గదేవుల వారు 'అదృష్టచక్రము తిరిగి పోయినది' అని చక్రవర్తికి కబురుపంపినారు. ఆవార్తతో చక్రవర్తి సహనాశములు కట్టువడిపోయినవి.

చాలరోజులక్రితమే కన్యాకుబ్జయుద్ధయాత్రకై మణిదత్తునినిక్షేప మంతయు చెల్లిపోయినది. ఘూర్జరయుద్ధయాత్రకై కావలసిన ధనమునంతయు బౌద్ధసంఘము కూడబెట్టిన పాతధనమునుండి ఖర్చు పెట్టించెద నని బుద్ధభద్రుడు వాగ్దానము చేసినాడు. ఆవాగ్దానము నిరభ్యంతరముగ చెల్లినది. కావలసినధనసాహాయ్యమే జరిగినది. ధర్మపాలుడు వారణాసికి తిరిగివచ్చునప్పటికి మొదటిసారి బుద్ధభద్రుడిచ్చినధనమంతయు వ్యయమైపోయినది. రెండవసారి సొమ్మిచ్చెద నని చెప్పినగడువు దాటిపోవచ్చినను బుద్ధభద్రుడింతవరకు కంటికి కగుపడలేదు. ఈసంగతు లన్నియు మహామంత్రి ధర్మపాలదేవునకు కబురు పంపినాడు. ఈవార్త వినగానే విశ్వానందుడును, భీష్మదేవుడును నిర్విణ్ణులైనారు. ఆర్యసంఘనాయకులను కలసికొనుటకు విశ్వానందుడు స్వయముగా ఎంతో ప్రయత్నము చేసినాడు. కాని లాభము లేక పోయినది. ఈనిస్సహాయస్థితిలో యుద్ధము చేయుట ప్రమాదకర మని తలంచి ధర్మపాలుడు స్వదేశమునకు తిరిగిపోవుటకు సంకల్పించినాడు. అతని సెలవుప్రకారము ప్రతిష్ఠానపురపు పొలిమేరలనుండి అశ్వసైన్యమంతయు వెనుకకు తిరిగివచ్చినది.

ఓడిపోయినఘూర్జరులతో మట్టిగోడ వదలిపెట్టివేసి శోణతీరము నుండి గంగాతీరమునుండి గౌడకాల్బలములు వెనుకకు [illegible]వేసి

లను జయింపలేకపోయినారు. అసాధ్యమనదగిన దేశములో గౌడసేన పడినయవస్థ చెప్పనలవికాదు. నెలపొడవునను తినుటకు తిండిలేదు. ఉష్ణోగ్రతతో ఉప [illegible] వారు సగమునకు సగము మాడిపోయినారు. పైపెచ్చు పార్వతీయుల దెబ్బ కొట్టకొని ప్రతినిమేషము! ఏవైపునుండి సాయము వచ్చునను ఆశ లేదు. శుష్కించిన అవకాశములు దొరకినప్పుడెల్ల ఘూర్జరులు వారిని ఎదుర్కొని చప్పబెట్టి సంపాదించుకొన్న ఆహారపదార్థములు కాసిని కొల్లగొట్టి తీసుకొనిపోవుచున్నారు. దూరముగా మాటున నక్కి ఎత కొండపైనుండి, రాళ్లను విసిరి, బాణములు, ఈటెలు విసరివేసి సైనికుల ప్రాణములను తీయుచున్నారు. ఈరీతిగానే ఒకవారము గడచిపోయినది. ఈవారమురోజులలో యుద్ధము లేకుండనే గౌడసైన్యము సగమునకు క్షీణించినది. చావుదెబ్బలమీద నానాబాధలుపడి తక్కిన సగముసైన్యముతో ధర్మపాలుఁడు ప్రతిష్ఠానమునకు వచ్చిచేరినాఁడు.

ప్రతిష్ఠానదుర్గములోను ఆహారపదార్థము లైపోయినవి. సేన నిలుచుటకక్కడ ఏమాత్రమాస్కారముకూడ లేదు. అది చూచి ధర్మపాలుఁడు భగ్నహృదయుఁడై పోయినాఁడు. వెంటనే సామంతులందరితో ప్రతిష్ఠానమునుండి ఎకాయెకిని వారణాసికి బయలుదేరినాఁడు. ఎక్కడెక్కడనో చిక్కువడిపోయిన సేనలుకూడ వచ్చి కన్యాకుబ్జయాత్రకై అంతకుముందే వారణాసిదుర్గమున కూడుకొని యున్నవి. అందుచేత మహాకుమార వాక్పాలదేవుఁడు ఆదుర్గమందె కనిపెట్టుకొని యున్నాఁడు. చక్రవర్తి తిరిగివచ్చుచున్నాఁడని కబురు తెలియఁగానే నగరము ఎన్నిచోట్లనో వేలకొలఁది శిబిరములను కాపుబెట్టి హిమవత్పర్వతపాదము మొదలుకొని వింధ్యపర్వతమువరకు మట్టిగోడ పెట్టించినాఁడతఁడు. అందువలన ఘూర్జరులిక ముందునకు వచ్చుటకు వీలులేకపోయినది. ప్రతిష్ఠానమునుండి సమస్తగౌడసైన్యము వార

నాసికి వచ్చి చేరినది. అప్పుడు ధర్మపాలున కూపిరి తీసుకొనుట కవకాశము దొరకినది. అవసరమునుబట్టి గుఱ్ఱపుదళముమాత్రము తిరుగ ప్రతిష్ఠానమునకు వెళ్లుటకు మొదలుపెట్టినది. ఆసమయమునకు గౌడ నగరమునుండి మహామంత్రిగర్గదేవులవారు 'అదృష్టచక్రము తిరిగి పోయినది' అని చక్రవర్తికి కబురుపంపినారు. ఆవార్తతో చక్రవర్తి నవనాళములు కట్టువడిపోయినవి.

చాలరోజులక్రితమే కన్యాకుబ్జయుద్ధయాత్రకై మణిదత్తునిని క్షేప మంతయు చెల్లిపోయినది. ఘూర్జరయుద్ధయాత్రకై కావలసిన ధనమునంతయు బౌద్ధసంఘము కూడబెట్టిన సొంతధనమునుండి ఖర్చు పెట్టించెద నని బుద్ధభద్రుడు వాగ్దానము చేసినాడు. ఆవాగ్దానము నిరభ్యంతరముగ చెల్లినది. కావలసినధనసాహాయ్యమే జరిగినది. ధర్మపాలుడు వారణాసికి తిరిగివచ్చునప్పటికి మొదటిసారి బుద్ధభద్రుం డిచ్చినధనమంతయు వ్యయమైపోయినది. రెండవసారి సొమ్మిచ్చెద నని చెప్పినగడువు దాటిపోవచ్చినను బుద్ధభద్రుం డింతవరకు కంటికి కనుపడలేదు. ఈసంగతు లన్నియు మహామంత్రి ధర్మపాలదేవునకు కబురు పంపినాడు. ఈవార్త వినగానే విశ్వానందుడును, భీష్మదేవుడును నిర్విణ్ణులైనారు. ఆర్యసంఘనాయకులను కలిసికొనుటకు విశ్వానందుడు స్వయముగా ఎంతో ప్రయత్నము చేసినాడు. కాని లాభము లేక పోయినది. ఈనిస్సహాయస్థితిలో యుద్ధము చేయుట ప్రమాదకర మని తలచి ధర్మపాలుడు స్వదేశమునకు తిరిగిపోవుటకు సంకల్పించినాడు. అతనిసెలవుప్రకారము ప్రతిష్ఠానపు పొలిమేరలనుండి అశ్వసైన్యమంతయు వెనుకకు తిరిగివచ్చినది.

ఓడిపోయినఘూర్జరులను మట్టిగోడ వదలిపెట్టివేసి శోణతీరము నుండి గంగాతీరమునుండి గౌడకొల్లముదాక వారు వెనుకకు పంపివేసి

నది. గౌడసామ్రాజ్యములోని ముద్గగిరి, మండల, గౌడ, కర్ణసువర్ణ మొదలైనదుర్గములన్నియు ముట్టడికి తగినసన్నాహములు చేసుకొన్నవి. కన్యాకుబ్జయుద్ధమున చక్రాయుధునిపక్షమవలంబించిన కన్యాకుబ్జసామంతు లందరు స్వదేశముల విడిచిపెట్టి గౌడచక్రవర్తిని ఆశ్రయించినారు.

గౌడసామ్రాజ్యపుసరిహద్దును కాపాడుటకు వాక్పాలదేవుని నియోగించి ధర్మపాలదేవుఁడు స్వయముగా శోణసంగమమున శిబిరమేర్పరచుకొన్నాఁడు. ఘూర్జరసేనలు దేశమును కొల్లఁగొట్టుటలో మునిఁగిపోయి చాలారోజులవరకు శోణసంగమమును, గండకీతీరమును ముట్టడించుటకు ప్రయత్నించలేదు. మధ్యదేశమును కొల్లఁగొట్టుట ముగియఁగానే గౌడదేశము నాక్రమించుటకు ఘూర్జరులు ముందునకు బయలుదేరినారు. అప్పుడు దూర మాలోచించి గౌడసామంతులందరును ఆరెండునదులతీరములందు వరుసగా మట్టికోటలు కట్టినారు. అందువలన మగధదేశములోను, తీరభుక్తిలోను, అడుగుపెట్టినప్పుడెల్ల ఘూర్జరు లోడిపోవలసివచ్చినది. సరిగా సమయమున కీపరాజయవార్తలు నాగభటదేవునికి తెలిసినవి. అప్పటి కతఁడు కన్యాకుబ్జమం దున్నాఁడు. కన్యాకుబ్జము స్వాధీనమైనను ఘూర్జరేశ్వరుఁడు ఇంద్రాయుధుని విడుదలచేయలేదు. ఇంద్రాయుధుఁ డిప్పటికిని సామ్రాజ్యపుఖైదీవలె భిల్లమాలానగరమున ఇబ్బందిపడుచున్నాఁడు. గౌడరాజ్యమును స్వాధీనపరచుకొనుటకై చేసినప్రయత్నము లన్నియు విఫలమైపోయినవని తెలిసినవెంటనే నాగభటదేవుఁడును, వాహుకధవళదేవుఁడును స్వయముగా సైన్యములతో శోణతీరమునకు బయలుదేరి వచ్చి యుద్ధ మారంభించినారు. ఘూర్జరేశ్వరుఁడు స్వయముగా సైన్యములను నడపించుచు ముట్టడిసాగించినాఁడు. అయినను మగధ

దేశమున కాలుబెట్టలేక పోయినాడు. ఒకనాటియర్ధరాత్రమైన కొలఁదిమంది సైనికుల వెంటఁబెట్టుకొని విమలనందియు, చక్రాయుధుఁడును వచ్చి హఠాత్తుగా ఘూర్జరశిబిరమునకు నిప్పుముట్టించినారు. ఆయగ్నిజ్వాలనుండి ఎట్లో తప్పించుకొని నాగభటదేవుఁడు పారిపోయినాఁడు. ఈసమయముననే ఘూర్జరుల జయించుటకై విశ్వానందుల వారు మరొకమార్గము తలపెట్టినారు.

గోపాలదేవుఁడు సమ్రాట్టు కాకమునుపు పరరాజు లెందరో చాలాసారులు గౌడదేశముపై దండెత్తివచ్చి ఆక్రమించినారు. కామరూపరాజైనహర్షదేవుఁడు నాగభటదేవునితండ్రియైనవత్సరాజు కలసి గౌడరాజ్యము నంతయు ఒక్కమారు స్వాధీనముచేసుకొన్నారు. ఆసమయముననే గౌడప్రజలభాగ్యవశమున దక్షిణాపథేశ్వరుఁడైనరాష్ట్రకూటవంశీయ ధ్రువధారావర్షదేవుఁడు ఘూర్జరరాజ్యముపై దండెత్తినాఁడు. దానివల్లనే గౌడరాజ్యము ఘూర్జరులబారినుండి బయటఁబడినది. ఈవిషయము జ్ఞాపకమునకు వచ్చి విశ్వానందుఁడు 'ఇప్పుడు గౌడచక్రవర్తిపక్షమున ఘూర్జరులతో యుద్ధముచేయుటకు రాష్ట్రకూటరాజును ప్రేరేపించుట సర్వోత్తమ' మని భావించినాఁడు. ధ్రువధారావర్షదేవుఁ డప్పటికి కీర్తిశేషుఁడైనాఁడు. అతనియనంతరము అతనికుమారుఁడు గోవిందవర్షదేవుఁడు దక్షిణాపథమున కధీశ్వరుఁడైనాఁడు. 'ప్రస్తుత మాతనిసాయము లేకుండ ఘూర్జరులను గెలుచుట అసంభవ' మని విశ్వానందుఁడు సామంతు లందరికి తెలియఁజేసినాఁడు. వెంటనే ఆలోచనసభ కూడినది. వాదోపవాదములు జరిగినతరువాత సాహాయ్యము కోరుచు గోవిందవర్షదేవునిదగ్గరకు రాయబారిని పంపుట స్థిరపడినది. విశ్వానందుఁడు స్వయముగా రాయబారియై రాష్ట్రకూటరాజుదగ్గరకి వెళ్లెదనని ధర్మపాలునితో

చెప్పినాఁడు. అతఁడు సాధకబాధకము లాలోచించి చివరకు విశ్వాసిం చునికి తోడుగా ఉద్ధవఘోషునికూడ దక్షిణాపథమునకు పంపుట కేర్పాటు చేసినాఁడు. జరుగవలసినసన్నాహము లన్నియు జరిగి రాయబారులు బయలుదేరినారు.

ఇది జరిగిన పదునైదురోజులకు నాగభటుదేవుఁడు చేసినకుట్రవలన మరల ధర్మపాలుఁ డోడిపోవలసివచ్చినది. మగధకు దక్షిణమం దున్న ప్రదేశమంతయు అరణ్యమయము. ఆయడవులలో బర్బరజాతు లనేకము నివసించుచున్నవి. ధన మిచ్చి వాహుకధవళదేవుఁ డాయర ణ్యవాసులను లోఁబరచుకొని ఆమార్గమున గుర్జరపుదళముతోఁ కూడ మగధలోనికి ప్రవేశించినాఁడు. చూచుచుండఁగనే అసంఖ్యాకములైన గుర్జరపుదళములు వచ్చి మగధదేశమున అంగదేశమునఁగూడ నిండిపోయి నవి. ఉద్దండపురమార్గమున భీష్మదేవుఁడును, ముద్గగిరియందు జయవర్ధ నుఁడును, గయయందు వీరదేవుఁడును, మండలాదుర్గమున రణసింహుఁ డును, సైన్యములతోఁగూడ ముట్టడిల్లో చిక్కుకొనిపోయినారు. ప్ర మథసింహుని, కమలసింహుని, విమలనందిని వెంటఁబెట్టుకొని ధర్మ పాలదేవుఁడు రాఢదేశమును కాపాడుటకు పూనుకొన్నాఁడు. తీరభు క్తిని ప్రవేశించుటకై ఘూర్జరసేన బ్రహ్మప్రయత్నము చేసినది. కాని వాక్పాలదేవుఁడు వారిని ముప్పతిప్పలుపెట్టి మూఁడు చెరువులనీళ్లు త్రాగించినాఁడు. ఘూర్జరసేనల ఆట అక్కడ సాగిరాలేదు. ఆసమయ మునసే మగధదేశమున ఘూర్జరులు చెలరేగినా రని ఆతనికి తెలిసి నది. అతఁడు నిర్విణ్ణుఁడైపోయి గౌడరక్షణకోసము విచారింపసాగి నాఁడు.

౪

గోకర్ణదుర్గము.

ఇంకను అసలుసంజవేళ కాలేదు. గోకర్ణదుర్గమువెలుపల నదీ తీరమున ఒకనల్లనిముసలివాఁడు వెదురు కొట్టుచున్నాఁడు. దుర్గతోరణము తెరచియే యున్నది. మనుష్యు లున్నజాడలేదు. ఈముసలివాఁడు తప్ప. దుర్గముముందరఁగూడ మరెవ్వరును లేరు. కొట్టుచు కొట్టుచు ఆముసలివాఁడు చేతిలోనికత్తి ఆవల పారవేసి లేచి నిలువఁబడినాఁడు. ఈలకోళ్లగొదవలన మరొకచప్పు డేదియు వినవచ్చుటలేదు. కొంచెము చిరాకుపడుచు ఆముసలివాఁడు దారివైపు వచ్చి నాలుగుదిక్కులు పరకాయించినాఁడు. ఏమియు కనఁబడలేదు గాని దూరమునుండి గుఱ్ఱపు డెక్కలచప్పుడు మాత్రము సన్నసన్నగా వినవచ్చినది. వెంటనే అతఁడు ఆశ్చర్యపడి దగ్గరనున్న మామిడిచెట్టెక్కినాఁడు.

అప్పటి కప్పుడే నాలుగుదిక్కుల మసకచీకటి వ్యాపించుచున్నది. ఆవృద్ధుఁడు చెట్టెక్కి నలువైపుల కలయఁజూచినాఁడు. రణగామ్రఘురేవునుండి గోకర్ణదుర్గమువైపు ఒకగుఱ్ఱపురౌతు వచ్చుచున్నట్లాతనికి కనఁబడినది. అది చూచి ఒకనిట్టూర్పు విడచి ఆతఁడు చెట్టు దిగి వచ్చినాఁడు. కొంచెముసేపటిలో ఆగుఱ్ఱపురౌతు దుర్గమున ప్రవేశించినాఁడు. ఆదుర్గపువాకిటిముందు నిలువఁబడి యున్న కేదారుని చూచి 'నీవు ఎవరు? ఈదుర్గమున ఇప్పు డెవ రున్నారు?' అని ఆగుఱ్ఱపురౌతు అడిగినాఁడు.

'నాపేరు కేదారుఁడు. నే నీదుర్గములో ఒకకాల్బంటును. అమాత్యులవారైన ఉద్ధవఘోషుఁడు గౌడమహారాజుతోకూడ యుద్ధ

మునకు వెళ్లినాఁడు. ఇప్పు డతఁడు మహారాజుగారి సెలవుప్రకారము దక్షిణాపథమునకు వెళ్లియున్నట్లు విన్నాను.'

'ఇప్పుడు దుర్గమును కాపాడుచున్న దెవరు?'

'నవీనసామంతుఁడు.'

'ఇప్పుడు దుర్గస్వామిని ఎక్కడ?'

'అంతఃపురమందే ఉన్నారు.'

'నీవు వెంటనే అంతఃపురములోనికి వెళ్లి మహారాజధర్మపాల దేవుఁడు ద్వారమున వేచియున్నాఁడని చెప్పు. దుర్గమును ముట్టడించుటకు శత్రువులు వచ్చుచున్నారు. కాఁబట్టి వెంటనే బాకాఊది గ్రామములోని జనులను ఆబాలగోపాలము కోటలోనికి రప్పించవలసిన దని నవీనసామంతునితోగూడ నిముసాలమీద తెలియఁజేయవలెను.'

అసలుసంజవేళ గౌడేశ్వరుఁడు ఏకాకిగా దుర్గమునకు వచ్చుట చూచి కేదారునకు ఎక్కడలేని ఆశ్చర్యము కలిగినది. అందుచేత అతఁడు అభివాదనము జేయుటకూడ మరచిపోయినాఁడు. శత్రువులు వచ్చిపడుచున్నారని విని మారుమాటాడకుండ అతఁడు అంతఃపురము లోనికి వెళ్లినాఁడు. నిజమునకు మహారాజురాక మహాదేవికి చెప్పవలె ననియే అతనికుతూహలము.

గోకర్ణదుర్గపుపదాతిసేనానాయకుఁడైననవీనసామంతుఁడు కొంచెముసేపటిలో నగరివాకిటికి వచ్చి గౌడేశ్వరున కభివాదనము చేసినాఁడు. వెనుకటిగోకర్ణయుద్ధమున నవీనసామంతుఁడు గౌడేశ్వరుని చూచియున్నాఁడు.అందువలన వేగముగ గుర్తుపట్టి 'ఏమిమహారాజాధిరాజ! ఉపద్రవ మేమైన వచ్చినదా? ఏలినవారు ఒంటరిగా వచ్చినా

రేమి ? వెంట్రుకకొంచెమైనను కనుబడుటలేదు. ' అని ఆత్రముతో అడిగినాడు.

' సామంతులు సేనానాయకులు యుద్ధరంగమం దున్నారు. శత్రువులు వచ్చుచున్నా రని కబురు చెప్పుటకై నేనుమాత్రము శిబిరము విడిచిపెట్టి ఒంటరిగా వచ్చినాను. నీవు వెంటనే బాకా ఊది జనులనందరిని కోటలోనికి రప్పించు. '

ఈలోపున కేదారుఁ డంతఃపురమునుండి ఎగరోజుకొనుచు పరుగెత్తి వచ్చి గౌడేశ్వరున కభివాదనముచేసి ' మహారాజ ! ఏలినవా రంతఃపురమునకు విచ్చేయవలెను. తమకోసము మహాదేవిగా రెదురు చూచుచున్నారు. ' అని మనవిచేసినాడు.

కేదారునివెంట గౌడేశ్వరుఁ డంతఃపురమునకు వెళ్ళినాఁడు. నవీనసామంతుఁడు కోటవాకిట నిలువఁబడి బాకా ఊదసాగినాఁడు. చూచుచుండఁగనే గ్రామములోని యావజ్జనము చంటిపిల్లలతో సహా దుర్గములోనికి పరుగెత్తివచ్చినారు. కత్తిఁబట్టనేర్చినమగవారందరు దుర్గములోనికి వచ్చి ఆయుధముల సవరించుకొన్నారు.

ఇంకను సంజవెలుఁగు పూర్తిగా అస్తమించలేదు. ఆసమయమున చాలామందిగుఱ్ఱపురౌతులు వచ్చి గౌడదుర్గముముందు కూడికొన్నారు. వీరిని చూచి శత్రువు లనుకొని దుర్గములోనివారు ఆయుధములను సర్దుకొనమొదలుపెట్టినారు. వెంటనే ఆరౌతులలోనుండి ఒకఁడు ద్వారముదగ్గరికి వచ్చి 'పరమేశ్వర, పరమమాహేశ్వర, పరమభట్టారకమహారాజాధిరాజ, సర్వగౌడసామ్రాజ్యాధీశ్వరధర్మపాలదేవమహారాజులంగారికి జయము ' అని కేకవేసినాఁడు.

నవీనసామంతుఁడు దుర్గప్రాకారముప్రక్కనే నిలువఁబడియు

న్నాఁడు. ఈకేకవిని అతఁడు గోడనెక్కి 'ఎవరు నీవు?' అని అడిగి నాఁడు.

'నేను గాడసైనికుఁడను. ఈకోటను కాపాడుటకు వచ్చినాను. మహారాజాధిరాజ ధర్మపాలదేవులవా రిక్కడికి వచ్చినారా?'

'నీవు గాడసైనికుఁడ వైనట్లు నిదర్శనము?'

'మాతో గోవర్ధనమఠములోని అమృతానందస్వామివారు కూడ వచ్చినారు. మీరు మీదూతను పంపినయెడల ఇప్పటిసంకేత మును వారు చెప్పఁగలరు.'

నవీనసామంతుఁ డమృతానందస్వామిని ఎరుఁగును. కాని ఇప్పటిసంకేతమును ఎరుఁగఁడు. అందువలన అతఁడు 'మీరు కొంచెముసేపు వేచియుండుఁడు. నేను సంకేత మేమో తెలిసికొనివచ్చెదను.' అని గోడ దిగినాఁడు.

'ఇక్కడ ఉన్నట్లు రావలెను. శత్రుసేన మావెనుకనే వచ్చుచున్నది.'

నవీనసామంతుఁడు పరుగెత్తి అంతఃపురములోనికి వెళ్లినాఁడు. అప్పటి కప్పుడే చక్రవర్తి జనానాలోగిటిలోనికి వచ్చి మహాదేవితో మాట్లాడుచున్నాఁడు. వితంతు వైనదుర్గస్వామిని తెల్లనిమేలిముసుఁగు వేసుకొని ముంగిట నిలువఁబడినది. గాడేశ్వరుఁడు ఆమెకు ప్రణామము చేసి 'అమ్మా! మహోపద్రవము వచ్చినది. ఘూర్జరులు గంగాతీరమును ఆక్రమించుకొన్నారు. ఇప్పుడో ఇంక కొంచెముసేపటికో వారు వచ్చి ఈదుర్గమును ముట్టడింతు రని తెలిసినది.' అని చెప్పినాఁడు.

'వత్సా! నీవు వచ్చినతరువాత ఇంక మాకు ఆపద ఏమిటి?' ఈసంగతి తెలిసి ఉన్నపాటున నేను ఒంటరిగా కబురుచెప్పా

ట్టికై వచ్చినాను. నావెంట సామంతుఁడు గాని, సేనానాయకుఁడు గాని లేఁడు.'

'దానికోసము నీ వాదుర్దా పడనక్కరలేదు. మీతండ్రిగారి దయవలన గోకర్ణదుర్గమునకు చెడురోజులు వెళ్లిపోయినవి. ప్రస్తుతము దుర్గములో నున్నవారు పదిరోజులవరకు దుర్గమును కాపాడఁగలరు.'

'అసంఖ్యాక మైన ఘూర్జరులు వచ్చి దుర్గమును ముట్టడించుచున్నప్పుడు యుద్ధము పదిరోజులమాట కాదు.'

'ఇంతలో సైన్యముతోఁగూడ నీసామంతులు వచ్చి కలసికొనరా ?'

'కలసికొనవచ్చును కాని—'

'కాని యేమి? వత్సా ?'

'ఎటుబోయి ఎటువచ్చునో చెప్పుటకు వీలులేని ఈయుద్ధమున—'

మాట ముగించకుండనే ధర్మపాలదేవుఁడు తలవంచుకొన్నాఁడు. ఆతనిమనసు గ్రహించి లోలోపల మహానందపడుచు మహాదేవి 'వత్సా! చెప్పవలసిన దేదో చెప్పక ఆపినావేమి ? సాంతముగ చెప్పు మరి ?' అని అడిగినది.

'అంతగా చెప్పవలసిన దేమియు లేదు. ఘూర్జరులతో యుద్ధము మాటలతో పనిగాదు. ఎప్పటి కెట్లుండునో చెప్పలేము. అందుచేత ఈసందిగ్ధసమయమున దుర్గములోని కులాంగనల నందరిని మరొకచోటికి పంపుట మంచిదని నే ననుకొనుచున్నాను.'

'ఎక్కడికి పంపుట ?'

'డిక్కారినగరమునకు.'

'తీసుకొనిపోవువా రెవరు ?'

'అదే. దానినిగూర్చియే ఏయేర్పాటు చేసిన బాగుండునో యని యోచించుచున్నాను.'

ఆసమయముననే నవీనసామంతుఁ డచటికి గబగబవచ్చినాఁడు. గుమ్మమున నిలువఁబడి మహాదేవికి నమస్కారము చేసి 'అమ్మా! ఏదో గుఱ్ఱపుదళము వచ్చి దుర్గముముందు వేచియున్నది. అది గౌడ సేన యని, గోవర్ధనమఠములోని అమృతానందస్వామి దానివెంట వచ్చినాఁ డని తెలిసినది.' అని మనవిచేసినాఁడు.

'ద్వారము తెరచి వారిని లోనికి ప్రవేశపెట్టు. వెంటనే అమృతానందులవారిని మాత్రము అంతఃపురములోనికి దయచేయ వలసినదని చెప్పు.'

'అమ్మా!—'

'ఏమి నవీనా!'

'అది గౌడసేనయని గుర్తించుటెట్లు'

'ఇప్పటిసంకేతమును వారి నడుగు.' అని గౌడేశ్వరుఁ డన్నాఁడు.

'ఆసంకేతము నాకుకూడ తెలియదు.'

'ఇప్పటిసంకేతము—'

గౌడేశ్వరునకుఁ బైమాట రాలేదు. సిగ్గుచే కాఁబోలు! అతనిముఖమంతయు ఎఱ్ఱనై పోయినది. తలవంచుకొని నేలచూపు చూచుచు నిలుచున్నాఁ డతఁడు. వెంటనే నవీనసామంతుఁడు 'ప్రభూ!' అనిపిలిచినాఁడు.

గౌడేశ్వరుఁ డప్పుడు తల పైకెత్తినాఁడు. అతనికన్నులు మిల మిల మెరసిపోవుచున్నవి. పెదవి కఱచుకొనుచు మెల్లగా అతఁడు

'ఇప్పటిసంకేతము-కల్యాణి.' అని చెప్పి మరల తలవంచుకొన్నాఁడు.

నవీనసామంతుఁడు నమస్కారము చేసి వెళ్లిపోయినాఁడు. కొంచెము సేపటిలో బట్టకప్పుకొనినసైనికుని ఒకని వెంటఁబెట్టుకొని అమృతానందుఁ డచటికి వచ్చినాఁడు. వెంటనే గాడేశ్వరుఁ డతనికి నమస్కరించి 'స్వామీ! తమ రిక్కడి కెట్లువచ్చినారు?' అని అడిగినాఁడు.

'నేను మధురాక్షీతీరమందలి శిబిరములో ఉన్నాను. తమ రెక్కడను కాన్పించకపోవుటవలన కంగారుపడి భీష్మదేవుఁడు నన్నిచటికి పంపినాఁడు.'

'ప్రస్తుతము మీతో ఎంతమందిసైనికులు వచ్చియున్నారు?'

అమృతానందుఁడు తనవెంటవచ్చినసైనికుని కేసి చూచినాఁడు. వెంటనే ఆసైనికుఁడు గాడేశ్వరున కభివాదనము చేసి 'మహారాజాధిరాజ! వేయిమందిగుఱ్ఱపురౌతులు' అని చెప్పినాఁడు.

'ఈమర్గమును కాపాడుటకు వారు చాలును. కాని ప్రస్తుతము దుర్గములోనికులాంగనలను వేరొకచోటికి చేర్చుటకు నేను ప్రయత్నించుచున్నాను.'

'ఎక్కడికి పంపెదరు?' అని అమృతానందుఁ డడిగినాఁడు.

'డెక్కారీనగరమునకు.'

'మహాదేవి అంగీకరించినదా?'

ఆమాట విని మహాదేవి ముసుగు సవరించుకొని దూరమునుండియే అమృతానందునకు నమస్కరించి 'స్వామీ! ప్రస్తుతము కల్యాణీదేవిని తప్ప మఱెవ్వరిని వేరొకచోటికి పంపవలసినఅవసరము లేదు. చాలాకాలముక్రితమే ఆబిడ్డను నేను గాడేశ్వరునిచేతికి అప్పగించినాను. కల్యాణి ఆతనిసొత్తు. ఆమెవిషయమై ఏయేర్పాటు చేసినను

గాడేశ్వరునియిష్టము. ఇందులో నాయంగీకారము అవసరము లేదు.' అని అన్నది.

'అయితే తమమాటో ?'

'నే నిప్పుడు గోకర్ణమును విడచిపెట్టి ఎక్కడికి పోఁగలను ? పెండ్లినాడే ఈయింట అడుగు పెట్టినాను. మరి వల్లకాటికి పోవునప్పుడే మరల బైట కాలుపెట్టుట. ఆవిషయమున మీరు న న్నేమియు బలవంతపెట్టవద్దు. . కల్యాణిదేవికి నలుగురుచెలికత్తె లున్నారు. వారు సద్వంశజాతలు. ఆమె వెంట వారుమాత్రము వత్తురు.'

'సరే. కానీయండి ! మహారాజ ! కల్యాణిదేవికి ఎవరిని తోడిచ్చి పంపెదరు ? నేను దుర్గరక్షణభార మంతయు వహించెదను.'

గాడేశ్వరుఁడు కొంచెమునే పాలోచించి ఆసైనికునికేసి చూచి 'నీపే రెవరు ?' అని అడిగినాఁడు.

'గురుదత్తుఁడు.'

'నీవు డెక్కారీనగరమునకు వెళ్లఁగలవా ?'

'మహారాజ ! నేను సేవకుఁడను. యుద్ధముచేయుట తప్ప నాకు మరొకపని తెలియదు. అపరిచితలైనకులాంగనలను రాత్రివేళ నేను వెంటఁబెట్టుకొని పోలేను.'

'కావలసినసైన్యము పాయమువచ్చును.'

'క్షమించవలెను. మహారాజ!'

'నీ కేమియు భయము లేదు. ఇష్టమువచ్చినంతమంది యోధులను తోడుతీసుకొని—'

'అది కాదు. మహారాజ ! నేను భయమువలన ఆమాట చెప్పుటలేదు—'

అంతలో సైనికునిమాట కడ్డువచ్చి మహాదేవి నెమ్మదిగా

‘ వత్సా ! కల్యాణి యువతి. రాత్రివేళ బయలుదేరునప్పుడు నీ వామెతో ఉండకపోయినయెడల లోకులు పలుగాకులు, నోటికివచ్చినట్లు కూయఁగలరు. ’ అన్నది.

‘ సరే నేనే వెళ్ళెదను. ’ అని గాడేశ్వరుఁ డన్నాఁడు.

అరగడియసేపటిలో కల్యాణీదేవియు, ఆమెచెలికత్తెలు నలుగురును పల్లకీ లెక్కినారు. అయిదుపల్లకీలును గోకర్ణదుర్గమునుండి బయలుదేరి పోయినవి. ఆపల్లకీలు వెళ్లిపోయినగడియసేపటికి దుర్గములో విపరీతమైనగల్లంతు బయలుదేరినది. పల్లకీలవెంటవెళ్ళుచున్న గాడేశ్వరుఁ డాగల్లంతు విని శత్రువులు వచ్చి దుర్గముపై పడినా రని అనుకొన్నాఁడు.

అర్ధరాత్రమున విపత్తు.

ఒకదానితరువాత ఒకటివరొస్సన ఆపల్లకీ లైదును అంధకార మయమైన అరణ్యమార్గమునంబడి పోవుచున్నవి. వాటిముందు పాతిక మంది గుఱ్ఱపురౌతు లున్నారు. చుట్టును మరియొక పాతికమంది రౌతు లున్నారు. పల్లకీలనడుమ కల్యాణీదేవి ఎక్కినపల్లకీ ఉన్నది. దాని ప్రక్కనే ధర్మపాలుఁడు గుఱ్ఱమెక్కి వచ్చుచున్నాఁడు. అప్పటికప్పుడే వారు గోకర్ణదుర్గము దాటి నాల్గుక్రోసులు పైగా వచ్చినారు. ఏదిగులు లేకుండ రౌతులును, బోయీలును నిశ్చింతముగ నడచుచున్నారు.

ఆసమయమున అడవిలో నాలుగువైపుల జయఘోష బయలు దేరినది. చీకటి క్రమ్ముచున్న ఆయడవిలోనుండి బయటంబడి వందల కొలఁది గుఱ్ఱపుదళము పల్లకీలవైపు రాసాగినది. పల్లకీలముం దున్న రౌతు లాయుధముల్లను సర్దుకొనులోపలనే ఆగుఱ్ఱపుదళము వచ్చి నిల్చఁబడినది. వెనుకవైపునుండి వందలకొలఁది రౌతులు వచ్చి పల్లకీలను ఆక్రమించినారు. లెక్కలేకుండ వచ్చుచున్న ఆసేనాప్రవాహ ముముందు గాడేశ్వరుని కొద్దిపాటి అంగరక్షకసైన్యము గడ్డిపోచవలె కొట్టుకొనిపోయినది. చూచుచుండఁగనే వేయిమందికిపైగా సైన్యము వచ్చిపడినది. చిటికసేపటిలో పల్లకీలను దాటి ఆసైన్యము అడవిదారిసంబడి ముందుకు వెళ్లిపోయినది. ఈసంఘటన మంతయు నిముసాల

అతఁడు గుఱ్ఱముమీఁదనుండి ఒక్కదుముకు దుమికినాఁడు. పైఁబడిన కొంత సైన్యము వెళ్లిపోయిన వెంటనే ధర్మపాలుఁడు నలువైపుల చూచినాఁడు. బోయీలు లేరు. అంగరక్షకసైన్యము లేదు. నాలుగుపల్లకీలు లేవు. శత్రువులు లేరు. అతనిగుఱ్ఱము లేదు. చీకటి క్రమ్ముచున్న ఆయడవిలో ఒక్క విరిగిపోయినపల్లకీమాత్రమే యున్నది. దానిప్రక్కనే అతఁడు నిలువఁబడియున్నాఁడు. ఆపల్లకి కల్యాణి ఎక్కివచ్చినదే. శత్రుసేన మరల వచ్చిపడకముందే పరుగెత్తిపోవుట మంచిదని అతఁడనుకొన్నాఁడు. వెంటనే 'దేవీ! కల్యాణీ!' అని వణఁకుగొంతుకతో పిలిచినాఁడు. ఆ విరిగిపోయిన పల్లకీలోపలినుండి 'ఆఁ.' అని ఒకపలుకు వచ్చినది. చాలాకాలమున కామధురకంఠస్వరము మరల చెవిఁబడుటచే ధర్మపాలున కెక్కడలేని ఆనందము పొంగిపోయినది. ఆతనిశరీరము నిలువున పులకరించినది. ప్రత్యుత్తరము రాఁగానే అతఁడు మరల 'నీకేమియు దెబ్బతగులలేదు గదా?' అని అడిగినాఁడు.

'లేదు.' అని తత్క్షణమే ప్రత్యుత్తరము వచ్చినది.

అప్పటి కాతనిమనసు కుదుటఁబడినది. వెంటనే 'ఆయితే నీవు పల్లకీనుండి బయటికి రా! మరల శత్రువు లిప్పుడే తిరిగి రాఁగలరని తోచుచున్నది. మన మిప్పుడే పారిపోవుట మంచిది.' అన్నాఁడతఁడు.

ఆపల్లకీకి కట్టినతెర తొలగించుకొని నెమ్మదిగా కల్యాణి బయటికి వచ్చినది. కాని ఆకటికచీకటి చూచి ఆమెయు ముందడుగు సాగలేదు. పల్లకీప్రక్కనే నిలువఁబడిపోయిన దామె. అది చూచి ధర్మపాలుఁడు 'త్వరగా రావలెను!' అని మరల పిలిచినాఁడు. ఆ కొంచెము కంగారుపడుచు 'కారుచీకటి' అన్నది.

'నే నున్నాను. భయము లేదు. రా.'

'దారి కనఁబడుట లేదు. అంతయు అగోచరముగా ఉన్నది.'

'ఇదుగో. నాచేయి పట్టుకో.'

కొంచెముసేపటునిటు చూచి తడుముకొనుచు ధర్మపాలుని చేయి పట్టుకొని ఆమె మెల్లమెల్లగా అడుగులు వేయసాగినది. వా రుభయులును ఆదారి వదలిపెట్టి ప్రక్క నున్న చెట్లక్రిందికి వచ్చి చేరినారు.

అది కృష్ణపక్షము. మూఁడుజాములరాత్రి కావచ్చినను గ్రుడ్డి వెన్నెలకూడ రాలేదు. ఎటు జూచినను కాటుకసముద్రమువంటి మహాంధకారము. ఆయంధకారములో అనంత మైననీలాకాశముకూడ కలసిపోయినది. వజ్రశకలములవలె తారకలుమాత్ర మాయంధకార మయాకాశమున మినుకుమినుకు మని మెరసిపోవుచున్నవి. భూమిపై మిణుఁగురులు మిరుమిట్లు గొలుపుచున్నవి. చెవులు బ్రద్దలగునట్లు కంయ్యిమని ఈలకోళ్లరొద తప్ప ఆయడవిలో మరొకచప్పుడు లేదు.

చాలాసేపు ఒకచోటనే ఆగినయెడల ఏదైనకీడు మూడవచ్చునని అనుమానించి ధర్మపాలుఁడు కల్యాణీదేవిచేయి పట్టుకొని ముందుకు నడవసాగినాఁడు. కొంచెముదూరముకూడ నడువకుండనే 'ఇస్స్. అబ్బా!' అని కల్యాణి క్రింద పడఁబోయినది. వెంటనే ఆమెను పడకుండ పట్టుకొని 'ఏమిటి?' అని అడిగినాఁ డతఁడు.

'అబ్బా! కాలికి ముల్లు గ్రుచ్చుకొన్నది.' అని బాధపడుచు చెప్పిన దామె.

అప్పుడు ధర్మపాలుఁ డొకచేత ఆమెను పడకుండ పట్టుకొని రెండవచేతితో ముల్లుకోసమామెచరణతలమును తడిమి చూచినాఁడు. సూదివంటి పొడుగుపాటి సన్నని ముల్లొకటి ఆకోమలపాదతల

మున గ్రుచ్చుకొన్నది. ఎట్లో దానిని బయటికి లాగి దూరముగా పారవేసినాఁడు. వెంటనే ఆగాయమునుండి ఎడతెగకుండ నెత్తురు కారసాగినది. అయినను ఎట్లో కష్టపడి కొద్దిదూరములో ఉన్న కోనేటిదగ్గరికి ఆమెను తీసుకొని వచ్చినాఁడు. అక్కడ కొంచెము జాగా బాగుచేసి ఆమెను కూర్చుండఁబెట్టి కోనేటికి పోయి తనతలగుడ్డను తడిపి తెచ్చినాఁడు. ఆగుడ్డనీటితో కాలు శుభ్రముగా కడిగినాఁడు. ఆగుడ్డలోనే కొంచెము పేలిక చించి గాయమునకు కట్టుగట్టినాఁడు.

ఆనొప్పివలన బాధపడుచు కొంచెముసే పటునిటూబొరిగి చివర కామె చేయి తలక్రిందఁ బెట్టుకొని పండుకొన్నది. ఆమె నిద్రపోయినట్లు గ్రహించి ధర్మపాలుఁడు ఒరనుండి కత్తిఁదీసి పట్టుకొని అటునిటు పచారుచేయుట కారంభించినాఁడు. తెల్లవారువర కామె నట్లే కాచుకొని యుండవలెనని ఆతనితలంపు. అందుచే కూర్చుండనైన కూర్చుండలే దతఁడు. కాని ఊపిరిపుచ్చుకొనుటకు కూడ విశ్రాంతిలేకుండ రోజుగోజంతయు శ్రమపడి యుండుటవలన ఆతని కాళ్ళులింతలు రాసాగినవి. నీరసమువలన కాలుకదపుటకైన శక్తిలేకుండ పోయినది. కొంచెముసేపు కూర్చున్నయెడల బడలిక తగ్గునని తలంచి నిద్రపోవుచున్న ల్యాణిప్రక్కనే చతికిలఁబడినాఁడు. వెంటనే కునికిపాట్లు వచ్చినవి. ఇఁక నిద్ర ఆపుకొనలేక కత్తి నట్లే తలక్రింద బెట్టుకొని పండుకొన్నాఁడు. వెంటనే అతనికి గాఢనిద్ర పట్టినది.

తెల్లవారుజాము కావచ్చినది. పక్షులు కూయసాగినవి. తూర్పుదిక్కున చీకటి కొంచెముకొంచెము చెదరిపోసాగినది. కాని వారిరువురికి నిద్రాభంగము కలుగలేదు. క్రమక్రమముగా తూర్పుదిక్కున ఆకాశమందలి మబ్బుతునకలు కెంపెక్కసాగినవి. మంచుపడినచెట్ల చివరకొమ్మ లన్నియు లేయెండపడి బంగారుపూతఁ బూసిన [illegible]

హాహాకలకలధ్వనులతో అడవియంతయు రొదపెట్టెనది. అయినను వారుభయులకు మెలకువ రాలేదు.

కొంచెముసేపటికి ఎండముదిరినది. సూర్యకాంతి ముఖముపైఁ బడినంతనే ధర్మపాలునికి మాత్రము మెలకువ వచ్చినది. తొందరతొందరగా లేచి కూర్చున్నాఁ డతఁడు. నిర్మానుష్యమైన ఆకోనేటిగట్టున పచ్చగడ్డిపై ఆజన్మసుకుమారి యైనకల్యాణీదేవి ఇంకను నిద్రపోవుచునే యున్నది. కల్యాణిని చూచినతోడనే అతఁ డులికిపడి క్రిందనున్న కత్తి తీసుకొని లేచి నిలువఁబడినాఁడు. అతనిచూపులు కల్యాణిముఖమునుండి మరలలేదు. ఆముఖమున లావణ్యమును లేయెండయు పెనఁగులాడుచున్నవి. నిద్రపోవుచున్నను కనుబొమ్మలు కదలుచున్నట్లున్నవి. సౌందర్యలక్ష్మి ఆముఖమున వసంతయౌవనమును, పుష్పసౌందర్యమును, వాసనామనోజ్ఞతను, దాచుకొన్నట్లున్నది. అంతఅందమైనముఖమును ధర్మపాలుఁ డిదివర కెన్నఁడును చూడలేదు. మరొకచోట కనఁబడవచ్చునని యైన అతనికి తోచలేదు.

ఎండవేడి ఎక్కువైనది. దానితాకున కల్యాణికి నిద్రాభంగమైనది. ఆమె కన్నులు నులుముకొనుచు లేచి కూర్చున్నది. ఎంతో ఆత్రముతో రెప్పవేయకుండ ధర్మపాలుఁడు తనముఖము కేసి చూచుచున్నట్లామె గమనించినది. వెంటనే ముఖము వంచుకొన్నది. సిగ్గువలన ఆమెముఖము ఎఱ్ఱబారిపోయినది. ముసుగు కొంచెము సర్దుకొని ఆమె ముఖము ప్రక్కకు త్రిప్పుకొన్నది. ధర్మపాలుఁడుకూడ తనయాత్రమును ఆమె కనుపెట్టినదని సిగ్గుపడి ముఖము మరొకవైపునకు త్రిప్పినాఁడు.

ముఖము త్రిప్పఁగానే అతనికి కొంచెము దూరమున ఇటుకలతో కట్టిన దేవు కానవచ్చినది. ఆదేవు ఇరుప్రక్కల వాకిళ్లలో [illegible]

తోచుచున్నది. దానిమెట్లన్నియు పచ్చగడ్డి పెరిగిపోయినవి. ఆ తేవ ప్రక్కనే పెద్దరావిచెట్టొకటి ఉన్నది. దాన్నిక్రింద ఎండుటాకులు కుప్పం బడియున్నవి. ఆచెట్టు కంటంబడంగానే అతనికి వెనుక ఒకమారు జరిగినసంగతి తటాలున స్ఫురణకు వచ్చినది. చాలారోజులక్రితము ఒకనాం డిట్లే కల్యాణియు తానును గోకర్ణదుర్గమునుండి పారిపోయివచ్చి ఈకోనేటిగట్టున ఉన్నప్పటిసంగతు లన్నియు ఒకటొకటొక్కటిగా అతని మనసున తోచినవి. వెంటనే అతండు కల్యాణికేసి చూచి 'దేవి! కాలినొప్పి తగ్గిపోయినదా ?" అని అడిగినాండు.

'ఆం. తగ్గినది.'

'ఇప్పుడు కొంచెముదూరము నడవంగలవా ?'

'నడవవచ్చును మరి ?'

'అయితే గ్రామములోనికి వెళ్ళుదము. లే. పద !'

కల్యాణి మెల్లగా లేచి నిలువంబడినది. ధర్మపాలుండు మరల ఆమెకేసి చూచి 'దేవి ! ఈస్థలము గుర్తుపట్టినావా ?' అని అడిగినాండు.

'ఆ' అని కల్యాణి ముఖమువంచుకొని మెల్లగా జవాబిచ్చినది.

'అప్పుడొకసారి, ఇప్పుడు మరొకసారి, నీతోకూడ ఇచటికి వచ్చినాను.'

కల్యాణి ఆమాటకు ప్రత్యుత్తర మీయలేదు. ముసుగు కొంచెము ముఖముమీదికి లాగుకొన్నది. ఆనాటిసంగతులు ఆమెకుకూడ జ్ఞాపకమువచ్చినవి కాబోలు !

మెల్లమెల్లగా ధర్మపాలుండు నడవసాగినాండు. ఎంతోకష్టపడుచు కల్యాణి అతనిని వెంబడించినది. కొంచెముదూరము వెళ్లి అతండు

తిరిగిచూచినాఁడు. అప్పటికిని ఆమె నడచుటకు చాలాయాతనపడు చున్న ట్లాతఁడు గ్రహించినాఁడు. వెంటనే వెనుకకు వచ్చి ఆమెచేయి పట్టుకొని తీసుకొనిపోసాగినాఁడు. కాఁబోవుభర్త గారిభుజముపై చే యూని కల్యాణి మెల్లమెల్లగా అడుగులువేయుచు కొంతసేపటికి గ్రామ మున ప్రవేశించినది.

అప్పటికిని ఆగ్రామమున మనుష్యు లెవ్వరు లేరు. అరాజకము తగ్గిపోయినను గ్రామాదులలోనికి జనులు కొండలనుండి తిరిగి రాలే దని ధర్మపాలుఁ డనుకొని చాలావిచారపడినాఁడు. కల్యాణి ఇక్కడికి నడ చివచ్చినది గాని ఇంక ముందు నడవఁగలిగినట్లు తోచుటలేదు. ఈగ్రా మములో ఎవరియింటనైన ఆమె నుంచి తానొక్కఁడు గాడసేనను వెద కుటకు బయలుదేరవచ్చునని మొదట ధర్మపాలుఁ డనుకొన్నాఁడు. కాని అది అసంభవమని ఇప్పు డతనికి తోచినది. కల్యాణి కొంచెము దూరము నడచి ఇంకముం దడుగుపెట్టలేక ఆగిపోయినది. ఆమె చాలా నీరసపడిపోయి అడుగు తీసి అడుగు పెట్టలేనిస్థితిలో ఉన్నదని గ్రహించి ధర్మపాలుఁ డచటిపచ్చగడ్డిమీద కొంచెముసేపు కూర్చుండు మని ఆమెను బలవంతపెట్టి తానుగూడ కూర్చున్నాఁడు. అప్పటికి పగలు జాముపొద్దెక్కినది. శేషచైత్రమందలి సూర్యభగవానుఁడు ప్రచం డమూర్తియై బ్రహ్మాండమును వెలిగించుచున్నాఁడు. ఎండదెబ్బవలన ధర్మపాలునకు దాహమైనది. అతఁడు లేచి నిలువఁబడి ‘ దేవీ! తిను టకు పండ్లుఫలాదు లేవైన దొరకునేమో చూచివచ్చెదను. మీ రిచ్చ టనే ఉండుఁడు. నే నిప్పుడే తిరిగి వచ్చెదను. ’ అని అన్నాఁడు.

‘ నాకు చాల భయమువేయుచున్నది. నే నొంటిగా ఉండ లేను. ’ అని మెల్లగా అన్నదికల్యాణి.

నే నీచుట్టుప్రక్కలనే ఉండెదను. మీ రేమియు భయము

లేదు.'

కల్యాణి బదులుచెప్పక అచటనే కూర్చున్నది. ధర్మపాలుఁడు ఆప్రక్కనున్న అడవిలోనికి తినుట కేమైన దొరకునేమో తేవచ్చు నని వెళ్లినాఁడు. చాలావరకు వెదకి చూచినాఁడు. కాని ఏమియు చిక్కలేదు. చివర కతఁడు నిరాశుఁ డైపోయి వచ్చినదారినే మరల కల్యాణిని కూర్చుండు మని చెప్పినచోటికి వచ్చిచూచినాఁడు. అచట కల్యాణి లేదు. అతఁడు గొంతెత్తి పేరుపెట్టి ఆమెను పిలువసాగినాఁడు. కాని ఎవ్వరును బదులు పలుకలేదు. ఆమెను వెదకుకొనుచు కంగారుగా అతఁడు ఆగ్రామపుపొలిమేరవరకు వచ్చినాఁడు. అంతలో వీపున ఏదో గ్రుచ్చుకొన్నట్లు తోచి వెనుకకు చూచుకొన్నాఁడు. అతనివీపున పొడుగుపాటిబాణము గ్రుచ్చుకొన్నది. చూచుచుండఁగానే అటునుండి ఇటునుండి రెండుమూడుబాణములు వచ్చి మరల తాకినవి. ఆదెబ్బతో అతఁడు తెలివిదప్పి పడిపోయినాఁడు.

౬

ధర్మాధికారి బావమరఁది.

సాయ సమయమున కవచావృతుఁ డైనసైనికుఁ డొకఁడు గుఱ్ఱముసు పరుగెత్తించుకొనుచు ఉత్తరదిశనుండి డెక్కారీనగరమువైపు వెళ్లుచున్నాఁడు. నగరముదగ్గరికి వచ్చునప్పటికి టంగులు తెగి గుఱ్ఱము పడిపోయినది. అయినను అతఁడు దానికేసి చూడనైన చూడకుండ శరవేగమున నగరతోరణము దగ్గరికి పరుగెత్తి వచ్చినాఁడు. అక్కడి పడిగాపువాం డ్రతనిని ఆపి 'నీవు ఎక్కడనుండి వచ్చుచున్నావు?' అని అడిగినారు. ఎగరోజుకొనుచు అతఁడు ఆత్రముతో 'మహారాజుగా రిక్కడికి వచ్చినారా? నేను గోకర్ణదుర్గమునుండి వచ్చుచున్నాను.' అని అన్నాఁడు.

'మహారాజుగా రెవరు?'

'ఓయిబాబూ! మహారాజు లెందరున్నా రేమిటి? మామహారాజుగారు. పరమేశ్వర, పరమమాహేశ్వర, పరమభట్టారక శ్రీధర్మపాలదేవమహారాజులంగారు.'

'అయితే లేదు. గౌడేశ్వరుఁ డిక్కడికి రాలేదు.'

'అయితే ఇప్పుడు నగరములో ఉన్న మహానాయకుఁడెవరు?'

'కమలసింహదేవులవారు.'

'అతఁ డిప్పు డెక్కడ ఉండునో నాకు చెప్పవలెను.'

'మేమీతోరణము విడిచిపెట్టి వచ్చుటకు వీలులేదు. నీవు ఈవీథివెంటనే వెళ్లినచో అక్కడికి చేరఁగలవు.'

అంతలో మరియొకకావారికుఁడు లేచి 'నీకు సరియైనదారి

చూపెట్టెదను. చూడు! నీవు మొదట ఉత్తరముగా వెళ్లవలెను. తరువాత తూర్పుగా, అటుతరువాత దక్షిణముగా, చివరకు పడమరగా మళ్లినయెడల తిరిగి ఇచ్చటికి వచ్చి చేరఁగలవు. ఇదే రాఘదేశమున సరియైన మార్గము.' అన్నాఁడు.

అతఁడు తన్ను ఎకసక్కెమాడుచున్నాఁడని తెలిసికొని ఆసైనికుఁడు 'నీవేళాకోళము కట్టిపెట్టి ముందుగా నాకు కమలసింహుని డేరాకు గాని, లేక ఇంటికిగాని దారి చూపించు. నేను విశేషరాజకార్యముమీద వచ్చినాను. నీవు వేళాకోళమాడుచు కూర్చున్నచో గొప్పచిక్కు వచ్చును.' అని అన్నాఁడు.

ఈమాటలు విని తోరణముప్రక్కనున్న ఇంటినుండి ఒకవృద్ధ ద్వారికుఁ డక్కడికి వచ్చినాఁడు. అతనిని చూచి తక్కినద్వారికులందరు తప్పుకొన్నారు. ఆవృద్ధుఁడు సైనికునిదగ్గరకు వచ్చి 'ఏమి కావలెను నీకు?' అని అడిగినాఁడు.

'నేను గోకర్ణదుర్గమునుండి వచ్చుచున్నాను. అమృతానందస్వాములవారు స్వయముగా నన్నిక్కడికి పంపినారు. తక్షణము నేను కమలసింహుని కలసికొనవలెను. దయచేసి నన్ను మీ రచటికి తీసుకొనిపోయినచో చాలామేలు చేసినవా రగుదురు.'

'యుద్ధసమయమున మేము పారా వదలిపెట్టి వచ్చుటకు వీలులేదు. లేకున్న మీవెంట ఒక సేవకుని తోడిచ్చియుందును. మహానాయక కమలసింహుఁడు ధర్మాధికారిగృహమున బసచేసియున్నాఁడు. మీ రీదారినే ఉత్తరముగా వెళ్లుఁడు. దారిలో ఎవరి నడిగినను మీకు ధర్మాధికారిగృహము చూపించెదరు.'

ఆవృద్ధద్వారికుఁడు చూపించినమార్గమున బడి సైనికుఁడు వెళ్లినాఁడు. కొంతదూరము పోయి దారిలో ఎవరినో అడిగి చివరకు

ధర్మాధికారిగృహము తెలిసికొన్నాఁడు. కాని చీకటిలో దారి తెలి యక అతఁడు ధర్మాధికారియంతఃపురద్వారముకడకు వచ్చి 'ఇంటిలో ఎవరున్నారు ?' అని కేక వేసినాఁడు.

ఆద్వారముముంగిట ఒకపడుచుముత్తైదువ రాత్రిదేవతార్చన కోసము పూజాసామగ్రి సర్దుకొనుచున్నది. ఆమె ఆసైనికునికంఠస్వర ము విని గభాలున ఉలికిపడినది. వెంటనే కంపితకంఠముతో 'ఎవరు మీరు ?' అని అడిగినది.

'నేను పరదేశిని. ధర్మాధికారిగారి ఇల్లు ఇదేనా ?'

రెండవసారి అతనిగొంతు వినఁగానే ఆమెచేతిలోని పళ్ళెము క్రిందఁ బడిపోయినది. గొంతుపికిలి మాట పైకి రాలేదు. ఎట్లో అతి కష్టముమీద 'ఎవరు మీరు—ఎక్కడ మీరు—' అనిమాత్ర మన్నది.

ఆమెకంఠస్వరము విని సైనికుఁడుకూడ మాట తడబడిపోయి నాఁడు. అతనిగొంతుకూడ మూసుకొనిపోయినది. ఎట్లో గొంతు సరాళించుకొని అతఁడు 'నేను నౌకసేనానాయకుఁడను. నాపేరు గురుదత్తుఁడు.' అని చెప్పినాఁడు.

'అయితే మీరు—మీరు ఆస—'

ఆమెమాట ముగియకుండనే గురుదత్తుఁడు మరల 'మహానా యక కమలసింహుఁ డెక్కడ? ఇక్కడ ఉన్నాఁడా?' అని అడిగినాఁడు.

ఇప్పటి కామె గురుదత్తునిగొంతు ఆనవాలుపట్టి కెవ్వున కేక వేసి క్రిందఁ బడిపోయినది. తనకు మాటకు చాలసేపటివరకు ప్రత్యు త్తరము లేకపోవుటవలన గురుదత్తుఁడు మరల వీధిలోనికి వచ్చి ఇం కొకవైపునుండి ఇంటిముంగిటికి వచ్చినాఁడు. అచటనే కమలసింహుఁ డున్నాఁడు.

అతఁడు వాకిటిలో ఒకకుర్చీపై కూర్చుండి విశ్రాంతి తీసుకొనుచున్నాఁడు. గబగబ గురుదత్తుఁడు వచ్చి ఆతని కభివాదనము చేసినాఁడు.

‘ ఎవరు నీవు ? ’ అని కమలసింహుఁ డడిగినాఁడు.

‘ తమరు న న్నిదివర కొకమారు కన్యాకుబ్జదుర్గమున చూచినారు. ’

‘ ఎవరు ? గురుదత్తుఁడా ? ఒహో ? ఏమిటి సంగతి ? ’

‘ మహారాజుకబురు తెలిసికొనుటకు గోకర్ణదుర్గమునుండి అమృతానందులవారు న న్నిచటికి పంపినారు. మహారాజుగా రీనగరమునకు రాలేదా ? ’

‘ మహారాజుగారా ? రాలేదే మరి ? ’

‘ మహాదేవికల్యాణిని వెంటఁబెట్టుకొని మొన్నరాత్రి గోకర్ణదుర్గమునుండి మహారాజుగారు బయలుదేరి వచ్చినారు. నిన్నసాయంకాలమునకే ఇచ్చటికి వచ్చి దూతను పంపెదనని ఆయన చెప్పినారు. ’

‘ అయితే. మహారాజుగా రిక్కడికి రాలేదు మరి ?.

ఈవార్త విని కమలసింహుఁడుకూడ కంగారుపడుచు లేచి నిలువఁబడినాఁడు. ఎదుటనే ఒకప్రతీహారి నిలువఁబడియున్నాఁడు. గుఱ్ఱమును వెంటనే ప్రయాణమునకు సిద్ధముచేసి తీసుకొనిరమ్మని ఆప్రతీహారిని పంపి కమలసింహుఁడు గురుదత్తునికేసి చూచి నీవు గుఱ్ఱము మీద రాలేదా ? ’ అని అడిగినాఁడు.

‘ చాలాదూరము విపరీతముగా పరుగెత్తించుకొని వచ్చుటవలన నాగుఱ్ఱము దారిలో పడిపోయినది. ’

‘ సరే నీవు ప్రస్తుతము నాగుఱ్ఱమెక్కి పోవచ్చును. సరేకాని మహారాజువెంట అంగరక్షకు లెందరున్నారు. ’

'ఏఁబదిమంది మాత్రమే.'

'స్త్రీసైన్య మెక్కడమరి?'

'అజయతీరమున శిబిరములో ఉన్నది.'

'నాసేనలోనుండి అయిదువందలగుఱ్ఱపుదళమును వెంటఁదీసుకొని నీవు వెంటనే మహారాజును వెదకుటకై వెళ్ళవలయును.

గురుదత్తుఁడు కమలసింహునికి నమస్కరించి సెలవుతీసుకొని ఒకసేవకునివెంట శిబిరముదగ్గరికి బయలుదేరినాఁడు. జయవర్ధనునికి, భీష్మదేవునికి ఈవార్త చెప్పిపంపుటకై కమలసింహుఁ డొకసేవకుని పిలిచినాఁడు. ఆసేవకుఁడు వచ్చి అతనియెదుట చేతులు జోడించుకొని నిలువఁబడినాఁడు. ఇంతలో పైబట్టకూడ లేకుండ వట్టికాళ్లతో శస్త్రాధికారి వరాహరాతభట్టాచార్యులవారచటికి గబగబ వచ్చినారు. ఆయనను చూచి కమలసింహుఁడు నమస్కారము చేయఁబోయినాఁడు. కాని భట్టాచార్యులవా రాతనిని అడ్డుపెట్టి 'అతఁ డేడీ? అతఁ డేడి?' అని ఎంతో ఆత్రముతో అడిగినాఁడు.

'మీ రెవరినిగూర్చి ప్రశ్నించుచున్నారు.' అని కమలసింహుఁడు నిర్విణ్ణుఁడై అడిగినాఁడు.

'నాచెల్లెలిపెనిమిటి. ఏడి ఆతఁడు?'

'మీబావమఱఁదిగారా?'

'అవును. న్యాయాలంకార సర్వానందభట్టాచారి. ఏడి అతఁడు?'

'ఆయన ఇప్పు డిక్కడికి రాలేదే?'

'ఇప్పుడే అతఁ డీవైపు వచ్చినాఁడని మాచెల్లెలు చెప్పినది?'

'రెండుగడియలయీవఱకును నాదగ్గఱ కే బ్రాహ్మణపండితుఁడును రాలేదు.'

'క్రొత్తవా రెవ్వరును రాలేదా?'

'వచ్చినాఁడు. అతఁడు మా సేనానాయకుఁడు గురుదత్తుఁడు.'

'అతఁ డేమాదిరిగా ఉన్నాఁడు?'

'అతఁడు కవచము వేసుకొన్నాఁడు. అటువంటప్పుడు అతఁ డేలాటివాఁడని నే నేమిపోలికలు చెప్పఁగలను?'

'పోనీయుండి! అతఁ డిప్పు డెక్కడికి వెళ్లినాఁడు?'

'ఇప్పుడే సేవకునివెంట సైనికశిబిరమునకు వెళ్లినాఁడు.'

నిలుచున్నపాటున వగర్చుకొనుచు ధర్మాధికారి శిబిరమువైపు పరుగెత్తినాఁడు. శిబిరమునకు పోవుచుపోవుచు గురుదత్తుఁడు ధర్మాధికారిఅంతఃపురద్వారముదగ్గర కొంచెముసే పాఁగి 'ఇది ఎవరియిల్లు?' అని తనవెంటవచ్చినసేవకుని ప్రశ్నించినాఁడు.

'ఇది ధర్మాధికారి జనానా.'

'ధర్మాధికారి పేరు?'

'వరాహరాతభట్టాచారిగారు కాబోలు!'

ఇక అక్కడ నిలువఁబడక గురుదత్తుఁడు శిబిరమునకు వెళ్లినాఁడు. వెంటనే అయిదువందలగుఱ్ఱపుదళమును వెంటతీసుకొని మహారాజును వెదకుటకై నిలుచున్నపాటున బయలుదేరిపోయినాఁడు.

౭

విషాదము

తెలివివచ్చి చూచుకొనునప్పటికి ధర్మపాలదేవుఁడు తానొక చిన్నమేడగదిలో దుమ్ముధూళి కొట్టాడుచున్న కటికనేలమీఁద పడియున్నట్లు తెలిసికొన్నాఁడు. ఆగదిలో జన మెవ్వరును లేరు. దాని గుమ్మము శిథిలమైయున్నను గట్టిగా వేసియున్నది. ఒంటిమీఁది గాయములనుండి నెత్తురు కారి అతనిబట్టలన్నియు తడిసిపోయినవి. లేచి చూచుకొనునప్పటికి ఎవరో తనకత్తినిగూడ అపహరించినట్లు అతనికి బోధపడినది.

ఆమేడ ఎవరిదో ధనవంతులది. కాని చాలకాలమునుండి దానిలో మనుష్యులు వ్యవహరించుచున్నట్లు తోఁచుటలేదు. కిటికీలన్నియు ఇనుపయూచలతో బందోబస్తై యున్నవి. కాని వాటితలుపులు విరిగిపోయినవి. ఆకిటికీలలోనుండి ప్రక్కనున్నతోట బాగుగా కనఁబడుచున్నది. ఆగదిగోడ నానుకొనియే రావిచెట్లు, మఱ్ఱిచెట్లు ఎన్నో ఉన్నవి. వాటిబరువువల్లనే మేడ పడిపోవుటకు సిద్ధముగా నున్నది.

ధర్మపాలుఁడు చాలసేపాలోచించుచు ఆగదిలో అటునిటు పచారుచేసినాఁడు. ఎట్లైన ఆబందిఖానానుండి తప్పించుకొని పారిపోవలెనని అతనికి దృఢసంకల్పము కలిగినది. వెంటనే కిటికీలదగ్గరికి వచ్చి ఒక్కొక్కఇనుపయూచనే ఊఁకాడించి చూడసాగినాఁడు. ఆగది కొకవైపున కిటికీకి సరిగా మఱ్ఱిచెట్టొకటి ఉన్నది. దానికొమ్మలబరువున గదిగోడ చాలావరకు బీటలువారిపోయినది. ఆకిటికీ కమ్ములుకూడ

పసుపులైపోయినవి. ఎట్లైన ఆకమ్ములను ఊడఁదీసివేయవలెనని ధర్మపాలుఁడు ప్రయత్నించినాఁడు. కమ్ములు బాగుగా బిగుసుకున్నవే గాని ఊడిరాలేదు. అప్పుడతఁడు కొంచెము వెనుకకు వచ్చి ఒకయూపుతో ముందుకు పోయి కిటికీకమ్ములకు ఒకతాపు తన్నినాఁడు. ఆదెబ్బతో ఒకకమ్మి వంగిపోయి పట్టువదలిపోయినది. ఆతాపువలన ఆగోడయొక్క కొన్ని రెండు మూడు ఇటుకలు క్రిందపడి చప్పుడైనది. ఆచప్పుడు విని గదిపై నుండి ఎవరో స్త్రీగా "ఎవరురా?" అని కేకవేసినారు. ధర్మపాలుఁడేమియు మాటాడకుండ మరల యథాస్థానమున కూర్చున్నాఁడు. బయటనుండి మరల కేకఏదియు వినరాలేదు. అరగడియసేపు ఊరకుండి మరల ధర్మపాలుఁడాకిటికీదగ్గరికి వెళ్లి రెండవయినుపకమ్మిని ఊడఁదీయుటకు మొదలుపెట్టినాఁడు. ఇటుకలు పడిపోవుటచే ఇనుపయూచలు పట్టుసడలిపోయినవి. అందువలన రెండవకమ్మి మామూలుగానే వచ్చినది. వెంటనే ఆసందునుండి మెల్లగా శరీరము బైటికి దూర్చి ప్రక్కనున్న రావిచెట్టుకొమ్మను అందుకొని పైకెగిరినాఁడు. ఆమేడగోడపై మొలచినరావిచెట్టుకొమ్మలు ప్రాకి ఉద్యానవనములోని మామిడిచెట్టుకొమ్మలతో కలసిపోయినవి. ధర్మపాలుఁడు చప్పుడుగాకుండ రావిచెట్టుమీదినుండి మామిడిచెట్టుకొమ్మలపైకి ప్రాకిపోయి నెమ్మదిగా అక్కడనుండి క్రిందికి దిగినాఁడు. తరువాత కొంతసేపటివరకు మాట్లాడకుండ అక్కడనే స్థిరముగా నిలుచున్నాఁడు. మనుష్యులున్న అలికిడి ఏమాత్రము లేకపోవుటవలన దిగులుదీరి నెమ్మదిగా ఆమేడచుట్టును తిరిగివచ్చుటకు బయలుదేరినాఁడు.

మేడవెలుపల ఎవరును మనుష్యులు లేరు. నాలుగువైపుల [illegible]

ప్రవేశించినాఁడు. అతఁడు ఏగదిలోనికి ప్రవేశించినాఁడో ఆగదిలో జనమెవ్వరు లేరు. కాని నిద్రపోవుచున్నగుఱ్ఱుమాత్రము వినవచ్చు చున్నది. వెంటనే ధర్మపాలుఁడాగదినుండి బైటికి వచ్చి చూచినాఁడు. ఆప్రక్కగదిగుమ్మములో ఒకసైనికుఁడు గుఱ్ఱుపెట్టి నిద్రపోవుచున్నట్లు అతనికి కనఁబడినది. ఆసైనికునిప్రక్కనే ధనుర్బాణములు, కత్తి, డాలు నేలపైఁ బడియున్నవి. అతనినోటిమీద ముక్కుపైన విధి విరామములేకుండ ఈగలు ముసురుచున్నవి. దానినిబట్టి వాఁడు తెగఁ డ్రాగి యున్నాఁడని ధర్మపాలుఁడు గ్రహించినాఁడు. వెంటనేముని వ్రేళ్లమీద వానిప్రక్కకు వెళ్లి నెమ్మదిగా అక్కడ పడియున్న ఆయుధముల నన్నిటిని లాగివేసినాఁడు. తరువాత వాని ఎదురురొమ్ము మీద ఒక్కదూకు దూకి ఎక్కి కూర్చున్నాఁడు. ఆదెబ్బతో వాఁడు మేలుకొన్నాఁడు. కాని ఏవిధముగాను తప్పించుకొనుటకు గాని కేక వేయుటకు గాని వీలు చిక్కలేదు. వెంటనే ధర్మపాలుఁడు గొప్పవిలువయైన తనతలపాగాతో వాని కాళ్లుచేతులు, నోరు కట్టివేసి మొదట తానున్నగదిలోనే ఒకమూల పడవేసినాఁడు.

సైనికుఁడు నిద్రించుచున్న గదిగుమ్మముతలుపు వేసియున్నది. ధర్మపాలుఁడాగుమ్మముదగ్గరికి వెళ్లి మెల్లగా «కల్యాణీ!» అని పిలిచినాఁడు. గదిలోపలినుండి «ఆఁ» అని ఆత్రముతో జవాబు వచ్చినది. కల్యాణి తనకంఠస్వరమును గుర్తుపట్టినదని ధర్మపాలుఁడు గ్రహించుకొన్నాఁడు. వెంటనే అతఁడు మరల మెల్లమెల్లగా «భయము లేదు. కల్యాణి! నేను ధర్మపాలుఁడను.» అని అన్నాఁడు.

వెంటనే కల్యాణి ఆగదిగుమ్మముదగ్గరికి వచ్చి నిలువఁబడినది. కాలిచప్పుడు గ్రహించి «ఇప్పుడు ఏమియు మాటాడవద్దు. గుమ్మమున కాపలా ఉన్నవానిని కట్టి పారవేసినాను. కాని ఇంకను ఒకరిద్దరు

రీయింటిలో ఏమూలనో ఉన్నట్లు నే ననుమానించుచున్నాను. ఈ తలుపు బైటిగొళ్లెమును నేను తీసెదను. నీవు లోపలిగడియను కూడ తీసి తలుపుతీయుటకు ప్రయత్నించు. ” అని ధర్మపాలుఁడు చెప్పినాఁడు.

ఉభయులప్రయత్నమువలన తలుపు విడినది. కల్యాణి గది ఈవలికి రాలేదు. లోపలినుండియే “వాళ్లు ఇప్పుడే తిరిగి రాఁగలరు!” అని అన్నది. ఆమాటకు గౌడేశ్వరుఁ డేమి బదులుచెప్పక ఆమెవేపు ఒకమారు చూచినాఁడు. అతని కెంతో విస్మయము కలిగినది. కల్యాణి ఒంటినిండ గాయములు. కట్టుకొన్నబట్ట చినిఁగి చీలిక లైపోయినది. తలకట్టంతయు చిందరవందరైనది. అసూర్యంపశ్య యైన ఆరాజకు మారిపాటు జూచి ధర్మపాలుఁడు నిలువున నీరైపోయినాఁడు. నెమ్మదిగా కల్యాణి వెలుపలికి వచ్చినది. వెంటనే వా రుభయులు తడబడిపోవు అడుగులతో ఆపాడుమేడనుండి బయలువెడలి అడవిని పడి పోసాగినారు. కల్యాణి గుండెచెదరి ఏడ్వ మొదలుపెట్టినది. ఆమె నూరడించునప్పటికి ధర్మపాలునికి తలప్రాణము తోకకువచ్చినది. చివరకెట్లో ఆమెకు ధైర్యము కలిగించి “ నీవు ‘ వారు రాఁగల ’ రని అన్నావు. వా రసఁగా ? ” అని అడిగినాఁడు.

‘ దొంగలు. ’

‘ ఘూర్జరులు కారా ? ’

‘ కాదు. గౌడదేశీయులు. కాని వారివెంట ఒకఘూర్జరసైనికుఁడున్నాఁడు. ’

‘ ఆఘూర్జరునిమాట లేమైన నీకు తెలిసినవా ? ’

‘ ఆఁ. వాఁడు ఘూర్జరసేనానాయకునిదూత. “ ధన మిచ్చి ఘూర్జరులు దొంగలనందరిని వశముచేసుకొన్నారు. వారితో చేర

మును కొల్లఁగొట్టించుచున్నారు. ” అని విన్నాను.

‘ అయితే మనము ఘూర్జరులచేతులలో చిక్కుపడలేదు ? ’

‘ లేదు. కాని సాయంకాలమువరకు మన మాస్థితిలోనే ఉన్న యెడల తప్పక వారిచేతులలో చిక్కుపడిపోయి ఉందుము. ’

‘ ఎందుచేత ? ’

‘ ఘూర్జరసేన ఈసాయంకాలమున కిక్కడికి వచ్చి మకాము చేయునని వారు చెప్పుకొన్నారు ’

‘ నేను పండ్లకోసము వెళ్లినపుడు నీవు ఎక్కడికి వెళ్లినావు కల్యాణీ ? ’

‘ నేను భయపడిపోయి అడవిలో చెట్లచాటున దాగుకొనుటకు వెళ్లినాను. ఆచెట్లచాటుననుండి ఒకదొంగ వచ్చి నన్ను పట్టుకొన్నాఁడు. నేను విడిపించుకొని వెళ్లిపోవుటకు ప్రయత్నించినాను. ఇదుగో అందుకే నా కీలాంఛనాలు జరిగినవి. ’

ఈమాట చెప్పి ఏడ్చుచు కల్యాణి తనఒంటిమీఁదిగాయములను దెబ్బలను చూపించినది. తరువాత కొంచెము తెప్పరిల్లి “ అప్పుడు మీమాట జ్ఞాపకము వచ్చి నా కెక్కడలేని దుఃఖము వచ్చినది. నే నెంతో ఏడ్చినాను. ” అన్నదామె.

‘ నామాట ఎందుకు జ్ఞాపకము వచ్చినది కల్యాణీ ? ’

‘ నాకు తెలియదు. ’

‘ తరువాత ఏమి జరిగినది ? ’

కల్యాణి ముసుగులోనే తలవంచుకొని మెల్లమెల్లగా “ నా యేడ్పు చూచి దొంగలు నానోరు కట్టివేసినారు. ’ అన్నది.

‘ తరువాత ? ’

‘ అప్పుడే మీరు వచ్చినారు. దూరమునుండియే దొంగలు

మిమ్ము బాణముతో వేధించినారు. మీరు తెలివితప్పి పడిపోయి నారు. ఇద్దరుదొంగలు మిమ్ము మోసుకొని అపాడుమేడకు తీసికొని పోయినారు. అది చూచి నేను తెలివితప్పి పడిపోయినాను. లేచి చూచుకొనునప్పటికి రాత్రిపడినది.'

'అయితే ఇప్పటి కప్పుడే ఒకరోజు గడచిపోయిన దన్నమాట?'

'అవును. మీరు తెలివితప్పిపోయినారు. అందుచే ప్రొద్దు తెలియలేదు.'

'అయితే సరేకాని నీ వింతవరకు ఉపవాసమేనా?'

కల్యాణి ఏమియు మాటాడలేదు. దానినిబట్టి 'రెండురోజులు పూరాగా ఆమె కిటికీయుపవాసము.' అని ధర్మపాలుడు గ్రహించు కొని ఒకనిట్టూర్పు విడిచినాడు. తరువాత వారుభయులు మెల్లమె ల్లగా ఆదట్టమైన అడవిలో నడచినడచి కొంతసేపటికి ఒకచెరువుదగ్గ రికి వచ్చినారు. ఆచెరువు కనబడగానే వారికి ప్రాణములు లేచి వచ్చినవి. రేవుదగ్గరికి వెళ్లి వా రుభయులు కడుపునిండ నీరు త్రాగి నారు. దాహము తీర్చుకొన్న తరువాత ఆచెరువుగట్టుననే కూర్చుండి విశ్రాంతి తీసుకొన మొదలుపెట్టినారు.

సాయంకాలము కావచ్చుటచూచి ధర్మపాలుడు కర్రపుల్లలు, గడ్డి, తీగలు, తీసుకొనివచ్చి ఒకచెట్టుక్రింద కల్యాణికోస మొకపాకచె ఏర్పాటుచేయుట కారంభించినాడు. సావధానముగ వారుభయు ు కూడ కష్టపడి చిన్నగుడిసెలాగున కట్టుకొనుచున్నసమయమున వెనుక నుండి కాలిచప్పుడు వినిపించినది. వెంటనే ధర్మపాలుడు గుభా లున లేచి వెనుకతిరిగి చూచినాడు. సమీపములోనే కపచావృతుడై న మోసుడను దొంగ అతనికి కనబడినాడు. ధర్మపాలుడు వెను కకు తిరుగగానే ఆమోసుడు ఒక పెద్ద కత్తి పైకి ఎత్తి సైనికము హ్యా

దానుసారముగ అభివాదనము చేసి 'గౌడేశ్వరునకు జయము!' అని కేక వేసినాఁడు.

ధర్మపాలుఁడుకూడ ఒరనుండి కత్తితీసి పట్టుకొని 'ఎవరు నీవు?' అని అడిగినాఁడు.

'మహారాజ! ఈభృత్యునిపేరు గురుదత్తుఁడు.' అని సవినయముగ యోధుఁడు చెప్పినాఁడు.

'ఎవరు నీపేరు?'

'మహారాజ! గురుదత్తుఁడు. గౌడసేనాదళమందు 'మూగ' అనే నన్ను పిలుచుచుందురు.'

తిండి తిప్పలులేక, గాయములతో బాధపడి, శ్రమపడి నీరసించిపోయియున్న ఆగౌడసామ్రాజ్యాధీశ్వరుఁడు గుభాలున వచ్చి ఆయోధునికంఠమును కౌఁగలించుకొన్నాఁడు. ఆయోధుఁడు మహానందమున వినమ్రుఁడైనాఁడు.

'సోదరా! గురుదత్తా!'

ధర్మపాలునినోట మాటరాలేదు. అతనిగొంతు మూసుకొనిపోయినది. అంతలో ఆనిర్జనారణ్యము కంపించిపోవునట్లు బ్రహ్మాండమైన జయఘోష బయలుదేరినది. అది విని విస్మితుఁడైపోయి ధర్మపాలుఁడు ఆయోధునికేసి చూచి 'గురుదత్తా! ఏమిటి సంగతి?' అని ఆత్రముతో ప్రశ్నించినాఁడు.

'మహారాజ! మిమ్మనుసంధించుటకై అయిదువందలసైన్యముతో నేను బయలుదేరివచ్చినాను. శత్రువులు కనఁబడిన ట్లున్నది. అందుచే వారు జయఘోష పెట్టుచు శత్రువులను ఆక్రమించుచున్నారనుకొనెదను.'

‘ఇప్పుడా సేన ఎక్కడ ఉన్నది?’

‘ఈ చెరువు ఉత్తరపుగట్టున.’

‘నా వెంట కల్యాణీమహాదేవి ఉన్నది!’

‘ఆమెకోసము పల్లకి తెచ్చినాను.’

ఆముగ్గురును గబగబ శిబిరాభిముఖులై బయలుదేరినారు.

౮

గోవిందుని చక్రధారణము

శీఘ్రముగానే యుద్ధము చల్లారిపోయినది. ఘూర్జరసేనలు దాదాపుగ గంగాతీరమువరకు ఎంత తొందరగా త్రోసుకొని వచ్చినవో అంత తొందరగానే పడమటికి వెనుదిరిగిపోయినవి. రాఢదేశమును బరేంద్రిమండలమును ఏకకాలమున హఠాత్తుగా ముట్టడించిన ఘూర్జరులు ముట్టడి మాని వెనుకకు పారిపోవుచుండుట చూచి గౌడ సేనానాయకులు మహాశ్చర్యపడినారు. కాని గ్రామములను దుర్గములను విడిచిపెట్టి వారిని తరుముటకై సాహసింపలేదు. ఈవిషయమున ప్రియమథసింహుని సావధానత ఎవరికిని మనస్కరించలేదు. విమలనంది మాత్రము గుఱ్ఱపుదళమును తీసుకొని వారిని వెంటాడించినాఁడు. ధర్మపాలదేవుఁ డప్పు డెక్కడ ఉన్నాఁడో ఎవరికిని తెలియదు.

అడవిలో ఒంటరిగా చిక్కుపడిపోయిన మహారాజును, కాఁబోవు పట్టమహాదేవిని తీసుకొని గురుదత్తుఁడు డెక్కారీనగరమునకు వచ్చునప్పటికి ఘూర్జరసేనలు గౌడమును, మగధను, అంగదేశమును వదలిపెట్టి కరూశదేశమునకు వెళ్ళిపోయినవి. శోణనదము దాటుటకు యత్నించుచుండఁగా వారితో విమలనందికి యుద్ధము జరిగినది. సరిగా ఆసమయమునకు జయవర్ధనుఁడు, భీష్మదేవుఁడు కూడ వచ్చి సహాయపడినారు. ఆయుద్ధమున ఘూర్జరులు పూర్తిగా ఓడిపోయినారు. గౌడ సైనికులు వేలకొలఁది ఘూర్జరసైనికులను బందీలుగపట్టినారు.

కల్యాణిని తీసుకొని ధర్మపాలదేవుఁ[illegible] వచ్చుటచే [illegible] నగరము రాజధా[illegible]యినది. మహారాజపదంపసులను [illegible]

సాయంకాలమైనదియు తీరున ఆబాలగోపాలము జనము వచ్చి నగర ద్వారమున రాజుకొఱకు కనుపెట్టుకొని యున్నారు. నూతనదం పతులను ఊరేగించుటకై ఉత్సవపుటేర్పాటు లన్నియు జరిగినవి. ఇండ్లకు నగరమున అరటిచెట్లను పాతినారు. ద్వారబంధ ములను పూలదండలతో, మామిడితోరణములతో అలంకరించినారు. ముంగిళ్ళయందు ముత్యాలముగ్గులు పెట్టినారు. ఉత్సవవేషములతో జనులు రాజదంపతులకు ఎదురేగుటకై సంసిద్ధులై యున్నారు. కల్యాణీదేవిని గౌడేశ్వరుడు పెండ్లిచేసికొన్నాడని యం దఱికిని తెలిసినది. కమలసింహునకుకూడ ఆనమ్మకము లేకపోలేదు.

నగరములో సామ్రాజ్యాధీశ్వరు డుండుటకు తగినయిల్లు లేదు. అందువలన నగరమునకుము పెద్దడేరా వేసినారు. గౌడేశ్వ రుడు నగరములోనికి వచ్చి ఆడేరాలో ప్రవేశించినాడు. కల్యాణి దేవిమాత్రము ధర్మాధికారి యంతఃపురమునకు వెళ్ళినది. నగరము నకు వచ్చిననాటిమధ్యాహ్నము శిబిరమున కూర్చుండి కమలసింహు నితో గౌడేశ్వరుడు ఆమాట ఈమాట చెప్పుచున్నాడు. ప్రసంగ వశమున కమలసింహుడు నవ్వుచు గౌడేశ్వరునితో ' మహారాజ! మీరు కల్యాణిని ఎప్పుడు వివాహము చేసుకొన్నారో అప్పటి నాకంటె చిన్నవా రైపోయినారు. మన మిప్పుడు దగ్గరిబంధువు లము. మీకు కల్యాణి నిచ్చి వివాహముచేసి నాపినతల్లి చనిపోయి నది—'' అన్నాడు.

ధర్మపాలదేవుడు తుల్లిపడి ‹ ఏమి టది ? గోకర్ణదుర్గస్వామిని చనిపోయినదా ? ' అని ఆతురముతో అడిగినాడు.

‹ అవును మీరా కికబురు తెలియనేలేదా ? '

‹ లేదు. తెలియదేమి. '

'అయితే కల్యాణికికూడ తెలియనే తెలియలే దన్నమాట ? !'

'తెలిసియుండదు కమలా !' అని ధర్మపాలదేవుఁ డొకని ట్టూర్పు విడిచినాఁడు.

'అయితే గురుదత్తుఁడు మీ కీకబురు అందఁజేయలేదా ?'

'లేదు. ఆమె ఎట్లు చనిపోయినది ?'

'తనయత్తవారిదుర్గమును కాపాడుటకై కత్తిపట్టుకొని యుద్ధముచేసి వీరస్వర్గమందినది. మహారాజ !'

'అయితే గోకర్ణదుర్గము ఘూర్జరులవశ మైనదా ?'

'లేదు. అమృతానందగురుదత్తులతోకూడ నాపినతల్లి కోటగోడనెక్కి సైనికులను ఘూర్జరులపైకి పురికొల్పసాగినది. ఆసమయమున శత్రువులవైపుననుండి ఒకబాణము వచ్చి ఆమెకు తాకినది. ఆదెబ్బతో ఆమె చనిపోయినది. ఈకబురు చెప్పుటకై గురుదత్తుఁడు మీదగ్గిరికి వచ్చినాఁడు.'

'గురుదత్తుఁ డీవార్త నాతో చెప్పలేదు. ఆతఁ డిప్పు డెక్కడ?'

'నగరమున ప్రవేశించునప్పు డతఁడు మీప్రక్కనే ఉన్నాఁడు.'

'ఆతరువాత నాకు ఆతఁడు కాన్పించలేదు.'

'అయితే అతఁ డెక్కడ ఉన్నాఁడో కనుఁగొనవలెనా? '

'మీ రుండుఁడు. నేనే కనుఁగొనెదను.'

రా జేశ్వరుని సెలవుప్రకారము దండధరుఁ డొకఁడు శిబిరములోనికి వచ్చినాఁడు. గురుదత్తుని తీసుకొని రమ్మని ధర్మపాలుఁడు వానికాజ్ఞాపించినాఁడు. వాఁడు సెలవుతీసుకొని వెళ్లిపోయినాఁడు. ధర్మపాలుఁడు మరల కమలసింహుని కేసి చూచి 'మహానాయక ! ఇప్పుడు కల్యాణికి మీకన్నదగ్గరబంధువు లెవ్వరును లేరు. కాఁబట్టి మీరే ఈకబురు ఆమెకు తెలియఁజేయవలెను.' అని అన్నాఁడు.

'మహారాజ! కల్యాణి ఇప్పుడు ధర్మాధికారియంతఃపురములో ఉన్నది. కావున ధర్మాధికారిభార్యగాని, చెల్లెలుగాని ఈవార్త ఆమెతో చెప్పుట మంచిది. మనము ముందుగా ధర్మాధికారి కీసంగతి తెలియఁ జేయుట ముఖ్యము.'

వెంటనే సే[illegible] ధర్మాధికారికోసము వెళ్లినాఁడు. తరువాత ధర్మ[illegible] కుశల[illegible] "మహానాయక! గోకర్ణ దుర్గమున కిప్పుడు [illegible] ఏర్పాటేమైన చేసినారా?' అని అడిగినాఁడు.

'మహారాజ! నే నేమి ఏర్పాటు చేయఁగలను? గౌడపట్టమహాదేవి కల్యాణియే ఇప్పుడాదుర్గమున కధీశ్వరి. కావున ఆమెయాధిపత్యమును కాపాడుటకు మీరే ఎవరినైన నియోగింపవలెను.'

ధర్మపాలుఁడు బదులుచెప్పకుండ ఆలోచింపసాగినాఁడు. కొంచెముసేపటిలో సేవకుఁడు వచ్చి 'మహారాజాధిరాజగౌడేశ్వరుని సన్నిధానమునకు వర్ధమానమండలధర్మాధికారివరాహరాతభట్టాచార్యుల వారు దర్శనార్థము వచ్చినారు.' అని చెప్పినాఁడు.

ధర్మపాలుఁడు శీఘ్రమే వారిని లోనికి ప్రవేశపెట్టుమని ఆజ్ఞాపించినాఁడు. వెంటనే కొబ్బరిబొండమును తీసుకొని ధర్మాధికారి శిబిరములోనికి వచ్చినాఁడు. ధర్మపాలుఁ డాతనికి నమస్కరించి సుఖాసీనుని జేసి 'ధర్మాధికారీ! విశేషమైనపనిమీద మిమ్ము పిలుపనంపినాము. మీయింటిలో అందరును కులాసాగా ఉన్నారా?' అని ప్రశ్నించినాఁడు.

'గడచినరెండుసంవత్సరములనుండి నేను తీరనిమనోవ్యధతో కొట్టుకొనుచున్నాను.'

'అంతమనోవ్యధకు కారణము?'

'మహారాజ! ఘూర్జరయుద్ధపుమొదటిరోజులలో నాచెల్లెలి

నా మిత్రుఁడు న్యాయాలంకార సర్వానందభట్టాచారి స్వల్పకారణమున ఇల్లు విడిచిపెట్టి లేచిపోయినాఁడు.'

'అయితే ఇంతవరకుగూడ ఆయనసంగతి తెలియనే తెలియలేదా ?'

'తనుసైన్యమున ప్రవేశించినాఁడని విన్నాను. ఈకబురు తెలిసినతరువాతనే మహామంత్రులవారిని, మహాకుమారవాక్పాలదేవుని, ఎక్కడున్న ఆతనిసంగతి కనుగొనవలసినదని బలవంతపెట్టినాను. కాని ఏసంగతియు తెలియలేదు. తిమ్మకబురు తెలిసికొనుటకై వెనుక ఒక మాఱు గురుదత్తుఁడనుసేనానాయకుఁడు గోకర్ణమునుండి ఇచటికి వచ్చినాఁడు. కమలసింహుని కలసికొనుటకై ఆయన ముందుగా మాయింటికి వచ్చినాఁడు. మాటపోలికను ఆనవాలుపట్టి నాచెల్లెలు ఆతఁడే సర్వానందుఁడని చెప్పినది. అదిమొదలింతవరకుగూడ గురుదత్తుఁడును అయిపులేడు. సర్వానందునికబురు అంతకన్న తెలియలేదు.

'కమలసింహా! గురుదత్తుఁడు బ్రాహ్మణుఁడా ?'

'ఉద్ధవఘోషుఁడొకమాఱు నాతో అట్లే చెప్పినాఁడు.'

'అయితే న్యాయాలంకారులవారు న్యాయశాస్త్రమును విడిచిపెట్టి కత్తిబట్టినా రెందుకు ?'

'మహారాజ! మాచెల్లెలన్న అతనికి పంచప్రాణములు. ఆమెను విడచిపెట్టి ఉండవలసివచ్చుననియే ఆతఁడు డబ్బుసంపాదనకుకూడ పోవుట మానుకొన్నాఁడు. ఒకదుర్ముహూర్తపువేళ మాచెల్లెలు నాభార్యచేతికున్న బంగారుగాజులను చూచి అటువంటిగాజులు తనకుకూడ చేయించిపెట్టుమని అతనిని కోరినది. అనగ చేయించుట

కష్టటి కాలానికి వీలుచిక్కలేదు. అప్పుడు నగ చేయించకపోయినను వచ్చుప్రత్యవాయ మేమియు లేదు. కాని ఈస్వల్పవిషయమునకే సర్వానందుడు దుఃఖమున క్షోభించిపోయి ఇల్లు వదలిపెట్టి లేచి పోయినాడు.'

'మరి గురుదత్తుని గుఱ్ఱపుసవారి, కత్తిసాము, చూచి అతడు బ్రాహ్మణుడని చెప్పుట కెవ్వరును సాహసింపరు.'

'మహారాజాధిరాజ! తమతండ్రిగారు సింహాసన మెక్కకపూర్వము దేశమంతయు అరాజకమువలన మహాక్షోభపడిపోయినది. అప్పుడు గౌడవంగదేశీయు లందరు జాతిమతభేదములు లేకుండ అస్త్రవిద్య నేర్చుకొన్నారు. గుఱ్ఱపుసవారిలో సర్వానందుడు ఆరితేరిన చేయి. విలువిద్యలో మామండలమం దతనికి సరిజోడు లేడు. కత్తిసాములో అతడెన్నోమారులు గౌడసైనికులనుకూడ ఓడించి పారవేసినాడు.'

'అతనిపోలిక సరియైన చెప్పగలరా?'

'మహారాజ! అతడెప్పుడును కవచము వేసుకొనియే కనబడును. అందువలన అతనిమాదిరి ఇట్టిదని చెప్పుటకు తెలియదు.' అని కమలసింహుడు చెప్పినాడు.'

'అవును. అతడెప్పుడును ఎక్కువగా మాట్లాడినట్లు కూడ లేదు.'

ఆసమయముననే ఒకసేవకుడు లోనికి వచ్చి గౌడేశ్వరుని కభివాదనము చేసి 'మహారాజాధిరాజ! విశ్వానందులవారును, ఉద్ఘనఘోషనాయకుడును, దక్షిణాదినుండి బయలుదేరినారు. గౌడేశ్వరునితో సంధి కొడంబడి రాష్ట్రకూటరాజైన గోవిందవర్షదేవుడు ఘూరాక

'రాజుగారి సేనలో కొలువు. యుద్ధానికి పోయి మాతండ్రి చచ్చిపోయినాడు.'

'తరువాత ?'

'తరువాత తినుటకు తిండిలేక నన్ను చంకకెత్తుకొని మా యమ్మ వీధులలో బిచ్చమునకు బయలుదేరినది. కొన్నాళ్ళ కాగ్రామములో బిచ్చము దొరక లేదు. అందుచే బిచ్చముకోసము దేశదేశాలకు పోవలసివచ్చినది'

ఆమాటలకు ఉద్ధవఘోషునికన్నులనుండి రెండుకన్నీటిబొట్లు పాలిపోయి ముడుతలుపడిన చెక్కులపై జారిపడినవి. విశ్వానందుడు కూడ మాటాడలేదు. అతనిగొంతు బిగిసికొనిపోయినది. చివరకు ఒక నిట్టూర్పువిడిచి అతడు మరల 'మరి రాజుగారు మీకు జీవనోపాధి ఏమియు చూపించలేదా ?'

'ఎవరికోసము మానాయన యుద్ధముచేసినాడో ఆరాజు ఓడిపోయినాడు'

'అయితే నీకు కాలక్షేపమో ?'

'ఇట్లు బిచ్చమెత్తుకొనుచు కాలక్షేపము చేయుచున్నాను. బిచ్చముకూడ దొరకినరోజున దొరకును. లేనిరోజున లేదు. కాని ఎవరో నారోజులు వెళ్లించుచున్నాడు. ఎవరో ఎక్కడనుంచియో వచ్చి నాకు బిచ్చము దొరకనిరోజున అన్నము తెచ్చిపెట్టును. దాహమైనప్పుడు నన్నే చెరువునకైన తీసుకొనిపోవును. నేను దారి తప్పిపోయినప్పుడెల్ల మరల దారికి తీసుకొనివచ్చి విడచిపెట్టును. అతడెవరో నే నెరుగను. అతనినీడమాత్రమే నాకు కనబడుచుండును. అతడెప్పుడును నాదగ్గరికి రాక దూరదూరముగ పరుగెత్తి పోవుచుండును. ఆయనను పట్టుకొనవలెనని నే నెన్నాళ్ళనుండియో తిరు

గుచున్నాను. కాని కనబడుటలేదు. ఏమి చేయుదు ?'

ఆమాటలు విని విశ్వానందుఁడు డేఁచుచు ఆగ్రుడ్డిపిల్లవానిని రొమ్మున కదుముకొన్నాఁడు. ఆబాలకుఁడు విస్మితుఁడైపోయి చూపు లేని కన్నులను అతనిముఖము కేసి త్రిప్పినాఁడు. కొంచెముసేపైన తరువాత విశ్వానందుఁడు మనసు దిటవుచేసుకొని 'బిడ్డా! నేను కూడ గౌడుఁడనే. సన్యాసినికూడ. ముక్కుపచ్చలారనియీడుననే నీవు పడరానిపాట్లు పడినావు. నీవు నావెంట గౌడనగరమునకు రా. వచ్చినట్లయిన నీ కేమియు లోటుగాకుండ నేను కనుపెట్టెదను. ఏమి ? వచ్చెదవా ?'

అంత ఎందుకు బాబూ ? ఎందరో నన్ను ప్రశ్నలు వేసినారు. ఈమాట కొందరితోనో చెప్పినాను. కొంతమంది బిచ్చముపెట్టినారు. కొందరు తన్ని తగిలివేసినారు. కాని ఎవ్వరుకూడ మీలాగున జాలిపడలేదు.'

మరల విశ్వానందుఁడా బాలుని సందిట అదుముకొని 'నీవు నావెంట గౌడదేశమునకు రా! ఏమి ? వచ్చెదవా ? అని అడిగినాఁడు. ఆగ్రుడ్డిపిల్లవాఁడు కొంచెము మనసు నొచ్చుకొని 'వచ్చెదను. కాని ప్రస్తుతము ఉన్నపాటున రాలేను.' అన్నాఁడు.

ఆగ్రుడ్డిపిల్లవాని అవస్థ వినుచు ఉన్నవాఁడింతవరకు ముఖము వంచుకొని కంట నీరుపెట్టుకొనుచు కూర్చున్నాఁడు. ఇప్పుడు రాలేనను మాట వినఁగానే అతఁడు తల పైకెత్తి కన్నులు తుడుచుకొనుచు 'ఎందుకు రాలేవు బాబూ ?' అని అడిగినాఁడు.

'ఒకముసలివాఁడుకూడ నావెంట గౌడదేశమునకు వచ్చుచున్నాఁడు. నేనే అతనికి దారిచూపించుచు తీసుకొనిపోవుచున్నాను.

నేనే గనుక [illegible] ఎన్నుమునిస్తులేక మలమలలాడి [illegible]

'నీ [illegible] తివి. దారిచూపించుచు నీ వింకొ కనిని తీసుకొని [illegible] ?' అని విశ్వానందుఁడు చిరునవ్వు నవ్వుచు అడిగినాఁడు.

'అతఁడు చాలా వయసుచెల్లినవాఁడు. అడుగుతీసి అడుగు పెట్టలేడు. ప్రాయశ్చిత్తముకోసము అతఁడు గౌడనగరయాత్రి చేయుచున్నాఁడట. ఆసంగతి నాతో చెప్పినాఁడు. నాకు దారిచూపెట్టుచున్నమహానుభావుఁ డతనికి ఎందుచేత దారి చూపెట్టుటలేదో నేను తెలిసికొనలేకున్నాను.'

'ఎందుచేత ?'

'అతఁడు నాతో 'నేను మహాపాపిని. నాప్రాణముల కొసూరుకుని లక్షలకొలఁదిజనులు ప్రాణములు విడిచినారు' అని అన్నాఁడు.

'సరే. అయితే అతనినికూడ నీవెంట తీసుకొనిరా. మనమంతాము కలిసి పోవచ్చును.'

ఆగుడ్డిపిల్లవాఁడు వెంటనే విశ్వానందుని సందిలి విడిపించుకొని తనదారికి చేరుటకై వెనుకకు తిరిగినాఁడు. అది చూచి ఉద్ధవఘోషుఁడు 'నేను నిన్ను రాజమార్గ మెక్కించి వచ్చెదను. పద.' అని అన్నాఁడు.

'అవసరము లేదు. నీవలె ఎవరో నాముందర నడచుచు నాకు దారి చూపించుచున్నారు. అతనిని చూచి నేను దారి గుర్తింపఁగలను.'

పాట పాడుకొనుచు ఆగుడ్డిపిల్లవాఁడు రహదారినబడి వెళ్లిపోయినాఁడు. ఆపాట విని ఉద్ధవుఁడు 'ఎంత మంచిపాట!' అని అన్నాఁ

డు. కాని విశ్వానందుఁ డామాట వినిపించుకొనక తదేకదీక్షతో వారి కేసి చూడసాగినాఁడు. కొంచెము సేపటిలో చిక్కి శల్యములు కనఁబడుచున్న ఒకముసలివానిని చేయిపట్టుకొని నడపించుకొనుచు ఆగ్రుడ్డిపిల్లవాఁడు మరల డేరాదగ్గరికి రాసాగినాఁడు. విశ్వానందుఁడు రెప్ప వేయకుండ ఆవచ్చుచున్న ముసలివానివంక చూడసాగినాఁడు. వారిద్దరు దగ్గరికి వచ్చినతరువాత విశ్వానందుఁడు లేచి నిలువఁబడ అది చూచి ఉద్ధవుఁడుకూడ లేచి నిలువఁబడినాఁడు.

ఆవృద్ధుఁడు వచ్చి నిలువున వణఁకిపోవుచు ‘నన్ను రక్షించు. విశ్వానందా! నన్ను రక్షించు.’ అని విశ్వానందుని కాళ్ళమీఁద పడి ఏడువసాగినాఁడు.

విశ్వానందుఁ డావృద్ధుని చేయి పట్టుకొని లేవఁదీసి ‘ఎవరు! సంఘస్థవిరా! మీ రిక్కడి కెందుకు వచ్చినారు?’ అని నివ్వెరపాటుతో అడిగినాఁడు.

‘నీపాదము లాశ్రయించుటకు.’

‘అదేమి మాట! బుద్ధభగవాన్! మీరు ఉత్తరాపథమునకు సంఘస్థవిరులు. నేను మామూలుచక్రరాజును. నాపాదము లాశ్రయించుట ఎంతతప్పు!’

‘నన్ను దెప్పిపొడిచి వేళాకోళము చేయకు. విశ్వానందా! నాయహంకారము మాసిపోయినది. నామూలముననే సద్ధర్మ మడుగంటిపోయినది. నాప్రాణముల కుసూరుమని లెక్కలేనంతమంది జనము పెండ్లాముబిడ్డల బాసిపోయినారు. వారిఉసురు నాకు తగిలినది. నాకర్మ మిట్లు కాలినది. నీవు నాకాశ్రయ మిచ్చి రక్షించవలెను. నాపాపమునకు పరిహారము చెప్పవలెను.’

ఆవృద్ధస్థవిరుఁడు మరల విశ్వానందునికాళ్ళు పట్టుకొన[illegible]

నాఁడు. కాని విశ్వానందుఁ డాతనిచేతులు పట్టుకొని అడ్డుపెట్టినాఁడు. ఆవృద్ధుఁడు మరల 'నేను సువర్ణవర్తకునిపుత్రుఁడను. వయసు చెల్లిన తరువాత సంఘమున ప్రవేశించినాను. కాని బంగారముపైని ఆశ నన్ను వదలిపెట్టలేదు. గౌడేశ్వరునివలన అనవసరముగా ధనవ్యయ మగుచున్నదనియు, ఘూర్జరరాజుతో సంధిచేసుకొన్నయెడల ఈఖర్చు తగ్గిపోవుననియు దానివలన సంఘకార్యములుకూడ నెరవేరు ననియు వెఱ్ఱిపడి దురాశకు లోనై నేను నమ్మినవారిని మోసగించినాను. దానికి నాకు ప్రాయశ్చిత్త మైనది. అనుభవింపవలసినదంతయు అనుభవించినాను. నాకు కర్మప్రాయశ్చిత్త మైనది. కార్యము గట్టెక్కఁగానే ఘూర్జరులు నిజరూపము వెల్లడించినారు. నిరపరాధు లైన స్త్రీపురుషుల నెత్తుటివరదలతో ఉత్తరాపథమంతయు పంకిల మైపోయినది. నాకు కావలసినశిక్ష అయినది. సద్ధర్మమునకు గౌడేశ్వరుకంటె మఱొకదిక్కు లేదు. ఉత్తరాపథమున కంతకన్న గతిలేదు. క్షమించి నన్ను మరల గౌడేశ్వరుని సన్నిధికి తీసుకొని వెళ్లు.'

ఈమాటలతో విశ్వానందుని ముఖము ఉజ్జ్వల మైపోయినది. అతఁడు చిరునవ్వునవ్వుచు 'సరేకాని స్వామీ! ఈగ్రుడ్డిపిల్లవానిని కొరకించుకొన్నా రెందుకు?' అని అడిగినాఁడు.

'విధి! విశ్వానంద! మనయదృష్టములతో ఈబాలకునియదృష్టమునకు ఎడతెగనిసంబంధ మున్నది. ఎంతకాలమువరకీపిల్లవాఁడు నాకుఁ దొరకఁడో అంతవరకు నేను నిన్ను కలసికొనలేను. ఈపిల్లవాఁడు దొరకిననాఁడే చక్రము వేసి చూచినాను. ఈతనితోగూడ గౌడమునకు బయలుదేరినయెడల దారిలో నిన్ను తప్పక కలసికొనఁగల నని తేలినది. ఇది గ్రహచారము.'

ఈమాట విని విశ్వానందుడు చిరునవ్వు నవ్వినాఁడు.

పంచమ ఖండము

౧

దేవాలయము.

డెక్కారీనగరముప్రక్కనుండియే గంగానది ప్రవహించుచున్నది. ఆనదీతీరమున బహుపురాతన మైన శివదేవాలయ మొకటున్నది. ఆదేవాలయముచుట్టును కాలక్రమేణ రావి జువ్వి మఱ్ఱి మొదలైనవృక్షములు పెరిగిపోయినవి. దేవాలయముముందే ఒక పెద్దరావిచెట్టున్నది. దానికొమ్మలు దేవాలయముమీఁదికి వ్రాలిపోయినవి. ఆబరువువలన దేవాలయశిఖరము కూలిపోయినది. గుడిలోనిలింగము పానవట్టము దేవాలయముకన్న బహుపురాతన మైనవి. ప్రతిష్ఠచేసిన యాతఁడు మొదట ఆదేవున కేమిపేరు పెట్టినాఁడో తెలియదు. కాని ప్రస్తుతము జనులంద ఱాదేవుని 'వృద్ధమహాదేవుఁ' డని పిలుచుచున్నారు.

అది వైశాఖమాసము. పగలు నాలుగుజాములుకూడ ఎండ నిప్పులుచెరిగి లోకమును మలమల మాడ్చుచున్నది. అసలుసంజవేళ మాత్రము కొంచెము కొండగాలితగిలి ప్రాణములు కుదుటఁబడుచున్నవి. ఆప్రొద్దుమాపువేళ ఒకబాటసారి నదీతీరమువెంట బయలుదేరి పడమటినుండి తూర్పునకు వచ్చుచున్నాఁడు. అతనిబట్టల [illegible] పోయినవి. ఒంటినిండ దుమ్ము చీదరలాడుచున్నది. అతఁడు [illegible] గా కాళ్లీడ్చుకొనుచు ఆదేవాలయమువరకు వచ్చినాఁడు. ఇ [illegible] దక [illegible] [illegible] లేదు. [illegible]

[illegible]

అతనికి బాగువైపోయినది. అతఁడాపసోపాలుపడుచు ఆదేవాలయము దగ్గరి చెట్టునీడను కూలఁబడినాఁడు.

ఆసమయముననే నగరములోనిస్త్రీలు కొందరు బిందెలు చంకఁబెట్టుకొని నవ్వుచు కేరింతాలాడుచు రేవులోనికి వచ్చినారు. వారిని చూచి కొంచెము విసుఁగుకొనుచు ఆబాటసారి గుడిప్రక్కనున్న మరొకచెట్టునీడకు వెళ్లి కూర్చున్నాఁడు. ఆస్త్రీలందరు వేళాకోళము లాడుకొనుచు స్నానముచేయుటకు నీటిలో దిగినారు.

'విన్నావటో! ఓవిడా? ధర్మాధికారి బావమరఁది రాలేదఁట గాదా?' అని ఒకయామె అడిగినది.

'ఏమో మరి? వారింటికి వెళ్లినాను గాని నా కెవ్వరును కనఁబడలేదు' అని మరొకతె అన్నది.

'అమ్మో! వచ్చినాఁడటమ్మా! రాకరాక అత్తవారింట కాలుబెట్టుటచేత నలుగురిలోనికి వచ్చి మొగము చూపించుటకు సిగ్గుపడినాఁడు కాబోలు!' అని ఇంకొకతె అన్నది.

'సిగ్గేమిటమ్మా మొగవానికి? నే నింకొకమాదిరిగా విన్నాను. మరేమొ ప్రొద్దుకుంకినప్పటికి వచ్చి మరల తెల్లవారకుండనే వెళ్లిపోవుచున్నాఁడటమ్మా?' అని మాటజాణతనముగల మగువ ఒకతె అన్నది.

'అయితే నీ వెఱుఁగవా యేమిటోనే? అకస్మాత్తుగా ధర్మాధికారిచెల్లెలు మూర్ఛపోయినది. ఇది తెలిసి చూచివత్తుమని సందెవేళ నేను వారింటికి వెళ్లినాను.' అన్న దొకవనిత.

'ఎన్నాళ్లయినది?' అని మొదటియామె అడిగినది.

'దగ్గరదగ్గర వారమురోజులు కావచ్చినది. సరే చూడు! చిత్రము! నేను వెళ్లిచూతును గదా మూర్ఛలేదు గీర్ఛలేదు.

మొద్దులా గున్నదామె. పని చేయవలసివచ్చునని ఈబండమెత్తు ఎత్తి నది. అయ్యో పాపమని నలుగురు చూచుటకు వచ్చునప్పటికి మూర్ఛ పడినట్లు నటించి నడవలో పండుకొన్నది. ఆమె వదినెగారు అక్కడనే ఉన్నది. అసలు చిదంబరరహస్యము మన కేమి తెలియును! నలు గురు చెప్పుకొనుచుండగా నేనుకూడ విన్నాను.'

'ఏమని విన్నావో మాకుకూడ కొంచెము చెప్పవు?'

'ముంగిట కూర్చుండి ఆయిల్లాలు పూజకోసము వత్తిపత్తి చేసు కొనుచున్న దట! ఇంతలో అయిబు లేవుండపోయిన మగనిగొంతు వినవచ్చినదట! వెంటనే ఆవిడ తెలివితప్పి పడిపోయిన దట! ఏమి పోకళ్లమారిపుంతే అమ్మా! మొదటినుంచి చివరవరకు సర్వము అబ ద్ధమేనట! ఎంతకైన తగునే ఆయిల్లాలు!'

ఆచెట్టుక్రింద బాటసారి ఈమాటలన్నియు అత్యాసక్తితో తూచా తప్పకుండ విన్నాడు. ఉక్కపోసి శరీరము చిటచిటలాడిపోవు చుండుటవలన స్నానము చేయవలెనని అతడుకూడ రేవుప్రక్కగా నీటిలోనికి దిగినాడు. ఆస్త్రీలందరు అతనిని చూచినారు. అతనివీపు మీద పెద్ద నల్లనిమచ్చ ఒకటి ఉన్నది. అది చూచి మొదటియామె 'చూచినావటే! ఆమచ్చ' అన్నది.

'పుట్టుమచ్చ కాబోలు?' అని రెండవయామె అన్నది.

ఈమాటలు వినీవిననట్లు నటించి ఆబాటసారి స్నానము చేసి మరల ఎప్పటిచెట్టునీడకు వెళ్లిపోయి కూర్చున్నాడు. ఇంతలో నలుగు రైదుగురు పాకీస్త్రీలు చీపురుతో దారిలోనిచెత్తా చెదరూ బాగుచే యుచు నగరమునుండి నదీతీరమునకు వచ్చినారు. వారివెనుకనే నలు గురుసేవకులు దుమ్ము రేగకుండ దారివెంట నీళ్లు చల్లుచు వచ్చినారు. నీలాటిరేవులోని స్త్రీలు అది చూచి వారిలోవారు 'ఈయట్టహాస

మంతి ఎంమకోసమో ?' అని నోరునొక్కుకొనుచు గుసగుసలాడ సాగినారు.

'వాళ్లసే ఎంతు కన నుగూడదూ ?' అన్న దొకావిడ.

'ఈగంటరగోళ మంతా ఎవరికోసము ?' అని సాహసించి ఒకతరుణి ఆసేవకులను అడిగినది.

'గౌడచక్రవర్తి పట్టమహాదేవిగారు దేవతాదర్శనాని కిక్కడకు వత్తురని' అని ఆసేవకుఁడు కొంచెము ధిమాకీగా చెప్పినాఁడు. ఆజవాబు విని మొదటియామె తలపంకించుచు 'ఏమి విరుగబా టమ్మా! ఒక్కమాటే కొండచిల్లుపడ్డట్లు మాట్లాడుచున్నాఁడు. అయ్యో! ఆబొగడబోతుతనము, ఆవెఱ్ఱిచూపు చూచినావా? నౌక రునాని కంత తలదిరుగుడుతన మెందుకో? ఏ మెగిరిపడుచున్నాఁడే అమ్మా!' అని అన్నది. ఆమాటలు వినిపించుకొనక రెండవయామె సేవకుని కేసి చూచి 'ఒక్కపట్టపుదేవి యేనా మరెవ్వరైన వచ్చు చున్నారా?' అని అడిగినది. 'మహాదేవివెంట ధర్మాధికారిచెల్లెలు అమలాదేవిగారు, ఆమె వదినెగారు చిత్రమతికాదేవిగారు మరికొం దరు రాజకాంతలు వచ్చుచున్నారు.'

అది విని రెండవయామె 'అయితే అక్కా? మన మీవేళ ఇంకొకగడియసేపిక్కడనే ఆగి పట్టపుదేవి వచ్చినతరువాత ఆమెహా పురేఖలు చూచి పీలున్నయెడల రెండుముక్కలు మాట్లాడికూడ వెళ్ళవలెను' అని అన్నది.

'కన్నులు మీదికి వచ్చి మాట్లాడుచున్నావేమే? రేవులో పట్టపుదేవిని కలసికొనుటే గాక పైపెచ్చు మాటలుకూడ మాట్లాడెద మేమి? ఏమి తెగువారితనమే తల్లీ! అని మొదటియామె ముఖము చిట్లించుచు కోపపడినది.

'అదేమిటే! మహాదేవి ఆకాశముమీదినుండి ఊడిపడినదా?'

'నీకు గుండెలుండే ఆమాట అనుచున్నావా? ఏమి సాహసమే తల్లీ! తినుటకు తిండి లేకపోయినను ధిమాకీకి తక్కువలేదు. పారావాంచు వచ్చి మనల నందరిని అవతలికి వెళ్ళగొట్టినప్పుడుగాని మహాదేవిసంగతి నీకు తెలియరాదు!'

ఆమాటలు విని సేవకులు నవ్వుచు 'మామహాదేవి మామూలు అమ్మలక్కలలాటిది కాదు. మీతో మనసిచ్చి మాట్లాడి మర్యాదచేయును. మి మ్మొత్తుపోను వెళ్ళిపొమ్మనరు. మీ కిష్టమువచ్చినంతసే పిక్కడ ఉండవచ్చును. సరదాగా మహాదేవితో మాట్లాడవచ్చును. ఏమియు మాటరాదు' అని చెప్పినారు.

'మంచిమాట! నీవు నచ్చినమాట అనావు. మహాతుక్కగారు చూడు! దెబ్బకొట్టినట్లు ఏలాగున సూటిపోటుమాట లనుచున్నదో?' అని ముఖమాడించుచు రెండవయామె గొణిసినది.

ఇంతలో ఏడెనిమిదిపల్లకీలు తెచ్చి గుడిదగ్గర ఆగినవి. పల్లకీలను అక్కడ దింపి. బోయీలు, కాపలావాండ్రు, సేవకులు తప్పుకొనారు. వెంటనే పట్టపుదేవి, చిత్రమతికాదేవి, అమలాదేవి, మంజరీదేవి మొదలైన రాజకాంతలు చెలికత్తెలతోకూడ రేవులోనికి వచ్చి స్నానమునకు నీటిలో దిగినారు. పేరుపేరువరుసల వచ్చినయిల్లాండ్ర నందరిని మంజరీదేవి పట్టమహాదేవికి ఎరుకపరచినది. పట్టపుదేవిగారి యపరూపమైన చక్కదనము, మాట మంచితనము, అణకువ, చూచి నగరస్త్రీ లందరును దవడలు నొక్కుకొన్నారు. అమలదేవి మాత్రము అందరితోబాటు గాక ముందుగా స్నానముచేసి పూజ చేయ మొదలుపెట్టినది. ఆమె ఎవరితోను నోరువిప్పి మాటాడినపాపము [illegible] లేదు. స్నా[illegible] [illegible] పట్టపుదేవి మొదలైన కాంతలు

గూడ తడిబట్టలతోనే వృద్ధశివునికోవెలలోనికి వెళ్ళినారు. నగరస్త్రీలందరు బిందెలతో నీళ్లు ముంచుకొని ఎవరింటికి వారు వెళ్లిపోసాగినారు. దారిలో నడచుచునడచుచు రెండవయామె మొదటియామెతో ' దానిపొగరు పొడిచివేయ ధర్మాధికారి చెల్లెలి నంగనాచితనము చూచినావఁటే ! మనతో పల్లెత్తుమాటకూడ మాట్లాడలేదు. ఏమి చూచుకొన్నపొగరో అది ? ' అని అన్నది.

' పట్టపుదేవి ఎంతమంచియిల్లాలే. చూచినావా ? అటువంటి కలుపుగోలుఇల్లాలిని నేనిదివరకు చూడలేదు. ఏమిచక్కఁగా, ఎంత వినయముగా మాట్లాడినదే ' అని మొదటియామె అన్నది.

' ఊఁహూఁ. పోదు ! ' అని రెండవయామె ముఖము త్రిప్పుకొనుచు కసరుకొన్నది.

పట్టపుదేవియు తక్కినముత్తైదువులును దేవతాదర్శనము చేసి గుడివెలుపటికి వచ్చినారు. కాని అమలమాత్రము అప్పటికిని గర్భగుడిలోనే ఉన్నది. కల్యాణీదేవి గుడిగుమ్మమున నిలువఁబడి ' అక్కా ! అమలా ! స్వామిమ్రోల దినదినము ఇంతసేపు ప్రార్థన చేయుచున్నావు నీవు ఎందుకోసము ? అని అడిగినది.

' దేవి ! నాప్రార్థన నీవు తెలిసికోలేవు. నాలుగుకాలముల పాటు భగవంతుఁడుకూడ నాప్రార్థనను నీకు తెలియకుండ ఉంచవలెననే నేను కోరుదును. '

' పోనీ ! నాతో కొంచెము చెప్పఁగూడదా నీవు ? '

' దేవి ! నీ వింకను ముక్కుపచ్చలారనిదానవు. సంసారములోని కష్టనిష్ఠురములు నీ కింకను తెలియలేదు. నాబ్రదుకు ప్రొద్దుదిరిగిపోయినది. జరుగవలసినలాంఛనాలు, అనుభవించవలసినసుఖదుఃఖాలు అన్నియు తీరిపోయినవి. ఇఁక నేను భగవంతుని కోరుకొనవ

లసిన దేమున్నది ? ‘ నేను చేసుకొన్నకర్మమునకు ప్రాయశ్చిత్త మైపో యినది. నాయహంకారము, నాదుర్మోహము వదలిపోయినవి. నేను భార్య నైయున్నానో అనుకొంచిన చాలును. నాకంతకన్న మరే మియు అక్కరలేదు. స్వామీ ? నాకు నగ లక్కరలేదు. నాసొమ్ము లక్కరలేదు. నాసౌభాగ్యము, నాకుంకుమబొట్టు—’

అమల మరి మాటాడలేకపోయినది. ఆమెగొంతు బిగిసికొని పోయినది. ఆమాటలు విని కల్యాణికూడ నిర్విణ్ణురాలైపోయి వెను కకు తిరిగినది. పూజాపురస్కారములు ముగించుకొని అమలకూడ దేవాలయము వెడలి వచ్చినది. అందరును పల్లకీ లెక్కినారు. జోయీ లబోంకారములతో పల్లకీలు నగరములోనికి బయలుదేరిపోయినవి.

ఇంతవరకు వెనుకటిబాటసారి గుడిముందున్నరావిచెట్టెక్కి కూర్చున్నాఁడు. స్త్రీలందరు వెళ్ళిపోవుట చూచి చెట్టుదిగి కోవెల లోనికి వచ్చినాఁడు. చెట్టుమీదనుండి ఆబాటసారి అమలకు కల్యాణికి జరిగినమాటలు విన్నాఁడు. అమల ప్రార్థనలుకూడ విన్నాఁడు. గబ గబ కోవెలలోనికి వెళ్ళి దేవునిముందు సాష్టాంగపడి ‘ స్వామీ ! నేను అమలముఖము చూచి దుఃఖము పట్టలేకున్నాను. నామనసు పరిపరివి ధాల బాధపడుచున్నది. స్వామికార్యమున నాజీవితము నర్పింపవ లయు నని నేను స్థిరపరచుకొన్నాను. స్వామీ ! నాకు ధైర్య మిమ్ము. మాట చెల్లించుకొనకుండ నేను ఇంటికి తిరిగి పోలేను. నామహారా జుకోసము, నాదేశముకోసము, నాప్రాణములు ధారపోసెదను. నా కదృష్టపురోజు లింకను రాలేదు. నాగృహచార మెప్పుడు బాగుం డునో చెప్పలేకున్నాను. నేను వట్టి దుర్బలహృదయుఁడను. దేవాధి దేవా ! మహాదేవా ! శంభో ! అంతర్యామి ! నాహృదయదౌర్బల్య మును పోఁగొట్టుము. చిన్ననగకోసము నేను పండువంటిసంసారము

పాడు జేసుకొన్నాను. ఆనగ తీసుకొనిపోవుఁడ నేను అమలమొగము చూడలేను. మాట తిరిగిపోలేను. ప్రభూ! నామనసు చెదరనీయకుము. మనోధైర్యమిమ్ము.' అని వేడుకొన్నాఁడు.

అతని ప్రార్థన పూర్తిగాకమునుపే ఎవరో ఆమసకచీకటిలో అతని భుజముపై చేయివేసినారు. బాటసారి ఉలికిపడి వెనుకకు చూచినాఁడు. ఆవచ్చినవా రెవరు?

'గుణదత్తా! నీనగను నే నిచ్చెదను. నీ యింటికి తిరిగివెళ్ళు'

గుడిముందర కాగడాలు వెలుగుచున్నవి. కాపలావాండ్రు, సేవకులు, దండధరులు, పరిచారకులు, సైనికులు, తీరి నిలుచున్నారు. ఇది యంతయు చూచి గుణదత్తుని గుండె గుభాలుమన్నది. సాక్షాత్తు పరమభట్టారక సర్వగౌడసామ్రాజ్యాధీశ్వర ధర్మపాలదేవమహారాజాధిరాజు గుణదత్తుని భుజముపై తట్టి 'లెమ్ము. నీనగ నే నిచ్చెదను. నీ యింటికి తిరిగి పొమ్ము గుణదత్తా!' అన్నాఁడు.

గుణదత్తుఁడు గడగడ వణఁకుచు గౌడేశ్వరుని కభివాదము చేసి పక్కకు తప్పుకొని తలవంచుకొని నిలువఁబడినాఁడు. గౌడేశ్వరుని చేయి ఇంకను గుణదత్తుని భుజముమీఁదనే ఉన్నది.

౨

అదృష్టశోకము.

రాష్ట్రకూటరాజైన గోవిందవర్షదేవుఁడు గౌడులపక్ష మవలంబించి ఘూర్జరరాజ్య మాక్రమించినాఁడు. గౌడరాజ్యమును వదలిపెట్టి ఘూర్జరులు చేఁజిక్కిన కన్యాకుబ్జరాజ్యమును సంరక్షించుటకై పూనుకొన్నారు. భీష్మదేవుఁడును, విమలనందియు, జయవర్ధనుఁడు, రణసింహుఁడు తమతమ సైన్యములతో తిరిగి వారణాసీదుర్గమును ముట్టడించినారు. గౌడసామ్రాజ్యమును రక్షించుటకై శోణాతీరమున ఒకమట్టికోటను కట్టి ప్రమథసింహుఁడు సైన్యముతో సహా ఆకోటలో సావధానముగ కాచుకొనియున్నాఁడు. మండలదుర్గమున మహాకుమారవాక్పాలదేవుఁడు ససైన్యముగ కనుపెట్టుకొనియున్నాఁడు. గౌడేశ్వరుఁడు నూతనపట్టమహిషితోఁగూడ చాలారోజులకు మరల డెక్కరీనగరమునుండి గౌడనగరమునకు బయలుదేరినాఁడు. గురుదత్తుఁడని మారుపేరుపెట్టుకొన్న సర్వానందభట్టాచార్య, ఉద్ధవఘోషుఁడు, కమలసింహుఁడు కూడ ఆయనవెంట బయలుదేరినారు.

గౌడేశ్వరుఁడు పట్టపుదేవితోఁ కూడ రాజధానికి తిరిగి వెళ్ళుచున్నాఁడని విని రాఢదేశమందును, బరేంద్రమండలమందును ప్రజలు మహోత్సవముతో వారి నభ్యర్థించుటకై సన్నాహము చేసినారు. ప్రతినగరమందు ప్రతిగ్రామమందు మహారాజదంపతులు వచ్చినదినమున మంగళవాద్యములతో, ఆటపాటలతో ఉత్సవములు చేసినారు. క్రొత్తమహాదేవితో గౌడేశ్వరుఁడు వచ్చుచున్నాఁడన్నవార్త గౌడనగరమునగూడ వ్యాపించినది. రాజదంపతుల కెదురోఁగలు చేసి గౌరవించు

త్సైకై గౌడనగరప్రజలు ఎప్పుడులేనిసన్నాహము చేసినారు. నగరమును మనోహరముగ అలంకరించినారు. రాజవీధులం దంతట పందిళ్ళు వేసి తోరణములు కట్టినారు. ప్రజలందరు తమతమయిండ్లకు వెల్ల వేసుకొని గుమ్మములందు అరటిచెట్లు పాతి, పూర్ణకలశములు పెట్టి, ద్వారబంధములకు పూలదండలు మామిడితోరణములు కట్టి క్రొత్తబట్టలు కట్టుకొని ఎక్కడలేని సంతోషముతో ఉత్సవమున పాల్గొన్నారు. రాజదంపతుల దర్శనార్థము వచ్చు జనులకు విశ్రాంతి విరామము లేదు. ప్రజలసంతసమునకు పట్టపగ్గములు లేవు. ఈసంతోష సమయమున బీదల కన్నదానము చేయవలెనని రాజమాత పెద్దదేవి మహామంత్రికి ఆజ్ఞాపించినది. అతఁడు సంతర్పణసమారాధనలకు కావలసిన ఏర్పాట్లన్నియు చేసినాఁడు. బీదసాదల సాధువాదములతో గౌడనగరము పిక్కటిల్లిపోయినది.

ఈమహోత్సవసమయమున బానకడుపు పొట్టిబ్రాహ్మణుఁ డొకఁడు ముఖము వేలవేసుకొని గంగాస్నానమునకు వెళ్ళుచున్నాఁడు. పూజాసామగ్రి తీసుకొని కోటలోనుండి దేవాలయమునకు వెళ్ళుచున్న దాసి ఒకతె దారిలో అతనికి కన్పించినది. ఆమెను చూడఁగానే ఆబ్రాహ్మణున కెక్కడలేని తొందర పుట్టి 'మాధవీ! ఓమాధవీ!' అని గొంతెత్తి పిలువసాగినాఁడు. ఆకేకలను వినుపించుకొనక ఆదాసి గబగబ వెళ్ళిపోమొదలుపెట్టినది. కేకలు వేసి వేసి పాపము విసిగి ఆబ్రాహ్మణుఁ డామెను కలసికొనుటకై చివరకు పరుగు మొదలుపెట్టినాఁడు. ఇతని పరుగు చూచి ఆదాసి మరింత గబగబ నడువసాగినది. పొట్టివాఁడు, బొజ్జకడుపువాఁడే కాక ఉబ్బ శరీరముగల ఆబ్రాహ్మణుఁడు పరుగెత్తి పరుగెత్తి చావుదెబ్బలమీఁద ఆమెను కలసికొన్నాఁడు. అతని వెఱ్ఱిపరుగు చూచి అవ్వాకూడ

నవ్వాపుకొనలేకపోయినది. వెనుకకు తిరిగి చూచి నవ్వుచు ఆగి పోయినది.

ఎగరోజుకొనుచు దాసిదగ్గరికి వచ్చి నిలువఁబడినాఁడు గాని పాప మా బ్రాహ్మణునకు నోరువిప్పి మాటాడుట కూపిరి సలుపలేదు. అతనిశరీరము నిలువుచెమటలు పోసినది. అతనిఅవస్థ చూచి ఆమె లేనికోపము తెచ్చుకొని కనులెఱ్ఱఁజేసి 'ఎవరు నీవు? నే నెవతెనో ఎరుఁగుదువా? కోటలోనిదాసిని భయపెట్టి నీ విమోస్తరు తఱిమినందుకు నీపని పట్టెదను. ఉండు. నాసంగతి నీకు తెలియదు. నీపళ్లు పీకించకున్న నాపేరు మాధవి కాదు' అన్నది.

ఆమాట విని బ్రాహ్మణుఁడు కొయ్యబారిపోయినాఁడు. ఉన్న ఓపిక కొంచెముకూడ మాసిపోయినది. అతనికంగారు చూచి మాధవి అదేపనిగా నవ్వ మొదలుపెట్టినది. ఆనవ్వుచూచి బ్రాహ్మణునిమనసు కొంచెము కుదురుపడినది. అతఁడు వగర్చుచు 'మాధవీ! నా రోజులు బాగుగ లేవు. నాపని నానాటికి తీసికట్టగుచున్నది. దానికితోడు నీవుగూడ నన్ను మరచిపోయినావు. గ్రహచార మెట్లున్నదో తెలిసికొనుటకు బయలుదేరినాను.' అన్నాఁడు.

'నీపని ఎట్లున్న దేమిటి?'

'కన్యాకుబ్జరా జంతిగొప్పవానిని ఇక్కడికి తీసుకొనివచ్చినాను. అతఁడు రాజైనతరువాత నాదారిద్ర్యము తీరునట్లు పాతిక వేలో ముప్పదివేలో ముట్టఁజెప్పునని అనుకొన్నాను. నారోజులు బాగుండక ఆరాజుస్థితి మరల మొదటికి వచ్చినది. చేఁజిక్కినరాజ్యము పోయి అతఁడు యుద్ధములో మునిఁగి దేవులాడుచున్నాఁడు. చూచినావా? నాకర్మ మెట్లు కాలిపోయినదో?'

'అవును. ఆమాట నిజమే.'

'నాదుర్దశ అంతలో తీరిపోలేదు. యుద్ధము ముగియఁగానే మహారాజు పెండ్లి జరుగు నని అందరము అనుకొన్నాము గదా. నా కర్మముకాల! ఇదివరకే వివాహ మైపోయినదని ఇప్పుడు తెలిసినది నాశము. దక్షిణ లేదు. తాంబూలము లేదు. దానము లేదు. ధర్మము లేదు. చివరకు ఫలాహారము లేదు. బూరెలు లేదు. పుట్టెడాశకూడ బుగ్గిని గలిసినది.'

'ఒకరోజు ఫలాహారమునకు నీ కిప్పటికిని లోటులేదు.'

'అయ్యో! వెఱ్ఱిదానా! ఇం కేమి ఫలాహారము! నాపిండము! ఇఁక నాపని సున్నకు సున్న. హళ్లికి హళ్లి.'

'ఫరవాలే దయ్యా బ్రాహ్మణుఁడా?'

'లేదు మాధవీ! నీవు వేయి చెప్పు. లక్ష చెప్పు. నారోజులు మంచివికావు. అందరిని విడిచిపెట్టి ఈశనిగాఁడు నన్నుపట్టుకొన్నాఁడు. ఈగ్రహచార మెప్పుడు వదలునో తెలిసికొనుటకే నేను జ్యోతిష్కుని దగ్గరికి వెళ్ళుచున్నాను. జాతకము చూపించి ఏదో గ్రహశాంతి చేయించక తప్పదు. అవునుగాని నీ వెక్కడికి ఇప్పుడు?''

'దేవాలయమునకు.'

'సరే. పద. నేనుకూడ ఆవైపునకే వచ్చుచున్నాను.'

వా రుభయులు రాజవీథినిబడి దక్షిణముగా పోసాగినారు. కొంతదూరము పోయినతరువాత దారిలో వారి కొకసన్న్యాసి కలసినాఁడు. మాధవి అతనిదగ్గరికి వెళ్ళి నమస్కరించి 'అయ్యా! ఈయన నాస్వామి. ప్రస్తుతము చాలా చిక్కులో ఉన్నాఁడు. మంచిరోజు లెప్పుడు వచ్చునో దయచేసి కొంచెము తమరు చెప్పవలెను.' అని అడిగినది.

ఆసన్న్యాసి పురుషోత్తమశర్మముఖము కేసి రెప్పవేయక చూచి

‘ నీ కింతఆలోచన ఎందుకు? గౌడేశ్వరున కింకను వివాహ మైనట్లు కాదు. ఇప్పటి కైనది గాంధర్వవివాహము. ముందుముందు రాష్ట్ర కూటరాజకన్యతో శాస్త్రీయ మైనవివాహము కాఁగలదు. అప్పుడు నీకోరిక తీరును. అంతగా విచారపడకు.’ అని నవ్వుచు చెప్పినాఁడు.

‘ నిజమేనా ? స్వామీ !’ అని పురుషోత్తమశర్మ ఆత్రముగా అడిగినాఁడు.

‘ మనసు స్థిమితపరచుకో ! మరల నీకు రాజపురోహితపదవి తప్పదు.’

ఆమాట చెప్పి సన్యాసి గబగబ వెళ్ళిపోయినాఁడు. మాధవీ పురుషోత్తమశర్మలు నివ్వెరపోయి రాజవీథిలో కొయ్యబొమ్మలవలె అట్లే నిలువఁబడిపోయినారు. ఇంతలో గుఱ్ఱపుడెక్కలచప్పుడు విన వచ్చినది. పురుషోత్తమశర్మకు జ్ఞానము కలిగినది. అతఁడును మాధవి యు కలసి ఆసన్యాసికోసము వెదకినారు. కాని సన్యాసి కాన్పించ లేదు.

3

మైత్రికివిలువ.

ఘూర్జరసేన మెరుపువలె వచ్చి మెరుపువలెనే పోయినది. స్వర క్షణమునకై నాగభటదేవుఁడు సమస్తసైన్యములను తీసుకొనివెళ్లినాఁడు. విమలనంది, జయవర్ధనుఁడు, తిరిగి అవలీలగా వారణాసిని ప్రతిష్ఠాన మును వశపరచుకొన్నారు. క్రమక్రమముగా చక్రాయుధునిరాజ్యమం తయు గౌడసామంతులవిక్రమమువలన తిరిగి అతనియధికారముక్రిందికి వచ్చినది. వెంటనే గౌడేశ్వరుఁడు సామంతగణముతోగూడ గౌడనగర మునకు తిరిగి వచ్చినాఁడు.

గౌడేశ్వరుని వివాహము. గౌడనగరమున వివాహమహోత్సవ మునకు తగినసన్నాహములు జరిగినవి. రాఢవంగమగధగౌడదేశము లందలి ప్రజలు ముహూర్తసమయమునకై ఎదురుచూచుచున్నారు. గౌడేశ్వరునితోగూడ ఉద్ధవఘోషుఁడు కల్యాణిని వెంటఁదీసుకొని గౌడనగరమునకు వచ్చినాఁడు. ప్రమథసింహ, రణసింహ, కమలసింహ ప్రభృతిరాఢసామంతు లందరు ఈశుభకార్యమునకై రాజధానికి వచ్చి నారు. వివాహము జరుగఁగానే వారందరు మహాకుమారవాక్పాల తోవెంట ఘూర్జరరాజ్యమును ఆక్రమించుటకై వెళ్లఁగలరు. కళింగ మునుండి, ఓఢ్రమునుండి, కామరూపమునుండి ప్రతిదినము నజరానా లతోకూడ గౌడరాజసభకు దూతలు వచ్చుచున్నారు.

నేఁడు రాష్ట్రకూటరాజైన గోవిందదేవునిదగ్గరనుండి యుద్ధస మాచారము తీసుకొని రాయబారి వచ్చినాఁడు. అందువలన ఆతని గౌరవార్థ ముత్సవ మేర్పాటైనది. గౌడేశ్వరుఁడు స్వయముగా కొలు

పుకూటమున ఆతని గౌరవించును. అందువలన గౌడరాజసభ నేఁడు జనులతో కిటకిటలాడిపోవుచున్నది. పాత్రులు, మిత్రులు, రాజోద్యోగులు, రాజబంధువులు, సేనానాయకులు, మహానాయకులు, సైనికులు మొదలైనవారందరు ప్రభాతముననే రాజసభకు వచ్చినారు. జనులు గుంపులుగుంపులుగా రాజవీథులందు నిలువఁబడినారు. ముత్తైదువలు చల్లుచున్న పేలాలతో, తెల్లనిపూవులతో, అక్షతలతో, రాజవీధి కప్పవడిపోయినది.

నగరతోరణమున మొదటిజాముననగారా మ్రోగినది. వెంటనే నగరప్రాంతమందలిశిబిరమునుండి పదునేనుగురుగుఱ్ఱపురౌతులు నగరద్వారమున ప్రవేశించినారు. అందరికన్నముందుగా గౌడమహాప్రతీహారుఁడు నడచుచున్నాఁడు. అతనివెనుక పన్నెండుగురుదండధరులు సువర్ణదండహస్తులై బయలుదేరినారు. వారివెనుక తెల్లనివనాయుజాశ్వము నెక్కి శుభవర్మావృతుఁ డైనరాష్ట్రకూటరాజదూతయు, ఆతని వెనుక తెల్లగుఱ్ఱము లెక్కి శుభ్రకవచావృతు లైనరాష్ట్రకూటరాజ యోధులు పదునారుగురును, వారివెనుక బారులుదీర్చి గౌడదేశపుగుఱ్ఱపుసైనికులును బయలుదేరినారు. గౌడమహాప్రతీహారుఁడు నగరమున కాలుపెట్టఁగానే ఒక్కమారుగా వేలకొలఁదిశంఖము లూదినారు. మేడలపైన, మిద్దెలపైన, కిటికీలలో నిలచి నగరములోని ముత్తైదువ లెడతెరపిలేకుండ పూలవర్షము కురిసినారు.

ఆయూరేగింపుటుత్సవము రాజప్రాసాదముకడకు రాఁగానే యోధులందరు గుఱ్ఱములు దిగినారు. మహానాయకప్రముఖసింహుఁడును, మహామంత్రిగర్గదేవులవారును ప్రాసాదతోరణముదగ్గరికి వారి కెదురుగా వచ్చి అభ్యర్థనము చేసినారు.

ప్రాసాదతోరణముమొదలుకొని రాజసభవరకును చాందినీలు

కట్టినారు. ఆచాందినీలకు పుష్పహారములు, ముత్యాలజాలరులు అలం కరించినారు. రాష్ట్రకూటరాజదూత గౌడమహాప్రతీహారుని వెంటఆచాం దినీలకిందుగా బయలుదేరినాఁడు. అతనివెనుక అంగరక్షకసైన్యము బయలుదేరినది. వారందరు సభాద్వారముకడకు వచ్చినారు. అక్కడ కన్యాకుబ్జగాఢైన మహారాజాధిరాజచక్రాయుధదేవుఁడును, మహాకుమార, పరమభట్టారక మహారాజ శ్రీమద్వాక్పాలదేవులవారును వారికోసం ఎదురుచూచుచు నిలువఁబడియున్నారు.

రాయబారిని నడుమనుంచుకొని చక్రాయుధుఁడును, వాక్పా లదేవుఁడును రాజసభామంటపమున ప్రవేశించినారు. వారిని చూడఁ గానే పరమేశ్వరపరమభట్టారకపరమసౌగతమహారాజాధిరాజధర్మపాల దేవుఁడు సింహాసనమునుండి లేచి నిలువఁబడినాఁడు. సేనానులు, సైని కులు ఒరలనుండి కత్తులు తీసి అభివాదనము చేసినారు. వేలకొలఁదిగ తూర్యములు, శంఖములు మ్రోగినవి.

రాష్ట్రకూటరాజదూత సవినయముగ సింహాసనమున్న అరుగు దగ్గరికి వచ్చి ఒరనుండి ఖడ్గము దీసి గౌడేశ్వరధర్మపాలదేవుని కాళ్ల దగ్గర ఉంచినాఁడు. వాక్పాలదేవుఁడును, చక్రాయుధుఁడును తమ తమఖడ్గములు తీసి నుదుటి కద్దుకొనినారు. ధర్మపాలదేవుఁడు రాజ దూతకత్తిని తననుదుటి కద్దుకొని తిరిగి ఆతని కిచ్చివేసినాఁడు. వెం టనే ఒరనుండి తనఖడ్గమును తీసి వారిముగ్గురికిని అభివాదనము చేసి నాఁడు. గౌడేశ్వరునిఖడ్గము పితృదత్తము. అది మొన్నటిఘూర్జరయుద్ధ మున విరిగిపోయినది. అయినను ఆతఁడు దానిని విడిచిపెట్టలేదు. ఇప్పు డాకత్తితోనే అభివాదనము చేసినాఁడు. అది చూచి గౌడసైనికు లం దరు కోలాహలముగ జయనాదము చేసినారు. సామరికమర్యాదనను సరించి అభివాదనముకై ఒక్కసారుగా వేలకొలఁదిఖడ్గము

సూర్యకాంతిలో మిలమిలమెరసిపోయినవి. అనంతరము గాడేశ్వరుని యాదేశముననుసరించి అందరును ఆసనములపై కూర్చున్నారు.

సింహాసనవేదికదగ్గర నిలువబడి రాష్ట్రకూటరాయబారి 'గాడేశ్వరా ! ధ్రువధారావర్ష దేవునిపుత్రుడైన గోవిందధారావర్ష దేవుడు శ్రీభగవానునికృపవలన ప్రస్తుతము దక్షిణాపథము కంతటికిని అధీశ్వరుడు. అతడు ఘూర్జరమహాసముద్రమును మథించినాడు. ఇప్పుడు తమకు కొంచెము కానుక పంపినాడు.' అని మనవిచేసినాడు.

వెంటనే మహాప్రతీహారుడు సభామంటపము వెలుపలికి వెళ్ళి కానుకలు మోసుకొనివచ్చిన రాష్ట్రకూటపరిచారకులను పిలుచుకొని వచ్చినాడు. ఆపరిచారకులు నలుగురు బరువైన నాలుగుపెట్టెలను మోసుకొనివచ్చి వేదికదగ్గర దింపినారు. రాష్ట్రకూటరాజదూత స్వహస్తములతో ఆపెట్టెల మూతలు తీసినాడు. ఆనాలుగుపెట్టెలనిండ విరిగిపోయినకత్తులు, శిరస్త్రాణములు లెక్కలేనన్ని ఉన్నవి. అది చూచి గాడేశ్వరుడును సభాసదులునువిస్మృతులైనారు.

వెంటనే భీష్మదేవుడు లేచి నిలువబడి అభివాదనముచేసి దూతప్రవరా ! గాడసమ్రాట్టునకు తగినసన్మానము నేడు జరిగినది. ఇదే వీరులకు తగిన కానుక. మహారాజాధిరాజ గోవిందధారావర్షదేవుడు ఘూర్జరసముద్రమథనమున లభించిన రత్నములను మాగాడేశ్వరునకు కానుకపెట్టినాడు.' అని అన్నాడు.

గాడేశ్వరుడు వెంటనే సింహాసనమునుండి లేచి మరల అభివాదనము చేసినాడు. రాష్ట్రకూటరాజు పంపిన ఆయపూర్వోపహారమునకు జనసంఘమంతయు అభివాదనము చేసినది. గాడేశ్వరుడు తిరిగి సింహాసనముపై కూర్చుండగానే రాష్ట్రకూటరాయబారి లేచి 'ధ్రువధారావర్ష దేవుని పుత్రుడైన గోవిందధారావర్ష దేవుడు నానా

నుచాసుఁడ నైననాయుఖమున ఏలినవారికి కబురుపంపినాఁడు. నాగ భటదేవుని రాజ్యమంతయు స్వాధీనమైనది. భిల్లమాలానగరముకూడ వశమైనవెంటనే తమకడకు మరల దూత రాఁగలఁడు.' అని మనవి చేసినాఁడు.

'మంచిది. దక్షిణాపథేశ్వరునకు మే మెంతో ఋణపడియు న్నాము. అది ఎన్నటికి తీర్చుకొనలేము.'

'మహారాజాధిరాజ గౌడేశ్వరుల మహాసేనానులైన విమల నందియు, జయవర్ధనుఁడును యమునానదికి చర్మణ్వతీనదికినడుమ ఎన్ని మాఱులో, ఘూర్జరసేనలను ఓడించినారు. వారిబాహుబలమువలననే పంచనదమందలి ఘూర్జరనాయకగణము నాగభటదేవునితో సంబం ధము వదలుకొన్నది. రాష్ట్రకూటసైన్యములు నాగభటదేవుని సమస్త రాజ్యమును ఆక్రమించినవి. పంచనదమునకు నూతనసైన్యములను పంపవలసిన దని మామహారాజాధిరాజు ఏలినవారి ననురోధించుచు న్నాఁడు. గాంధారము మొదలుకొని కీరదేశమువరకు జయించినయెడల ఘూర్జరరాజచక్రము వెంటనే గడ్డిగఱచుకొనును.'

'దూతప్రవరా! లక్షకుపైగా సైన్యములను తీసుకొని మావా క్పాలదేవుఁడు శీఘ్రమే పంచనద మాక్రమించుటకు వెళ్ళఁగలఁడు.'

'మహారాజాధిరాజ! జయ మగుఁగాక. మామహారాజు ఏలి నవారికడ ఒకప్రార్థన విన్నవించుకొనుచున్నాఁడు. మీరు మామహా రాజునకు మిత్రవరేణ్యులు. అతఁడు మి మ్మొకకోరిక కోరుచు న్నాఁడు.'

'దూతప్రవరా! మీమహారాజు మమ్ము పరిహసించుచున్నాఁ డని తోచుచున్నది. అతనియనుగ్రహమువల్లనే మేము మిప్పు డుత్తరాప థమున కోటీశ్వరుల మై యుండఁగలిగినాము. అతనియనుగ్రహముచే

తనే భండివంశీయుఁడు నేఁడు కన్యాకుబ్జసింహాసన మెక్కఁగలిగి నాఁడు. ఆతనిదయవల్లనే ఈసుందరగౌడసామ్రాజ్యము శ్మశానము కాకపోకుండ నిలచినది. అటువంటిమీమహారాజు నన్ను పరిహాసింపవలెయునా ?'

'మహారాజాధిరాజ ! ఈదాసుఁడు దూతమాత్రుఁడే. ఒక రాజ్యాధీశ్వరుఁడు మరొకరాజ్యాధీశ్వరుని పరిహాసించియున్నచో దానిని ఊహించుటకుకూడ మేము తగము. మామహారాజు నిజముగానే ఏలి నవారిని ఒకకోరిక కోరుచున్నాఁడు.'

గౌడేశ్వరుఁడు వెంటనే సింహాసనమునుండి లేచి తలనుండి కిరీటమును, ఒరనుండిఖడ్గమును తీసి రాష్ట్రకూటరాజదూత చేతి కిచ్చుచు 'దూతప్రవరా ! రాజునకు కిరీటముకంటె విలువయైనవస్తువు మరొకటిలేదు. క్షత్రియునకు ఖడ్గముకంటె విలువయైనమరొకవస్తువు లేదు. మీమహారాజున కవసరమైనయెడల పితృదత్తమైనఈకిరీట మును, ఘూర్జరయుద్ధమున భగ్నమైనఈఖడ్గమునుకూడ దక్షిణాపథ సింహాసనముముందు సమర్పించఁగలను.'

సభాసదులందరు విస్మితులైపోయి గౌడేశ్వరునిమాటలను, చేతలను లక్ష్యముంచి కనుపెట్టుచున్నారు. అతఁడు కిరీటమును ఖడ్గ మును రాజదూతచేతి కిచ్చుట చూచి వారందరు మిన్నుగిరిపోవునట్లు జయధ్వనిచేసినారు. రాజదూత కిరీటమును ఖడ్గమును మరల ధర్మపా లదేవునికి సమర్పించి అభివాదనము చేసినాఁడు. తరువాత వినయవి ధేయతలతో చేతులుజోడించి 'మహారాజాధిరాజ ! మామహారాజు కోరిక చాలా సామాన్యమైనది——' అన్నాఁడు.

రాజదూతవాక్యము పూర్తికాకమునుపే సభామంటపద్వార మున పెద్దగోల బయలుదేరినది. సభాసదులకూడ గల్లంతుపడినారు.

ఒకవంక ఆజ్ఞగి సన్నద్ధులుగకుండనే ధర్మపాలదేవుఁడు రాయబారికేసి చూచి ‘ మీమహారాజుకోరిక ఎట్టిది కానిమ్ము. దానిని మేము తప్పక శిరసావహించి నెరవేర్తుము. ’ అన్నాఁడు.

ఇంతలో ఒకనల్లని ముసలిసన్న్యాసి సభలోనికి పరుగెత్తుకొని వచ్చి బిగ్గరగా ‘ మహారాజ ! తొందరపడి సర్వనాశము చేయవద్దు. సర్వనాశము చేయవద్దు. ’ అని అరచినాఁడు.

ఆకేక విని ధర్మపాలదేవుఁడు విస్మితుఁడై ‘ ఎవరు నీవు ? ఏమిటి చెప్పుచున్నావు ? ’ అని అడిగినాఁడు.

ఆవృద్ధసన్న్యాసి సింహాసనవేదికదగ్గరికి వచ్చి తలవంచుకొని ‘ మహారాజాధిరాజ ! నేను విశ్వాసఘాతుకుఁడను. నరఘాతుకుఁడను. బుద్ధభద్రుఁడను. ’ అని అన్నాఁడు.

‘ ఎవరు ? సంఘస్థవిరులా ? ’ అని ధర్మపాలదేవుఁడు చిరునవ్వు నవ్వుచు అడిగినాఁడు.

బుద్ధభద్రుఁడు తలవంచుకొన్నాఁడు. ధర్మపాలదేవుఁడు మరల ‘ మహాశయా ! తమరు గౌడరాజ్యమునకు వచ్చినారేమి ? ఘూర్జరరాజే మిమ్ము దూతగా పంపినాఁడా మిమ్ము ? ’ అని అన్నాఁడు.

ఆవృద్ధుఁడు తలపైకెత్తి ‘ గౌడేశ్వరా ! నీవు బాలుఁడవు. ఈవృద్ధసన్న్యాసిని వేళాకోళమాడుట నీ కంతమంచిపనిగాదు. నేనిప్పుడు సంఘస్థవిరుఁడను కాను. నరఘాతుకుఁడను. పిశాచమును. భగవానుఁడైనబుద్ధదేవుఁడు నాకు తగినశాస్తి చేసినాఁడు. భవిష్యత్తును నేను తెలిసికొనలేకపోయినాను. ధనాశచే నేను గ్రుడ్డివాఁడనైపోయినాను. అందుచేతనే ఘూర్జరరాజును ఆశ్రయించినాను. వేలకొలఁది నిరపరాధులరక్తప్రవాహములతో ఈయార్యావర్తమును పంకిలము చేసి నాపాపమునకు ప్రాయశ్చిత్త మనుభవించినాను. ఇంకను నన్ను

పరిహాసించి లాభమేమున్నది ? మహారాజాధిరాజు వైనను నీవుకూడ సామాన్యునివలె కాలచక్రమునకు దాసుఁడవే. నీయంతటనీవు ముప్పు కొనితెచ్చుకొనకుము. దక్షిణాపథేశ్వరునికోరిక మన్నింపకుము. ఆకోరిక చెల్లించెదనని నీవు వాగ్దానము చేసినయెడల బ్రతికియున్నంతకాలము నీకు శాంతి ఉండదు. ఇది విధిలిపి. ' అని చెప్పినాఁడు.

ఆసమయమున విశ్వానందుఁడు సభలోనుండి లేచి సింహాసనముదగ్గరికి వచ్చి బుద్ధభద్రునికేసి తిరిగి ' ఏమి చెప్పుచున్నారు సంఘస్థవిరా ? ' అని అడిగినాఁడు.

బుద్ధభద్రుఁడు విశ్వానందునికేసి కన్నెత్తి చూడనైనచూడక మరల ' నిజముచెప్పుచున్నాను. జ్యోతిష మబద్ధము కాదు. నీ విప్పుడు రాష్ట్రకూటరాజుమాట చెవిఁబెట్టినయెడల నీకు సర్వనాశము జరుగును. ' అని అన్నాఁడు.

గౌడేశ్వరుఁ డతనికేసి చూచి మెల్లమెల్లగా ' సంఘస్థవిరా! గౌడరాజ్యమునకు శత్రులెవరో మిత్రులెవరో మీ రెఱుఁగరు. దక్షిణాపథేశ్వరుఁడు గౌడరాజ్యమునకే గాదు ఆర్యావర్తమున కంతటికిని పరిత్రాత. అతని కియ్యరాని దేమియు లేదు. అతఁ డేదికోరినను తప్పక చెల్లించెద నని నే నిప్పుడే మాట ఇచ్చుచున్నాను. ' అని అన్నాఁడు.

' ధర్మపాలదేవా ! విధి తప్పదు. నే నొకక్షుద్రకీటకమను. కాలగతిని తప్పించుట నాతరమా ! ' అని ఆవృద్ధసన్యాసి సభామంటపముచుండి మెల్లమెల్లగా వెళ్లిపోయినాఁడు.

కొంచెమునే పైనతరువాత గౌడేశ్వరుఁడు రాజదూతను ' దూతప్రవరా ! మీమహారాజు ఏమి కోరుచున్నాఁడు?' అని అడిగినాఁడు.

‘గౌడేశ్వరా! తమరు రాష్ట్రకూటరాజకన్యను పెండ్లాడి ఆమెను గౌడసామ్రాజ్యపట్టపుదేవిగా చేయవలసినదని మామహారాజు ప్రార్థన.’

పరమేశ్వర, పరమమాహేశ్వర, పరమభట్టారక, పరమసౌగత, మహారాజాధిరాజధర్మపాలదేవుఁ డామాట చెవిసోఁకఁగానే గాలి తాఁకున అరఁటిచెట్టువలె నిలువున సింహాసనముమీఁద పడిపోయినాఁడు.

౪

మోక్షమార్గము.

ధర్మపాలదేవుఁడు రాష్ట్రకూటరాజదూతను కొలువుకూటమునకు రప్పించి సన్మానించుసమయముననే అంతఃపురమున రాజమాత పెద్దదేవియు, మహాదేవి కల్యాణియు, అమలదేవియు, లోకనాథాలయమునుం దున్న మంటపమున కూర్చుండి పౌరాంగనలతో లోకాభిరామాయణము మాట్లాడుచున్నారు. అంతలో ఒకకాపలావాఁడు వచ్చి రాజమాతకు అభివాదనము చేసి 'దేవీ! దేవతాదర్శనార్థము ఒకవార్ధసన్యాసి వచ్చి వాకిట వేచియున్నాఁడు. దేవిగారు మంటపమందున్న సంగతి తెలిసి భటు లాతని లోనికి రానీయలేదు. తాను వచ్చినసంగతి దేవిగారితో మనవిచేయవలసిన దని ఆతఁడు మఱిమఱి చెప్పినాఁడు.' అని మనవిచేసినాఁడు.

'భిక్షువు దేవతాదర్శనమునకు వచ్చుట కభ్యంతర మేమున్నది? అతనిని లోనికి రానీయవలసిన దని నీవు నామాటగా కాపలావాండ్రతో చెప్పుము.'

కాపలావాఁడు తిరుగ అభివాదనము చేసి వెళ్లిపోయినాఁడు. రాజమాత మరల పౌరాంగనలతో సంభాషణ మొదలుపెట్టినది. ఆసంభాషణ మంతయు యుద్ధమును గూర్చి. యుద్ధమున గాడపోటు లెందరో చచ్చిపోయినారు. భర్తలు చనిపోయి, పుత్రులు చనిపోయి, బంధువులు చనిపోయి, ఎందరోస్త్రీలు గ్రుడ్లనీరు గుక్కుకొనుచు తమతమ దుర్దశలను రాజమాతతో చెప్పుకొనుచున్నారు. ఆమె కూడ మహాకుమార వాక్పాలదేవుఁడు ఘూర్జరరాజ్యమును ఆక్రమింప

చుసంగతులను చెప్పుచున్నది. ఈమారు గౌడసేన కన్యాకుబ్జమును దాటి చాలాదూరము వెళ్ళును. పురాణేతిహాసములలో పేర్కొన్న శతద్రు, విపాశ, ఇరావతి మొదలైన నదులను దాటి సింధుతీరపర్యంతము యుద్ధయాత్ర జరుగును. ఇప్పుడు యుద్ధమునకు వెళ్లువారిలో మరల ఎంతమంది తిరిగి ఇంటిమొగము చూడఁగలరు? చక్రాయుధుని రాజ్యమును ఉద్ధరించుటకై ధర్మపాలదేవుని వెంట వెళ్లినసైన్యములో సగముమందికూడ తిరిగి రాలేదు. తిరిగివచ్చినవారు మగధ గౌడరాఢదేశముల రక్షణకై ప్రాణముల సమర్పించినారు. రాష్ట్రకూటరాజు తోడ్పడుటవలన ఆయుద్ధమందు జయము కలిగినది. కాని దేశమందంతట ఏడ్పులు మొత్తుకోళ్ళు తప్ప మఱొకటి వినరాలేదు. ఇప్పుడు వాక్పాలదేవుని వెంట పంచనదయుద్ధయాత్రకై వెళ్లినవా రందరు తల్లిదండ్రులవద్దను, పెండ్లాముబిడ్డలవద్దను సెలవు తీసుకొని మరి వెళ్ళినారు. ఒకవితంతువు తననలుగురుకొడుకులను యుద్ధమునకు పంపినది. ఘూర్జరయుద్ధమున ఆనలుగురుకూడ చచ్చిపోయినారు. మిగిలియున్నచిన్న కొడుకు కొక్కఁడుకూడ మహాకుమారుని వెంట యుద్ధమునకు వెళ్ళుటకై తల్లిదగ్గర సెలవుపుచ్చుకొన్నాఁడు. నిర్భాగ్యురాలైన ఆతల్లి ఇల్లు వాకిలి విడిచిపెట్టి రాజమాతకడకు వచ్చి ఉన్నది.

ఆసమయముననే బౌద్ధసన్యాసి లోకనాథాలయమున ప్రవేశించినాఁడు. కొంచెముసే పైనతరువాత కోవెలలోనుండి గంభీరకంఠముతో లోకనాథస్తోత్రము పఠింపమొదలుపెట్టినాఁడు:—

లోకనాథం శశిప్రభం

హ్రీంకారాక్షరసంభూతం, జటామకుటమండితం
వజ్రధర్మ జటాంతస్థం సర్వరోగవినాశకం

వరదం దక్షిణే హస్తే వామే పద్మధరంతథా
లలితాక్షేప సంస్థంతు, మహాసౌమ్యం ప్రభాస్వరం
వరదోత్పలకా సౌమ్యా తారా దక్షిణతఃస్థితా
సందసా దండహస్తంతు, హయగ్రీవోఽథవామతః
రక్తవర్ణో మహాకాద్రో వ్యాఘ్రచర్మాంబరప్రియః
ఓం, హ్రీం, స్వాహా.

ఈస్తోత్రము వినవచ్చినమాత్రాన ఆమంగళసంభావణ మాగి పోయినది. ఇద్దరుముగ్గురుస్త్రీలు మందిరములోనికి వచ్చి స్తంభముల చాటున నిలువఁబడి ఆసన్యాసి చేయుచున్న పూజను చూడసాగినారు. పూజ సాంతము కాఁగానే సన్యాసి కోవెలబయటికి వచ్చి తలవంచు కొని వెళ్లిపోసాగినాఁడు. ఇంతలో నలుగురుకొడుకులను యుద్ధరంగ మునకు సమర్పించిన వితంతువు గబగబ ఆసన్యాసిముందునకు వచ్చి ప్రణామము చేసినది. సన్యాసి నిలువఁబడిపోయి ' అమ్మా! నీ కేమి కావలె ? ' అని అడిగినాఁడు.

' స్వామీ ! ఈనిర్భాగ్యురాలి నలుగురుకొడుకులు యుద్ధ మున మరణించినారు. ఇంక మిగిలిన అయిదవకుమారుఁడుకూడ ఇప్పుడు మహాకుమారునివెంట యుద్ధమునకు వెళ్లుటకై సైన్యములో చేరినాఁడు. ఆకొడుకు కొక్కఁడైన తిరిగి వచ్చి సాకంటఁబడునా ? '

' ఆసంగతి నే నెట్లు చెప్పఁగలను ? '

' స్వామీ ! మీరు సర్వజ్ఞులు. నేను అనాథను. ఈయుద్ధము లతో నాసంసారము చట్టుబండలైపోయినది. నాకొంప నేలమట్టముగ కూలిపోయినది. తలచెడిన ముగ్గురుకోడండ్రు మూడుకాళ్లముదుసలి నైననేను పసునాలేండ్లబాలుఁడు మాత్రము ఇంటిలో మిగిలియు

న్నాము. రాజుగారి సెలవు ప్రకారము ఆ ఉన్న ఒక్క కొడుకుగూడ ఇప్పుడు సైన్యములో చేరినాఁడు. నేనా కొడుకును కడుపులో పెట్టుకొని పెంచుకొన్నాను. నా పంచప్రాణములు వానిమీదనే ఉన్నవి. స్వామీ! నా బిడ్డఁడు తిరిగి వచ్చునా? ఒక్కమాట చెప్పండి. మీ మాట ఎన్నటికి తప్పదు.' అని ఆవితంతువు సన్యాసి రెండు కాళ్లు పట్టుకొని ఆ గుడిచపటారాళ్లకు తలవేసి కొట్టుకొనసాగినది. సన్యాసి తొందరతొందరగా ఆమెను చేతులతో లేవనెత్తి 'అమ్మా! అనవసరముగా గుండె చెదరిపోకు.' అన్నాఁడు.

ఆవితంతువు లేచినది. రాతి కేసి కొట్టుకొనుటవలన ఆమెనుదుటికి పెద్దదెబ్బ తగిలినది. ఆగాయమునుండి నెత్తురు వరదగట్టుచున్నది. ఆమె కట్టుకొన్న తెల్లనికోక ఆ నెత్తుటివలన ఎఱ్ఱనైపోయినది. అది చూచి సన్యాసి చాలా నొచ్చుకొనుచు 'ఎందు కంత బాధ కొనితెచ్చుకొనెదవు తల్లీ! ఏది నీచేయి ఒకమారు చూపు.' అని అడిగినాఁడు.

ఆవితంతువు తన ఎడమచేతిని జాపినది. ఆ కోవెలమంటపము ముంగిటిచపటారాళ్లపై కూర్చుండి సన్యాసి ఆమెనుగూడ కూర్చుండుమని చెప్పి చేతిని పరీక్షించ మొదలుపెట్టినాఁడు. ఈ విచిత్రము చూచి కోవెలలోపల నున్న స్త్రీ లందరు వచ్చి వారిచుట్టు మూగినారు. అందరును తమచేతులు చూపించుకొనుటకు తొందరపడుచున్నారు. కొంచెము సేపు ఆవితంతువు చేతిని పరీక్షించి తరువాత రాతిపై ఏమో అంకెలు వేసి లెక్కఁజూడ మొదలుపెట్టినాఁ డాసన్యాసి. అంకగణనము పూర్తి కాఁగానే ఒక నిట్టూర్పు విడిచి 'అమ్మా! భయము లేదు. నీ కొడుకు తప్పక తిరిగి వచ్చును.' అని చెప్పినాఁడు.

వెంటనే ఆముసలిది ఆతని కాళ్లమీద పడినది. అక్కడ మూగిన స్త్రీ లందఱొక్కరొక్కరుగా వచ్చి ఆసన్యాసికి తమచేతులు చూ

పేరు మొదలు పెట్టినారు. రెండుగడియలసేపు ఊపిరిసలుపకుండ వారందరికి సాముద్రికము చెప్పినాడా సన్న్యాసి. తరువాత అమలదేవి కల్యాణీదేవి చేయిపట్టుకొని సన్న్యాసిదగ్గరికి లాగుకొనివచ్చి 'స్వామీ! ఈపిల్లయదృష్ట మెట్లున్నదో దయచేసి కొంచెము చెప్పవలెను.' అని అడిగినది.

సన్న్యాసి కల్యాణీదేవి వామహస్తమందలి రేఖలను పరీక్షించి 'జయము మహాదేవి! తమరు పట్టపుదేవులు.' అని అన్నాడు.

'ఈమె కింకను పెండ్లి కాలేదు స్వామీ?' అని నవ్వుచు అమల చెప్పినది.

'అయినప్పటికిని ఈమె పట్టపుదేవియే. తప్పదు. ఈగాడసింహాసనము మీది. తల్లీ! మీకు సామ్రాజ్యపట్టాభిషేకము జరుగును.'

'దాని కేమిగాని స్వామీ! ముందుముందు ఈమెయదృష్ట మెట్లున్నది?' అని అమల అడిగినది.

'ముందుసంగతి అగోచరముగా ఉన్నది. ఇదమిత్థమని నిశ్చయించి చెప్పలేను. కాని వర్తమానముమాత్రము మహాయోగముగ ఉన్నది. దేవీ! పూర్వజన్మసుకృతమువలన మీ రీబంగారుపుట్టుక పుట్టినారు. మీది కారణజన్మము కాని మరొకటి కాదు. నే నిదివరకు లెక్కలేనన్ని చేతులు చూచినాను. కాని నాజన్మమధ్యమున ఇంతవరకు ఇటువంటిభాగ్యరేఖలు గలహస్తము చూడలేదు. చూడబోను కూడ. ఇట్టిభాగ్యహస్తము మానవదుర్లభము. మీజీవితముకూడ అలౌకికము. అసాధారణము. మీవలన ఈయార్యావర్తము నిత్యకల్యాణము పచ్చతోరణ మైపోగలదు. ఇటువంటిభాగ్యరేఖలు గలవా రిదివర కొక్కరే ఈలోకమున అవతరించినారు. అది పదునైదువందల యేండ్లక్రిందటి సంగతి. ఆశాక్యసింహ బోధిసత్త్వునిహస్తము పరీక్షించి

శాస్త్రాభాగ్యగణ మేలక్షణములు చెప్పినారో ఆలక్షణము లన్నియు మీయందు కనబడుచున్నవి. ఆగౌతమబుద్ధుడు దరిద్రులు, ఆప్తులు, శిష్యులు మొదలైనఅనాథులకోసము తనజీవనమును త్యాగముచేసి మహాపథినిర్వాణలాభమును పొందినాడు. ఈప్రపంచమునకు మోక్ష మార్గము చూపించినాడు. దేవి! ఆనిర్వాణపథము మీది. మీ రిం కను బాల్యమం దున్నారు. కాని జరామరణజన్మరహిత మైనపదవి మీకోసము ఎదురుచూచుచున్నది. ఈమాయాజాలమును మీరు దాటిపోగలరు. నిర్వాణమార్గమును ఉద్దేశించినపుడుమాత్రము ఈవృ ద్ధభిక్షువును మరచిపోలేరు.' అని చెప్పుచు చెప్పుచు సన్యాసి కల్యాణి రెండుకాళ్లను పట్టుకొన్నాడు. అది చూచి అమలదేవి తొం దరపాటున 'అదేమిటి? స్వామీ! అదేమిటి? అయ్యయ్యో! మా బిడ్డకు అశుభము కాదా? ఎంత అఘాయిత్య మైనపని! అభము శుభ మెరుగనిపిల్లదానికాళ్లు పట్టుకొనెద రేమి?' అన్నది.

'ఈబాలిక సామాన్యురాలు కాదు. ఒకానొకరోజున వందల కొలదివృద్ధులు, భిక్షువులు, స్థవిరులు, మహాస్థవిరులు అర్హతులు కూడ ఈమెపాదపద్మములకు నమస్కరింపగలరు. తల్లీ! ఇం కెంత లోనో లేదు. సమయము వచ్చుచున్నది. మీమనసు దిట్టపరచు కొనుడి. నేను చాలాదూరము నాలోచించి చెప్పుచున్నాను. మీ రిప్పుడు అనంతశూన్యద్వారమువద్దకు వచ్చినారు. లక్షయోజనముల దూరమం దున్నప్పటికిని నా కాద్వారము కన్నులకు కట్టినట్లు కను పట్టుచున్నది. దేవీ! ఆద్వారము చిరకాలమునుండి మూసియున్నది. ఆత్మత్యాగమే ఆద్వారమును తెరువగలదు. అంతకన్న మరొకటి లేదు. మీకు పరీక్ష వచ్చినది. మనసు చెదరనీయకండి. భయము దేరండి. సర్వార్థసిద్ధి పొందిన తరువాత ఈవృక్షనిమాణం మనసుతో

ఊహించుకొనండి. జన్మజన్మములకు నేను మీ పాదకమలములను దర్శించగలను.' అని సన్యాసి కల్యాణీదేవి పాదములకు ప్రణామము చేసి వెనుకకు తిరిగి చూడకుండ వెడలి వెళ్ళిపోయినాడు.

అమలయు, కల్యాణియు ఆ సన్యాసి వెళ్ళిన దారివైపే నివ్వెరపడి చూచుచు బొమ్మలవలె నిలువబడిపోయినారు. ఇంతలో రాజమాత అక్కడికి వచ్చి 'ఏమి జరిగినది ? అమలా ! ఏమిటీ సంగతి?' అని అడిగినది.

'దేవీ ! ఒక వృద్ధభిక్షువు కల్యాణీదేవిగారికి రెండుసార్లు నమస్కరించి ఏవేవో మాటలు చెప్పినాడు. మాకేమియు బోధపడలేదు.' అన్నది.

'ఏమి మాటలు ?'

'ఎంతసేపు చెప్పినను మోక్షము. నిర్వాణము. ఇవేమాటలు.'

'ఓహో ఏ తప్పుమాట లేమియు అనలేదు గదా ?'

'ఏమో? అసలు మాకా మాటలు బోధపడలేదు. శుభమో అశుభమో ఏమి చెప్పగలము ?'

'ఏడీ ఆ సన్యాసి ?'

'అదుగో ఆ దారినే వెళ్ళిపోయినాడు.'

అందరును సన్యాసికోసము వెదకినారు. కాని ఆతడు కానిపించలేదు.

౫

మంత్రగృహము.

గౌడనగరరాజప్రాసాదము గంగాతీరమందున్నది. ఆప్రాసాదమందొకగదిలో సంధ్యాసమయమున మహారాజాధిరాజ గౌడేశ్వరుఁడు మంత్రిసామంతాదులతో కూర్చుండియున్నాఁడు. దూరముగా మహాస్థవిరుఁడైనబుద్ధభద్రుఁ డొకప్రత్యేకాసనమున కూర్చున్నాఁడు. అతనిప్రక్కనే చక్రరాజ విశ్వానందుఁడుకూడ కూర్చున్నాఁడు. అందరిముఖములు విచారమువలన వాడిపోయి ఉన్నవి. ఎవ్వరును నోరుదెప్పి మాటాడుటలేదు.

గౌడేశ్వరుఁడు చెంపన చేయిబెట్టుకొని సామాన్యమైనకొయ్యకుర్చీపై కూర్చున్నాఁడు. అతనిప్రక్కనే మహాకుమార వాక్పాలదేవుఁడు ఒకస్తంభమును పట్టుకొని నిలువఁబడినాఁడు. గౌడేశ్వరునికెదురుగా మహామంత్రి గర్గదేవులవారు తలవంచుకొని కూర్చున్నారు. సామంతుల కెదురుగా రాఢదేశనాయకులైన రణసింహుఁడు, కమలసింహుఁడు, ప్రమథసింహుఁడు కూర్చున్నారు. వారందరివెనుక వృద్ధుఁడైన ఉద్ధవఘోషుఁ డున్నాఁడు.

చాలాసేపైనతరువాత విశ్వానందుఁడు గౌడేశ్వరునితో 'మహారాజ! ఏదో ఒకటి స్థిరపరచవలెను. ఊరక ఆలోచించుచు కూర్చుండుటకు సమయము లేదు. మీప్రత్యుత్తరము వినుటకై ఇప్పుడే రాష్ట్రకూటరాజదూత సభకు రాఁగలఁడు. అతఁడు వచ్చులోపల ఏదో ఒకటి తేలవలెను.' అని అన్నాఁడు.

గౌడేశ్వరుఁడు మెల్లమెల్లఁగా తల పైకెత్తి 'నేనేమి ప్రత్యు

త్వర మీయఁగలను. నాతల తిరిగిపోవుచున్నది.' అన్నాఁడు.

'రెండే మార్గములు కనఁబడుచున్నవి. ఒకమార్గము సరళమైనది. అనఁగా కల్యాణిని తోసిపుచ్చి రాష్ట్రకూటరాజు కోరికను చెల్లించుట. రెండవమార్గము చిక్కయినది. అనఁగా రాష్ట్రకూటరాజుతో కూడ యుద్ధము. ఘూర్జరులతో యుద్ధము. దానికి ఫలము చక్రాయుధుని రాజ్యనాశనము, ఇన్నేండ్లు పడినశ్రమ నిష్ఫలమైపోవుట. ఇఁక మూఁడవమార్గము లేదు.'

ఆమాట విని కమలసింహుఁడు మహారాజ! ఈ రెండుమార్గములకన్న వేఱుమార్గము లేదు. విశ్వానందులవారిమాట నిజము. రాష్ట్రకూటరాజదూత వచ్చువేళ కావచ్చినది. ఏదో త్వరగా స్థిరపరచవలెను.' అని అన్నాఁడు.

గౌడేశ్వరుఁడు భీష్మదేవునివైపు ముఖము త్రిప్పి 'తాతగారు! మీరు నాకు తండ్రివంటివారు. ఈవిపత్కాలమున మీరే నన్ను రక్షింపవలెను. మొదటినుండి చివరవరకు సంగతిసందర్భములన్నియు మీ రెఱుఁగుదురు. ఏరాత్రి నాతండ్రిగారు గోకర్ణదుర్గమును రక్షించుటకు సిద్ధపడినారో ఆరాత్రియే కల్యాణిని ఆమెతల్లి నాచేతి కప్పగించినది. నేనే ఆమెను దుర్గమునుండి తప్పించి తీసుకొని పోయినాను. నిర్మానుష్యమైనమహారణ్యమున ఆమెయు, నేనును కొందరోజులు తిరిగినాము. మరల ఘూర్జరసేన వచ్చి గోకర్ణదుర్గమును ముట్టడించినప్పుడు కూడ నేనే కల్యాణిని ఆమెతల్లి సెలవుప్రకారము దుర్గమునుండి తప్పించి తీసుకొనిపోయినాను. ఆసమయమున దారిలో శత్రువులు ముట్టడించినారు. ఏమైననేమి దైవయోగమున మే మిరువురము ఆయాపద నుండి బయటఁబడినాము. అప్పుడుకూడ రెండురోజులవరకు ఆమెను నా వెంటఁబెట్టుకొని వనములందు తిరిగినాను. దొంగలు పట్టుకొని

బాధించినప్పటికీ కూడ నే నొంటరిగానే ఆమెను రక్షించినాను. చివరకును గురువర్యుఁడు మమ్ము డెక్కారీనగరమునకు తీసుకొని వచ్చినాఁడు. ఆనగరములోనివా రందరు మ మ్మిద్దరిని దంపతు లనియే అనుకొన్నారు. మంత్రము లుచ్చరించి నే నామెమెడలో మంగళసూత్రము కట్టినమాట నిజమే. కాని దైవదృష్టికి, ప్రపంచదృష్టికి ఆమె నాధర్మపత్నియే. గౌడసామ్రాజ్యపు పట్టమహాదేవిగానే ఆమెను లోకులెరుగుదురు. నిజముగా తెగనిప్రేమపాశముతో ధర్మదేవత మాయిరువురిహృదయములను కలిపికట్టినది. ఆప్రేమగ్రంథిని లోక మాశీర్వదించినది. దానినిగూర్చి నేను మీ కంతగా చెప్పనక్కరలేదు.

ఇఁక రెండవవిషయమునుగూర్చి పర్యాలోచన చేయవలెను. చక్రాయుధుఁడు భండివంశీయుఁడు. హర్షవర్ధనుని మేనల్లుఁడు. న్యాయరీత్యా అతఁడే కన్యాకుబ్జసింహాసనమున కధికారి. కాని దైవఘటన వలన మహారాజాధిరాజు కావలసినఅతనికి ఎన్నో కారానికష్టములు వచ్చినవి. చివర కతఁడు నాయాశ్రయము కోరినాఁడు. నాతండ్రిగారి దినవారములలోనే నే నాతనికి అభయ మిచ్చినాను. ఆసంగతి మీకు తెలిసినదే. ఆవాగ్దానము నెరవేర్చుటకే వేలకొలఁది గౌడసైనికులప్రాణములను ధారపోసినాను. నిజమునకు ఆకార్యమువలన గౌడదేశమున కెంతో ప్రతిష్ఠవచ్చినది. ధర్మబలమువల్లనే ఘూర్జరు లోడిపోయినారు. కాని బౌద్ధసంఘము చేసినద్రోహమువలన మరల అనుకొనని చిక్కులు వచ్చినవి. చేఁజిక్కినకన్యాకుబ్జరాజ్యము తిరుగ ఘూర్జరుల వశ మైనది. వర్ధమాన, పౌండ్ర, వర్ధనమండలములను లోఁబరుచుకొని ఘూర్జరులు మనలను తరిమివేయుచున్నపుడు దేవునివలె రాష్ట్రకూటరాజు ఆపద కడ్డుపడినాఁడు. అతఁడు చేసినసాయము సామాన్యమైనదికాదు. సరిగా సమయమున కాతఁడు మనలను, మనదేశగౌర

పములను కాపాడినాఁడు. అవి గౌడసామ్రాజ్యమునకు శనిగ్రహరో
జులు. ఆయిబ్బందిలో రాష్ట్రకూటరాజే వచ్చి సాయపడకపోయినయె
డల సర్వనాశనము జరిగియుండును. కాని భగవత్సంకల్ప మాలాగున
లేదు. మనకోసము రాష్ట్రకూటరాజు ఘూర్జరులతోడి యుద్ధమునకు
దిగినాఁడు. ఆదెబ్బతో, ఘూర్జరులు తిరుగుమొగము పెట్టినారు.
ఎదిరించినచోటనెల్ల వారు పరాజితులైపోయినారు. మనసేనలు
వారిని వారిరాజ్యపుపొలిమేరలు దాటిపోవువరకు తరిమికొట్టినవి.
చాలాకాలమువరకు ఘూర్జరు లాదెబ్బ కూడఁదీసుకొనలేరు. మన
లను మరచిపోలేరు. ఇది యంతయు రాష్ట్రకూటరాజు చేసినసాయము
నకు ఫలమే. అతనికి మన మెంతో ఋణపడియున్నాము. అతఁడేది
కోరినను మనము చేతులు కట్టుకొని చేయవలసినదే. దానికి తప్పిన
యెడల మనము కృతఘ్నులమై పోదుము. ప్రస్తుతము రాష్ట్రకూట
రాజు కోరినకోరిక మరొకస్థితిలో అయినచో నేను తలవంచుకొని నెర
వేర్చియుందును. నిజమునకు అతనికోరిక చాలా సామాన్యమైనది.
కాని ఇప్పటిమాత్ర మది అసామాన్యము. ఆకోరిక చెల్లించుటవలన
ఉభయరాజ్యములక్షేమమునకు, స్నేహబంధమునకు చాలామేలు కలు
గఁగలదు. కాని ఒక్కటిమాత్ర మాలోచించవలెను. కల్యాణీదేవికి
నాకు మంత్రములతో పెండ్లి జరుగకున్నను, మంత్రములకు మంత్ర
మైన ప్రేమదేవత మాకు పాణిగ్రహణము చేయించినది. కల్యాణికి
తల్లిదండ్రులు లేరు. కావలసినవా రంతకన్న లేరు. ఆదిక్కుమాలిన
పక్షివంటిబాలికను నే నిప్పుడు త్రోసిపుచ్చినయెడల ఆమెగతి యేమ
గును? మీ రాలోచించి చూడుఁడు. ఏక్షత్రియుఁడైన ఆమెను పెండ్లా
డునా? మనవిషయమున మన మెట్లు యోజింతుమో ఇతరులవిషయ
మునఁగూడ నట్లే యోజింపవలెను. తనకోరికను త్రోసిపుచ్చినా మని

రాష్ట్రకూటరాజు మనకు విరోధి యైపోవును. కాని కల్యాణిని త్రోసి పుచ్చినచో దైవమే మనకు విరుద్ధమైపోవును. ఇది విన్నవారెల్ల మనల నిందింతురు. కల్యాణి కిప్పుడు నాకన్న వేఱుదిక్కు లేదు. నే నిప్పు డామెను చేయి విడిచినచో ఆమెపాట్లింక చెప్పనక్కఱలేదు. ఏ దెట్లైనను ఆమె నాధర్మపత్ని నే నామెభర్తను. ఇంతకన్న నేను చెప్పవలసినది లేదు. ఏది కర్తవ్యమో ఇదమిత్థమని మీరు నిర్ణయించవలెను.' అని చెప్పినాఁడు.

భీష్మదేవుఁ డేమియు మాటాడలేదు. తలవంచుకొని కూర్చున్నాఁడు. అది చూచి సంఘస్థవిరుఁడు లేచి నిలువఁబడి ‘మహారాజ! జీవనమున కొక్కటే మార్గము—అది ధర్మమార్గము. మరొకదారి లేదు. రాజుగాదు, ప్రజలుగాదు సర్వజనులు దానికి సమానులు.’ అన్నాఁడు.

‘స్వామీ! ఆధర్మమార్గ మేదో చెప్పండి. నేను గుర్తెరుఁగలేకున్నాను.’

‘ఆర్తరక్షణమే సర్వోత్కృష్టధర్మ మని సౌగతమతము. కల్యాణి దిక్కులేనిపక్షి. ధర్మానుసారముగ ఆమె నీపత్ని. చక్రాయుధుఁడు నీ కాశ్రితుఁ డనుమాటకూడ నిజమే. కాని అతఁడు పురుషుఁడు. అదిగాక రాజుకూడ. అతఁడు మారినచో ఆరాజ్యమున కింకొకరాజు వచ్చును. అప్పుడు చక్రాయుధునిలోటు కాన్పించదు. అదిగాక అతనికి సహాయపడుట కిం కెవరైన సిద్ధపడవచ్చును. ఇంత ఎందుకు ? ఆరాష్ట్రకూటరాజే తోడుపడవచ్చును. అది సంభవముకూడ. అప్పుడు చక్రాయుధున కెట్టిలోటుండదు. కాని కల్యాణివిషయ మటువంటిది కాదు. నీవు త్రోసిపుచ్చినచో ఆమె కింక ప్రపంచమున నిలువనీడ దొరకదు. నీ వామెభర్తవు. నీవు గాక ఆమెను మ రెవరు దిక్కు ?

నీపాదతలమున దప్ప ఆమెకీప్రపంచమున చోటు లేదు. ఆమె తల్లి దండ్రులు లేనిపిల్ల. అనాథ. అసహాయ. అస్వతంత్రురాలు. గౌడేశ్వరా! ఏది ధర్మమో నీకిప్పుడు తెలియుట లేదా?'

ఆమాట విని భీష్మదేవుడు ఆసనముమీదనుండి ఒక్కగంతు వేసి లేచి నిలువబడి 'మేలు మహాస్థవిరా! మేలు. నీవు చెప్పినదే సత్యమైనధర్మమార్గము. మహారాజ! ఆధర్మమే క్షత్రియోచితమైనది. మహాస్థవిరుడు జ్ఞానవయోవృద్ధుడు. ఆధర్మ మతనినోటినుండి వచ్చినది. 'పెద్దలమాట పెరుమాళ్లమాట' అనుసామెత మరచిపోకుడు. గౌడసామ్రాజ్యమునకు చక్రాయుధునకు ముందెప్పుడో రానున్న కష్టములను మనసునందు కల్పించుకొని ప్రస్తుతధర్మమును పరిత్యజింపకుడు.' అని అన్నాడు.

అప్పుడు గౌడేశ్వరుడు లేచి నిలువబడి 'సామంతులారా! పెద్దలందరేది ధర్మపథమని చెప్పుచున్నారో నేను ఆమార్గముననే పోవదలచినాను. నిండుసభలో నిలుచబడి నే నీమాటనే చెప్పెదను. సభలోని నాయకవర్గమునకు నామాట నచ్చక తప్పక కల్యాణీదేవిని వదలిపెట్టవలసినదని వారు చెప్పినయెడల నేను సామ్రాజ్యక్షేమమునకై గౌడసింహాసనమును పరిత్యజించెదను. కాని నాధర్మపత్నిని నాకల్యాణీదేవిని ఎన్నటికిని పరిత్యజింపజాలను. ఆకల్పనయుగూడ నా మనసున రానీయను.' అని గంభీరముగ చెప్పినాడు.

సభలోనివారందరు సావధానులై ఆమాటలు విన్నారు. కమలసింహుడు గభాలున లేచి సంతోషము పట్టలేక గౌడేశ్వరుని కౌగలించుకొన్నాడు. ఒక్కరొక్కరుగా సామంతులందరు లేచి గౌడేశ్వరుని చుట్టును మూగినారు. అనంతరము గృహము కంపించిపోవునట్లు ఒక్కమారుగా జయజయరవము బయలుదేరినది. ఈకోలాహలము

౬

భీష్మదేవుఁడు.

అనుకొన్నట్లు యథాసమయమున గౌడేశ్వరునివివాహము సలక్షణముగ జరిగినది. కల్యాణీదేవి గౌడసామ్రాజ్యపట్టమహాదేవిగా అభిషిక్తురా లైనది. శుభకార్యము జరిగినవెంటనే లక్షాధికసైన్యము తీసుకొని మహాకుమారవాక్పాలదేవుఁడు పంచనదమునకు యుద్ధయాత్రచేసినాఁడు. ఇవన్నియు జరిగి ఆరునెలలు కావచ్చినది.

ఈలోపున గౌడసైన్యము గంగాయమునానదులను దాటి శతద్రూవిపాశానదులనడుమ నున్నదేశమును ఆక్రమించినది. శీతకాలము నడచుచుండగా కన్యాకుబ్జమునుండి ' దక్షిణాపథేశ్వరుఁడును, జయవర్ధనుఁడును పూర్తిగా ఘూర్జరులను ఓడించినారు. భిల్లమాలానగరముకూడ వశమైనది. నాగభటదేవుఁడు సామంతుఁడై యుండుట కొప్పుకొని సంధికై దేవులాడుచున్నాఁడు. ' అని కబురు వచ్చినది.

వాక్పాలదేవుని బాహుబలమువలన శతద్రూవిపాశాతీరములందు ఘూర్జరులప్రభుత్వము పూర్తిగా విలుప్త మైపోయినది. వందల కొలఁదియేండ్లనుండి పరాధీను లైయున్న కౌరవయాదవవంశీయు లైన రాజులు మరల ఈనాటికి తమప్రాచీనాధికారమును పొందినారు. ఆర్యావర్త మార్యావర్త మంతయు గౌడసైనికులయశోగానముతో మారుమ్రోగినది. సైన్యముతోఁగూడ వాక్పాలదేవుఁడు విపాశానదిని దాటి విశాలమైన ఇరావతీతీరమును చేరినాఁడు.

సరిగా ఆసమయమునకు జయవర్ధనునివద్దనుండి గౌడనగరమునకు ' అసంఖ్యాకసైన్యములతో దక్షిణాపథేశ్వరుఁడు కన్యాకుబ్జము

నకు వచ్చినాఁడు. ఉత్తరమున యమునానది, దక్షిణమున నర్మదా నది హద్దుజేసుకొని ఆనుకొనియున్న రాజ్యమునుమాత్రము ఘూర్జరు లేలుకొనుటకు నాగభటదేవుఁ డొప్పుకొన్నాఁడు. శీఘ్రముగా సంధి జరుగవలెనని అతనితలంపు. సంధిపత్రముపై సంతకము చేయుటకు వెంటనే గౌడరాజప్రతినిధిని రావింపవలసినదని గోవిందదేవుఁడు తొం దరపెట్టుచున్నాఁడు.' అని వార్త వచ్చినది.

భోజ, మత్స్య, కురు, యదు, యవన, గాంధార, కేరదేశము లను వాక్పాలదేవుఁడు స్వాధీనము చేసుకొని ప్రాచీనక్షత్రియవంశీయు లైనరాజులను మరల సింహాసన మెక్కించినాఁడు. గౌడసేనల బాహు బలమున క్షత్రియరాజ్యములు పునఃప్రతిష్ఠితము లైనవి. సంధిపత్ర ముపై చేవ్రాలుచేయుటకు గౌడరాజప్రతినిధిగా మహామంత్రి గర్గదే వులవారు కన్యాకుబ్జమునకు బయలుదేరి వెళ్లినారు. సరిగా వసంతకా లము వచ్చునప్పటికి ఏండ్లతరబడి జరిగిన ఘూర్జరయుద్ధము ముగిసి పోవు నని జనులందరు భావించినారు.

భీష్మదేవుఁడు మగధకు తిరిగివచ్చినాఁ డనియు, గౌడేశ్వరుని కలసికొనుట కాతఁడు గౌడనగరమునకు వచ్చుచున్నాఁ డనియు హఠా త్తుగా ఒకరోజున కబురు వచ్చినది. ఆవార్త విని ధర్మపాలదేవుఁ డా శ్చర్యపడినాఁడు. వాక్పాలదేవునికి కాపుగా నియమించి పంచనదము నకు పంపినభీష్మదేవుఁ డొంటరిగా తిరిగివచ్చుట కేదో ప్రబలకారణ ముండియుండు నని అతఁడు శంకించినాఁడు. అతని కేమియు తోఁచ లేదు.

ఒకరోజుమట్టమధ్యాహ్నము భీష్మదేవుఁడు రాజప్రాసాదతోర ణముదగ్గరికి వచ్చి గౌడేశ్వరుని త్వరగా కలసికొనవలసి యున్నదని కోరినాఁడు. వెంటనే ప్రతీహారుడు అతని గౌడేశ్వరుని సన్నిధికి తీసు

కొనివెళ్లినారు. అతనిని చూడఁగానే ధర్మపాలుఁడు లేచి నిలువఁబడి కంపితకంఠముతో ‘ తాతగారూ ! ఏమిటి సంగతి ? ’ అని ఆత్రముగా అడిగినాఁడు.

వృద్ధమహానాయకుఁడు ఆసీనుఁడై నుదుటిచెమట తుడుచుకొనుచు ‘ వత్స ! మహావిపత్తు దాపురించినది. నాలుగుకాలములపాటు గౌడసామ్రాజ్యము స్థిరపడియుండుట భగవంతుని కిష్టము లేనట్లు తోఁచుచున్నది. ’ అని చెప్పినాఁడు.

‘ఏమి? ఏమి జరిగినది? మీ రొక్కరే తిరిగివచ్చినా రెందుకు?’

‘ రాష్ట్రకూటసేన యమునాతీరమందలి తీర్థక్షేత్రములను వశపరచుకొనుచున్నట్లు నా కిరావతీతీరమం దుండఁగా తెలిసినది. లక్షకుపైగా రాష్ట్రకూటసైన్యము స్థాణేశ్వరపృథూదకదుర్గములను ఆక్రమించుకొనియున్నది. అంతకన్న ఎక్కువసైన్యముతో రాష్ట్రకూటరాజ్యాధారుఁడైన కక్కదేవుఁడు మధురయందు దండువిడిసియున్నాఁడు. కన్యాకుబ్జమందలి రాష్ట్రకూటసైన్యముకూడ యుద్ధసన్నాహముమీఁద ఉన్నది. పంచనదమందలియుద్ధయాత్ర ఇంకను ముగియలేదు. అక్కడనుండి వాక్పాలదేవుఁడు తిరిగివచ్చుట కుపాయము లేదు. జయవర్ధనుఁడును, విమలనందియు భిల్లమాలానగరమం దుండిపోయినారు. ఘూర్జరరాజు సెలవులేకుండ వా రక్కడనుండి మరలివచ్చుటకు వీలులేదు. ఇఁక గౌడనగరమున నీ వొంటరివాఁడవు. అందుచేతనే ప్రమథసింహుఁడును, కమలసింహుఁడును న న్నిక్కడికి పంపినారు. రాష్ట్రకూటుల కిప్పు డీయుద్ధసన్నాహ మెందుకు ? ఉత్తరాపథమున గాని, దక్షిణాపథమునఁ గాని శత్రు వన్నమాట మరి లేదు. కోరలు తీసిన పామువలె నాగభటదేవుఁడు కట్టువడిపోయినాఁడు. చక్రాయుధుఁడు కూడ గోవిందదేవుని చేతిలో జిక్కియున్నాఁడు. ఇఁక రాష్ట్రకూటుల

కిప్పు డీయుద్ధసన్నాహమంతయు ఎందుకోసమో తెలిసికొనుటంత కష్టమైనపని గాదు. వత్సా ! ఎట్టిచిక్కు దాపురించినదో చూచి నావా ? గౌడసైన్యము యావత్తు మాళవమందు, పంచనదమందు ఉండిపోయినది. ఇప్పుడు రాష్ట్రకూటరాజు దండెత్తి వచ్చి గౌడదేశ మును ఆక్రమించినయెడల ఈసామ్రాజ్యమును రక్షించువా రెవరు? '

'గోవిందదేవుఁ డింతలో ఇంతగా మారిపోవుటకు కారణము?'

'రాష్ట్రకూటరాజకన్యను పెండ్లియాడుటకు నీవు తిరస్కరించి నమాట అప్పుడే మరచిపోయినావా ? '

'లేదు. మరచిపోలేదు.'

'రాష్ట్రకూటరాజకన్యను పెండ్లిచేసుకొనవలసిన దని గోవింద దేవుఁడు తనంతటతాను నోరువిడిచి నిన్ను కోరినాఁడు. నీ వాకోరి కను త్రోసిపుచ్చినావు. ఈసంగతి ఉత్తరాపథమున, దక్షిణాపథమున ఊరూర వ్యాపించినది. ఈపరాభవమును రాష్ట్రకూటరాజు మరచి పోలేదు. గోవిందదేవుఁడు సామాన్యుఁడు కాడు. అతఁడు కూటనీతి కుశలుఁడు. ఘూర్జరులయొత్తిడి ఉన్నంతకాలము అతఁడు మనతో విరోధము పెట్టుకొనలేదు. స్నేహముగా నున్నట్లే నటించినాఁడు. ఘూర్జరయుద్ధ మిప్పుడు ముగిసిపోయినది. అదిగాక గౌడసైన్యమం తయు ఇప్పుడు దేశాంతరమం దుండిపోయినది. నీదుర్బలస్థితి చూచి రాష్ట్రకూటరా జిప్పుడు తనకసితీర్చుకొనుటకు పూనుకొన్నాఁడు. వత్సా ! ఇది మనకు విషమపరీక్ష. ఈపరీక్షలో మనభవిష్య త్తున్నది. ఈమాటు బాలకులను వృద్ధులను వెంటబెట్టుకొని సామ్రాజ్యమును రక్షించుటకై యుద్ధము చేయవలెను. అందుకోసమే ఈవృద్ధుఁ డిప్పు డిక్కడికి వచ్చినాఁడు.'

'తాతగారూ ! నిరర్థకముగ బలక్షయము చేసుకొని ప్రజా

జనము లేదు. నేను సింహాసనమును విడిచిపెట్టెదను. వాక్పాలదే
వుఁడు సింహాసన మెక్కవచ్చును. అతఁడవివాహితుఁడు. నిరభ్యం
తరముగ రాష్ట్రకూటరాజకన్యను పెండ్లాడి అతఁడామెను పట్టమహా
దేవిగా రాజసింహాసనమున కూర్చుండఁబెట్టవచ్చును.'

'నాయనా! అంతమాత్రాన ఈచిక్కు వదలిపోదు. రాష్ట్ర
కూటరాజకన్యను పట్టమహాదేవిగా చేసినమొదల గోవిందదేవునకు ఆగ్ర
హము తీరునా? తీరదు. కన్యాకుబ్జమందంతట రాష్ట్రకూటులు
గీరాలు తీయుచు పరవళ్ళు త్రొక్కుచున్నారు. 'ధర్మపాలునిపొగ
రణఁచవలెను. ఆరాక్షసామంతకన్యను రాజసింహాసనమునుండి లాగి
పారవేయవలెను.' అని వారు పంతాలాడుచున్నారు. రాష్ట్రకూట
రాజకన్యను పెండ్లిజేసుకొననందులకు గౌడేశ్వరునకు తగినప్రాయ
శ్చిత్తము జరుగవద్దా మరి?'

'అయితే యుద్ధమే మరి.'

'అవును. వత్సా! యుద్ధము తప్పదు. అంతుపొంతులేని
రాష్ట్రకూటసైన్యములతో ఈమారు బాలకులు, వృద్ధులు యుద్ధము
చేయవలెను. వృద్ధులు యుద్ధము చేయుచున్నప్పుడు వృద్ధుఁడుగాక
మరెవ్వరుసేనలను నడపఁగలరు? అందుకే పంచనదమునుండి ఈవృ
ద్ధుఁడు పరుగెత్తుకొని వచ్చినాఁడు. చూడు! వత్సా! నేను కాలము
చెల్లినవాఁడను. ఇప్పుడు ప్రభుసేవయందాత్మార్పణము చేసెదను.'

ఈమాటలు చెప్పునప్పుడావృద్ధునికన్నులనుండి రెండశ్రుబిం
దువులు పాలిపోయినచెక్కులమీఁదుగా జారి మంచుగడ్డవంటి తెల్లని
మీసకట్టపైఁ బడినవి. ధర్మపాలదేవుఁ డేమియు మాటాడలేకపోయి
నాఁడు. గుభాలున ఆభీష్మదేవుని కాళ్ళపైఁ బడినాఁడు. భీష్మదేవుఁడు
రెండు చేతులతో పట్టుకొని అతని లేవనెత్తి 'విచార మొందకు నాయ

నా! రోజు వచ్చినది. ఈయవసానకాలమందు గోపాలదేవునిపుత్రుండ నైననీకోసము ప్రాణము లర్పించుటకన్న నాకు మరొకగౌరవ మేమున్నది? ఆలస్యము చేయుటకు వీలులేదు. బయలుదేరవలెను. ఐదువేలసైన్యముతో లక్షలసైన్యము నెదుర్కొని నిలువవలెను. శోణతీరమున మండలాదుర్గపుకొండలోయకన్న గౌడసామ్రాజ్యమునకు మరొక వీలైనయుద్ధరంగము లేదు. ఘోరతరయుద్ధము లెన్నిసారులో నేను దానిని పరీక్షించి చూచినాను! స్వల్పసైన్యముతో శోణతీరమును కాపాడుట అసంభవము. నేను మగధసైన్యమును యావత్తు కూడంగొట్టి మండలదుర్గమునం దుంచివచ్చినాను. గౌడరాష్ట్రమం దెవరెవ రున్నారో, మాతృభూమిని రక్షించుట కెవరెవరు ప్రాణము లర్పించుటకు సంసిద్ధులో, వారినందరిని నావెంట పంపించు. వత్సా! ఇప్పుడు రాష్ట్రకూటసైన్యము వారణాసియం దున్నది. వారణాసికి మండలాదుర్గమున కెంతో దూరము లేదు. నేను రేపే బయలుదేరి పోవలెను. ఆలస్య మెంతమాత్రమును కూడదు.'

'తాతగారూ! మీ రిదివరకే పంచనదమందలియుద్ధయాత్రవలన పూర్తిగా శ్రమపడియున్నారు. ఇప్పుడు మరల వెంటనే మిమ్ము యుద్ధమునకు పంపినయెడల లోక మేమనుకొనును? నేను పడుచువాడను. నేను జీవించి యుండి మిమ్మొకరిని యుద్ధమునకు పంపినానని ఆర్యావర్తమంతయు చిరకాలమువరకు నాయపకీర్తిని ఘోషించును.'

'చూడు! వత్సా! ఈవృద్ధుండు సిద్ధపడి వచ్చినాండు. నీవును నేనును తప్ప గౌడదేశమున ఇప్పుడు మరొకనాయకుండు లేడు. మన యిరువురిలో ఒకరు ద్వారమును రక్షించవలెను. మరొకరు గౌడదేశమును రక్షించవలెను. నేను మగధదేశనాయకుండను. ఎట్లైనను

మగధను రక్షించుట నాపని. నీవే మండలామార్గమును రక్షించుటకు నిష్ఠపడినయెడల ముప్పు రావచ్చును. నీకు ముప్పువచ్చినచో గాడసామ్రాజ్యమున కిఁక నీవిప్పు విడువవలసివచ్చును. కావున తోరణరక్షణార్థమై మండలామార్గమునకు నేనే పోవలెను. నేనొకవేళ చనిపోయినను నీవుండఁగలవు. అనవసరముగా మాటలతో కాలక్షేపము చేయువద్దు. శీఘ్రముగ బయలుదేరవలెను. తిరిగివచ్చుట కాశించని వారి నందరిని నాతో పంపు.'

భీష్మదేవుఁడు మరి మాటాడలేదు. సెలవుతీసుకొని గబగబ వెళ్ళిపోయినాఁడు. ధర్మపాలుఁడు విషణ్ణవదనముతో ఆగదికిటికీదగ్గర నిలువఁబడిపోయినాఁడు.

చూచుచుండఁగానే ఈయుద్ధవార్త గాడనగరమందంతట వ్యాపించిపోయినది. ప్రజలందరు విషాదమగ్నులైనారు. అప్పటికిని గాడులలో జీవము చావలేదు. చావు తప్పదని ఎరిగియుండియు వందలకొలఁది వృద్ధులు, వికలాంగులు, వచ్చి రాజప్రాసాదముముందు గుమిగూడినారు. వృద్ధమహానాయకునిపిలుపు వినియే వారందరు సైన్యములో చేరినారు. వారికి ప్రాణములపై తీపిలేదు. తిరిగి ఇంటికి వత్తుమను ఆశ అంతకన్న లేదు. మరణమునకు వెరువక వారందరు భీష్మదేవుని వెంట సామ్రాజ్యతోరణమును రక్షించుటకై బయలుదేరినారు. భీష్మదేవుఁడు మహోత్సాహముతో వారిముందు నడచినాఁడు.

౭

అపవాదము

గౌడసామ్రాజ్యమునకు పట్టాభిషిక్తురాలైనను కల్యాణికి సంతోషము లేదు. తనమూలముననే ధర్మపాలుఁడు మరల రాష్ట్రకూటులతో యుద్ధమునకు దిగినాఁడని ఆమె తలంచినది. ఎవరెవరు యుద్ధమునకు వెళ్లినారో, ఇంకను ముందు వెళ్లనున్నారో, వారివారి స్వజనులు, ఆత్మీయులు పైకేమియు వెల్లడింపకున్నను లోలోపలమాత్రము తన్నాడిపోసుకొనుచుందురని ఆమె యనుకొన్నది. ఈయూహలు తోచినమాత్రాన ఆమె లోలోపల కుమిలికుమిలిపోసాగినది. తలచెడినపడుచులు, గర్భశోకాతురలైనతల్లులు, దిక్కులేనిపిల్లలు, ప్రతిదినము తనపై తిట్లవర్షము కురియుచున్నారని తెలిసినతరువాత ఆమె కింక సంతోష మెక్కడిది?

చావు తప్పదని నిశ్చయపరచుకొన్నవా రందరు గౌడమండల ద్వారమును రక్షించుటకు భీష్మదేవుని వెంట మండలదుర్గమునకు వెళ్లినారు. వారందరు దాదాపుగ అయిదువేలమందికన్న ఎక్కువ లేరు. మిగిలినసైన్యముతో ధర్మపాలదేవుఁడు గౌడనగరము కాపాడుటకు సన్నాహము చేయసాగినాఁడు. యుద్ధమునకు పనికివచ్చువారినితప్ప తక్కిన వృద్ధులను, బాలకులను, అబలలను అందరిని దూరగ్రామములకు పంపివేసినాఁడు. మూడేండ్లకు సరిపోవు ఆహారపదార్థములను జాగ్రత్తపెట్టించినాఁడు. నగరప్రాకారము దాటి బయటికి వెళ్ళవలసిన అవసరము లేకుండ గంగానదినుండి, యమునానదినుండి నగరమంతటికి నీరు వచ్చు కొల్లాయీలు పెట్టించినాఁడు. నగరరక్షణకు కావలసిన

పర్వాన్నియు జరిగినవి. ఏ దెట్లుండునో యని రాజకుటుంబమును కొంత మరొకచోటికి పంపుట మంచిదని అతనికి తోఁచినది. వెంటనే రాజమాతను, పట్టపుదేవిని ఉత్తరరాఢదేశమందలి డెక్కారీమర్గము నకు తీసుకొనిపోవుటకు నిశ్చయపరచినాఁడు. సరిగా ప్రయాణసను యమునకు వారిరువురు ముట్టడికాలమున నగరము వదలిపెట్టిపోవు టకు సమ్మతింపలేదు. ఎంతచెప్పినను వారు వినకుండుటవలన ధర్మ పాలుఁడాప్రియత్నమును మానుకొన్నాఁడు. ఏ దెట్లైనను చివరకు మండలాదుర్గరక్షణకై రెండవసేనను కూర్చుకొనుట మంచిదని ఆతనికి తోఁచినది. వెంటనే సైనికులను కూడఁగొట్ట మొదలుపెట్టినాఁడు.

రెండవసేనాదళముకూడ కూడినది. ఆసైనికు లందరు కలసి మొత్తము రెండువేలకన్న ఎక్కువమంది లేరు. ఆసైనికులను వెంటఁ బెట్టుకొని ధర్మపాలుఁడు స్వయముగా సేనానాయకుఁడై మండలా దుర్గమునకు బయలుదేరినాఁడు.

ఆసమయముననే కల్యాణి మేడపైయంతస్థున నిలువఁబడి యు ద్ధమునకు పోవుచున్న ఆసైన్యమును రెప్పవేయకుండ చూచుచున్నది. ఆసైనికలాంఛనములను, ఆధ్వజములను చూచినకొలఁది ఆమెకు మన సులో ఆవేదన పుట్టినది. కావిచీకట్లవలె క్రమ్ముకొనుచున్న పెంధూళి తెరలు చెదరిపోవునప్పు డొకపెద్దనిట్టూర్పు విడిచిన దామె.

ఆసమయముననే వెనుకనుండి అమలాదేవి వచ్చి ఆమెబుజము పై చేయి వేసినది. హఠాత్తుగా నిద్రమేల్కొన్నట్లు త్రుళ్ళిపడి వెను కకు తిరిగిచూచిన దామె. ఆమె కంగారు చూచి నివ్వెరపడి అమల నెమ్మదిగా 'మహాదేవి! ఆలోచించుచు నిలుచున్నలాభ మేమిటి? స్నానము చేయుటకు రండి!' అని అన్నది.

'అక్కగారూ! మీరు నన్ను మహాదేవి అని పిలువకండి!'

ఆమాట విన్నప్పుడు నాకు తలకొట్టివేసిన ట్లగును.'

‘అయితే ఏమని పిలువమనెదవు ?'

‘ఏమి ? కల్యాణి అని పిలువండి.'

‘బాగున్నది వరుస ! ఎవరైన విన్న నవ్విపోదురు.'

‘పేరుపెట్టి పిలువనే కూడదా ?'

‘మిమ్ము పేరుపెట్టి పిలిచినయెడల లోకము నన్ను పిచ్చిదాన ననుకొనును.'

‘ఎందుకు ?'

‘గౌడసామ్రాజ్యపట్టమహాదేవులు మీరు. బొట్టుకోసి పేరు పెట్టినట్లు ‘కల్యాణి' అని పేరు మిమ్ము పిలువనా ? పిచ్చిపిచ్చిమాటలు చెప్పకండి నాకు.'

‘అక్కా ! మహాదేవి యని నన్నెవరైనపిలిచినప్పుడు నా హృదయమున ఏదో అగ్నిద్రావకము పొంగిన ట్లగును. నాకోసమే నాయత్తవారింటి కింత ముప్పువచ్చినది. నాభర్త కిన్నిపాట్లు వచ్చినవి. రాజ్యమంతయు ఆలుగోలు బాలుగోలైపోయినది. నాప్రాణముల కుసూరుమని లక్షలకొలందిసైనికులు నాశనమైనారు. కడుపుశోకమున కన్నతల్లులు, కాపురములు గద్దలైపోయి పడుచులు, తలచెడి యిల్లాండ్రు, దిక్కుమొక్కులేక బిడ్డలు నామూలమున అలోలక్ష్మణా యని ఏడ్చుచున్నారు. ఈయుసురు నాకు తగులకుండ పోవునా ? ఇంటింట ప్రతిదినము ఎందరనాథలు నన్ను తిట్టిపోయుచున్నారో ? అక్కా ! నాయత్తవారింటికి నేను శనిగొట్టుదేవతవలె దాపురించినాను. ఈయ నష్టముల కన్నిటికి ఈమహాదేవిపేరే గదా కారణ మని తోచినప్పుడెల్ల నాగుండెలు నిలువున తగులబడిపోవును.'

‘ఛీ ! ఏమిటమ్మా ఇది ! [illegible] మాటలనకండి మీ

రు. ఎవరైన ఏమి నష్టపోఁరు. మీరాజ్యమునకు లక్ష్మీదేవివంటి [illegible] స్థానమునకు! అప్పుడే బారెడుప్రొద్దెక్కినది. ప్రజ [illegible]లస్యమై పోవును. మీయత్తగారు మీకోసము కనిపెట్టుకొన్నది. రండి స్నానానికి.'

కల్యాణి మాటాడకుండ అమలవెంట మేడ దిగి వచ్చినది. వెంటనే దాసీలతో, కాంతలతో, ఆమె గంగాస్నానమునకు బయలు దేరినది. ఊరిలోని ముత్తైదువలు చాలామంది ఆమెవెంట బయలుదేరినారు. ఏఘట్టమున ధర్మపాలదేవుఁడు చక్రాయుధున కాశ్రయము మిచ్చినాఁడో ఆఘట్టమునకే వారందరు స్నానముచేయుటకు నీటదిగినారు. అందరికన్న ముందుగా పట్టమహాదేవి స్నానమైనది. తడిబట్టలతోనే ఆమె గట్టుమీదికి వచ్చి నిలువఁబడినది. ఆగట్టుప్రక్కనే ఒకమామిడితోఁపున్నది. దానిలోనుండి ఒక నల్లనిగ్రుడ్డిపిల్లవాఁ డామెదగ్గరికి వచ్చి 'అమ్మా! ఎక్కడున్నావమ్మా!' అని పిలిచినాఁడు.

ఆపిల్లవానిని చూచి కల్యాణిదేవి నివ్వెరపడి 'ఎవరు నాయనా నీవు?' అని అడిగినది.

'నేను కండ్లులేని కబోదిని.'

'ఏమి కావలెను నాయనా నీకు?'

'ఏమీ అక్కరలేదు. నీవుమాత్రము కావలెను. నిన్ను చూచుటకే నేను వచ్చినాను. నీ వెప్పుడు వెళ్లెదవమ్మా?'

'ఎక్కడికి నాయనా?'

'జరామరణదుఃఖములు లేనిచోటికి.'

'బాబూ! ఆచోటెక్కడ?'

'నాకు తెలియదు. అక్కడి కందరు వెళ్ళలేరని, నీవుమాత్రము వెళ్ళఁగలవని ఎవరో చెప్పినారు.'

'నీ పేరు నాయనా ?'

'నేను గ్రుడ్డివాఁడను.'

'నీపే రేమిటి బాబూ ?'

'కొందరు గ్రుడ్డీ యని, కొందరు కబోదీ యని పిల్తురు. అంతకన్న నాకు మరొక పేరు లేదమ్మా !'

'నీ కెవరైన ఉన్నారా బిడ్డా ?'

'నీవంటి తల్లు లున్నారు. తండ్రు లున్నారు.'

మాట్లాడుకొనుచు మాట్లాడుకొనుచు వారుభయులు గంగా తీరమందలి మామిడితోటలోనికి వచ్చినారు. మహాదేవి వచ్చుట చూచి ఆతోటకాపరులు దూరముగా తప్పుకొన్నారు. ఒకపెద్దమామిడిబోదెచాటున నిలువఁబడి కల్యాణీదేవి 'శోకముగాని దుఃఖముగాని లేని ఆదేశ మెక్కడున్నది బాబూ?' అని ఆగ్రుడ్డిపిల్లవానినిఅడిగినది.

'ఆదేశ మేవైపున ఉన్నదో నే నెరుఁగను. కాని ఉన్నదని మాత్ర మాయన చెప్పినాఁడు.'

'ఆయన ఎవరు ? బాబూ ?'

'ఆయన ఒకరు, ఆయన ఎటువంటివాఁడో నాకుకూడ తెలియదు. ఆయనకు రూపరసగంధాదులు లేవు. కాని ఆయున ఉన్న మాటమాత్రము నిజము. ఎవఁ డంధులకు దారిచూపించుచున్నాఁడో కాలికి ముల్లుగూడ గ్రుచ్చుకొనకుండ ఎవఁడు కాపాడుచున్నాఁడో, సేవకునివలె అఁకటి కన్నము, దాహమునకు నీరు, దయచేసి ఎవఁడు ఆదుకొనుచున్నాఁడో, అతఁడే నేను చెప్పినవాఁడు. అతనిని నేను చూడలేదు. ముట్టుకొననైన ముట్టుకొనలేదు. ఎండుటాకుల గలగలవలె దూరమునుండి అతనిమాటమాత్రము నాకు వినవచ్చును. నేను విన్నానే కాని ఎప్పుడును చూడనుమాత్రము చూడలేదు.'

'ఆయన నీతో ఏమి చెప్పినాఁడు బాబూ!'

'నీవు గంగాస్నానమునకు వచ్చినావని'

'ఆయన నిన్ను పంపినాఁడా?'

'లేదు. నన్ను తీసుకొనివచ్చినాఁడు. స్నానముచేసి పైకి రాఁగానే నీతో ఈమాటలు చెప్పుమన్నాఁడు'

'ఏమని బాబూ?'

'నీవు శీఘ్రముగా నీదేశమునకు వెళ్ళవలెను. అక్కడి సింహాసనము వట్టిదై యున్నది. నీవు వెళ్ళి ఆసింహాసనముమీఁద కూర్చుండవలెను. నిన్ను తీసుకొనివెళ్లుట కాయన వచ్చును. నీవు పోయినచో నీభర్తకు తీరనిమనోవ్యథ కలుగును. నీతండ్రినాటి వృద్ధభృత్యుఁడొకఁడున్నాఁడు. అతనికికూడ నీవుపోయినచో ఎక్కడలేని మనోవ్యథ కలుగును. కాని నీవుమాత్రము వీటికి బాధపడవద్దు. లోకకల్యాణముకోసము నీ వవతరించినావు. నీదేహత్యాగమువలన ప్రపంచోద్ధారణ కాఁగలదు. నీజన్మజన్మాంతరాల సుకృతము గౌడసామ్రాజ్యమునకు శ్రీరామరక్ష కాఁగలదు. దేశమున దుఃఖమన్నమాట యుండదు. కడుపులో చల్ల కదలకుండ ప్రజలు సుఖింతురు. నీ కేమియు భయములేదు. నీకాలికి ముల్లుకూడ గుచ్చుకొనదు. అమ్మా! ఈదేశము నీకు గాదు. ఈజగత్తే నీది కాదు. నీజగత్తు నీకోస మెదురు చూచుచున్నది. ఈలోకమున దుఃఖము, కష్టము తప్ప మరేమియు లేదు. త్వరగా నీవు నీరాజ్యమునకు వెళ్ళిపో తల్లీ!'

'వెళ్ళెదను నాయనా! నేను వెళ్ళినయెడల నాయత్తవారి కుటుంబమునకు పట్టినశని తొలఁగిపోవునా? మరల గౌడరాజ్యమునకు శాంతి కలుగునా? ప్రజలకష్టములు తీరిపోవునా? ఇది నీ వతనిని అడుగు తండ్రీ!'

‘అమ్మా! ఆమాటకూడ ఆయనే చెప్పినాఁడు. ఏరోజున నీ వాత్మార్పణ చేయుదువో ఆరోజుననే ఈప్రపంచమునకు శాంతి కలుగును. నీపుణ్యోదకధారచే ఈయగ్ని చల్లారిపోవును. అమ్మా! నీవు వెళ్ళిపో. నీతో నేనుగూడ వచ్చెదను. అదుగో! ఆయన పిలుచుచున్నాఁడు. నేను పోయెదను.’

ఎక్కుబెట్టి విడిచిన బాణమువలె ఆగ్రుడ్డిపిల్లవాఁడు పరుగెత్తుకొని పోయి మాయమైనాఁడు. కల్యాణీదేవిమాత్రము నిలువున రావియాకువలె కంపించిపోవుచు ఆచెట్టుచాటున అట్లే నిలువఁబడిపోయినది.

ఆసమయమున విశ్వానందుఁడు పిచ్చివానివలె పరుగెత్తుకొని వచ్చి గట్టుమీఁద నిలువఁబడి నాలుగువంకల వ్యగ్రభావముతో చూడసాగినాఁడు. దూరముగా ఒకకాపువాఁడు నిలువఁబడియున్నాఁడు. వానిని చూచి విశ్వానందుఁడు తహతహగా ‘ఇక్కడ గ్రుడ్డిపిల్లవాఁ డెవఁడైన నీకు కనఁబడినాఁడా?’ అని అడిగినాఁడు.

‘ఎందుకు స్వామీ? ఎవరు కాన్పించలేదు’

‘పట్టమహాదేవి ఎక్కడ ఉన్నది?’

‘స్నానముచేసి ఇప్పుడే మామిడి తోపులోనికి వెళ్ళినారు’

విశ్వానందుఁ డామాట విని గబగబ కేకలు వేసి పరిచారకులను పిలిచినాఁడు. అతని సెలవుప్రకారము, దాసీలు, కాపాలు, నగరిలోని ముత్తైదువలు మొదలైనవారందరు కల్యాణిని వెదకుటకై పరుగెత్తినారు. అందరికన్న ముందుగా విశ్వానందుఁడు ఆమామిడితోపులోనికి వెళ్ళి తీగెపొదలచాటున నిలువఁబడిపోయి యున్న కల్యాణిని చూచినాఁడు. పేలపిండివలె కంపించిపోవుచున్న దానిని చూచి విశ్వానందుఁడు ‘ఏమి జరిగినది తల్లీ!’ అని అడిగినాఁడు.

కల్యాణి జవాబు చెప్పకుండ కన్నులు తుడుచుకొన్నది. అది చూచి అతనికి మరింత తొందర పుట్టి 'అమ్మా! దక్షిణాపథము నుండి తిరిగి వచ్చునప్పుడు నే నొక గ్రుడ్డిపిల్లవానిని వెంటఁ బెట్టుకొని వచ్చినాను. ఆగుడ్డివాఁ డేమైన నీదగ్గరికి వచ్చినాఁడా?' అని అడిగినాఁడు.

'అవును తండ్రీ! వచ్చినాఁడు.'

'అయ్యో! కొంపమునిఁగినది. కల్యాణీ!'

'అయ్యో!'

'వాఁడు నీ కేమైన చెప్పినాఁడా తల్లీ!'

'శుభవార్త చెప్పినాఁడు. నాకాహ్వానము వచ్చినదఁట! నాయత్తవారి కులమునకు, నాభర్తకు, గౌడరాజ్యమునకు, గౌడప్రజలకు, శుభము కలుగుటకై నేను వెళ్ళిపోవలెను. నేను వెళ్ళిపోయినచో జగత్కల్యాణము జరుగునఁట! తండ్రీ! నేను మూఢురాలను. మోహాంధను. అక్కడికి వెళ్ళిపోవుటకు నాకు మీరే దారిచూపవలెను.'

ఆమాట విని ఆవృద్ధ సన్యాసి బాలకునివలె గొంతెత్తి ఏడ్వ మొదలుపెట్టినాఁడు. వెక్కి వెక్కి యేడ్చుచు అతఁడు 'దారి యెక్కడికి తల్లీ! నీ కాహ్వాన మెక్కడనుండి వచ్చినదమ్మా! ఈముదికాలమున నాకుకూడ తెలియని దేశము నీ కెందుకమ్మా! ఈరాజ్యము, ఈసింహాసనము, ఈమహదైశ్వర్యసంపత్తి, ఈదైవసమానుఁ డైన భర్త, వీటి నన్నిటిని వదలిపెట్టి ఎక్కడికి పోయెదవమ్మా!' అని అన్నాఁడు.

వ్యాకులమూర్తి యైన అవృద్ధసన్యాసి రోదనము ఆగాలిలో కలసిపోయినది.

౮

మండలాదుర్గయుద్ధము.

ఒకప్రక్క గంగానది. మరొకప్రక్క గగనచుంబియైనవింధ్యపర్వతము. ఆరెంటినడుమనుండి సంకీర్ణమార్గము. అంగమగధదేశములనుండి గౌడమునకు వచ్చుట కదియొక్కటే మార్గము. వింధ్యపృష్ఠమును దాటుట కామార్గము కొంచెము పశ్చిమముగా తిరిగి వలసివచ్చినది. అచ్చటనే గిరిశిఖరమున రాతితో దుర్భేద్యమైన మండలాదుర్గమును కట్టినారు. ఆదుర్గమునుండి ఒక్కరాయి వేసినయెడల గౌడదేశ మాక్రమించుటకు వచ్చుచున్నసైన్య మాయిరుకుదారిలో ఆగిపోవు నని జనులు చెప్పుదురు.

ఒకనాటి పగలు రెండుజాములవేళ యోధుఁ డొకఁడు గుఱ్ఱమెక్కి ఆకొండమలుపునడుమనుండి దుర్గముక్రిందికి వచ్చినాఁడు. అక్కడనుండి దుర్గమువరకు కొండపైకి దారి ఉన్నది. ఆదారివెంట కొండనెక్కి దుర్గముదగ్గరికి వచ్చినాఁడు. తోరణముం దున్నకావలావాండ్రు ఆతనిసంగతి కనుగొని ద్వారము తెరచినారు. అతఁడు దుర్గములో ప్రవేశించినాఁడు.

ఆసమయమున ఉద్దండపురమహాసామంతుఁడైన భీష్మదేవుఁడు దుర్గప్రాంగణమున కూర్చుండియున్నాఁడు. యోధుఁ డతనిదగ్గరికివచ్చి అభివాదనము చేసి ‘మహారాజ! రాష్ట్రకూటసైన్యము నిన్నసాయంకాలము చంపానగరమును వశపరచుకొన్నది. ఈమండలాదుర్గము నాక్రమించుటకు వారప్పుడే బయలుదేరినారు.’ అనిమనవి చేసినాఁడు.

‘మంచిది. నగరములోనికి వచ్చునప్పుడు వారి నెవరైన అడ్డుకొన్నారా?’

'లేదు. తమ సెలవుప్రకారము వారు లాననగరప్రతీహారిని పట్టుకొని బంధించినారు. రాష్ట్రకూటులు నగరములోనికి వచ్చినతరువాత అతనిని విడుదల చేసినారు.'

'రాష్ట్రకూటసైన్యములకు నాయకుఁ డెవ్వరు ?'

రాష్ట్రకూటరాజు గోవిందదేవుఁడు స్వయముగా సైన్యములను నడపుచున్నాఁడు. అతనివెంట రాష్ట్రకూటరాజకుమారుఁడు కక్కదేవుఁడుకూడ ఉన్నాఁడు.'

'మంచిది. నీ విఁక విశ్రాంతి తీసుకొనవచ్చును.'

క్షణకాలములో భీష్మదేవుని సెలవుప్రకారము దుర్గమును రక్షించుచున్న పదివేలసైన్యము ఆప్రాంగణమున కూడినది. వృద్ధమహానాయకుఁ డొకప్రక్క నిలువఁబడి గొంతెత్తి సైనికుల నుద్దేశించి 'బంధువులారా ! రేపుప్రొద్దుటనే శత్రుసేనలు వచ్చి ఈదుర్గమును ఆక్రమించును. దుర్గములో ఈపదివేలసైనికులకు వారమురోజులవరకు సరిపోవు ఆహారసామగ్రి ఉన్నది. ఎంత అర్ధాన్నము తిని నిలచినను పదునైదు రోజులకంటె ఎక్కువకాల మీదుర్గమును కాపాడలేము. ఎవరెవరు తిరిగిపోవఁదలంచుకొన్నారో వారందరు ఇప్పుడే వెళ్లిపోవచ్చును. వెళ్లుటకు రాష్ట్రకూటులతో యుద్ధముచేయఁదలంచుకొన్నవారెల్ల దుర్గరక్షణకై నిలఁబడవలసినది. ఈయుద్ధమునుండి మరల తిరిగివత్తు మను ఆశ బొత్తుగా లేదు. ఈయుద్ధముతోనే గౌడసామ్రాజ్యపుభవిష్యత్తు తేలఁగలదు. ఈకొండములుపులో గౌడసామ్రాజ్యపుభాగ్య పరీక్ష జరుగును. ప్రాణముపై తీపిగలవారు, మరల భార్యాపుత్రుల మొగము చూచుట కాశించుచున్నవారు నిరభ్యంతరముగ వెళ్లిపోవచ్చును. వారికోసము దుర్గద్వారము తెరచియున్నది. దుర్గరక్షణకై ప్రాణము లర్పించఁదలఁచుకొన్నవా రందరు బయటుదేరండి! బంధువు

లారా! రేపటియుద్ధమున గౌడేశ్వరునకు జయము కలుగవచ్చును. కాని మనముమాత్రము తిరిగిరాము.' అని చెప్పినాడు.

ఆమాటల కాపదివేలమందిలో ఒక్కడైనను మారాడలేదు. మగధసేనావారమునుండి ఒకడును, గౌడసేనావారమునుండి ఒకడును ముందుకు వచ్చి మహానాయకున కభివాదనముచేసి 'మహారాజ! ఈదుర్గరక్షణకై మీవెంట వచ్చినవారిలో ఒక్కడైన తిరిగి పోవుట కాశించుట లేదు. ప్రాణము లున్నంతవరకు ఈపదివేలమంది కూడ దుర్గమును వదలిపెట్టిపోరు.' అని చెప్పినారు.

సంధ్యాసమయమున వింధ్యపర్వతపు వెనుకను వేలకొలది నెగడులు కనబడినవి. అది చూచి రాష్ట్రకూటసైన్యము వచ్చిన దని గ్రహించి భీష్మదేవుడు యుద్ధసన్నాహము చేసినాడు. మరునాడు ప్రొద్దుపొడువకమునుపే రాష్ట్రకూటులు మండలాదుర్గమును ముట్టడించుటకు వచ్చినారు. ఆకొండమలుపులో ఒక్కమారుగా ఎక్కువసైన్యము కూడుటకు వీలులేదు. అందుచేత పగలు రెండుజాములవరకు కూడ ఎంతప్రయత్నించినను రాష్ట్రకూటులు ముందడుగు పెట్టలేక పోయినారు. కొద్దిపాటిగౌడసైన్యమే మాటిమాటికి వారిని వెనుకకు కొట్టివేయుచున్నది. అప్పుడు రాష్ట్రకూటసేనానాయకు లందరు ఆగిరిసంకటమునకు నాలుగువైపుల నున్న పర్వతశిఖరములను వశపరచుకొనుటకు యత్నించినారు. వేలకొలది రాష్ట్రకూటసైనికులు వచ్చి ఆపర్వతమును చాలాచోట్ల ఒక్కమారుగా ముట్టడించినారు.

భీష్మదేవునిదగ్గర అయిదువేలకన్న ఎక్కువసైన్యము లేదు. అతడు ఆకొండచరియను, దుర్గమును రక్షించుటకు రెండువేలసైన్యమును ఉంచి తక్కినసైన్యమును పర్వతశిఖరములం దక్కడక్కడ కాపుంచినాడు. రాష్ట్రకూటులు వచ్చి ముట్టడించినతోడనే గౌడసైని

కులు పెద్దపెద్దబండరాళ్ళను దొర్లించసాగినారు. రాళ్ళదెబ్బకు వందల కొలఁది రాష్ట్రకూటసైనికులు పడిపోవుచున్నారు. అయినను ఇసుక పాతరవలె రాష్ట్రకూటసైన్యము తరుగుటలేదు. ఎదుటిసైన్యము వేల కొలఁది చచ్చిపోవుచున్నను గౌడసైనికులు నిలువఁబడలేకున్నారు. ఒక్కరాష్ట్రకూటసైనికుఁడు పడిపోయినచో మరల పదిమందిసైనికు లాస్థాన మాక్రమించుచున్నారు. ఒకగౌడసైనికుఁడుగాని, మగధసైని కుఁడుగాని చచ్చిపోయినచో ఆశవమును తీసివేయుటకుకూడ మను ష్యులు లేరు. ఆస్థితిలోఁగూడ గౌడసైనికులు వెనుకంజవేయక పోరా డినారు. ఎంతపోరాడినను పర్వతశిఖరములను నిలుపుకొనుట దుష్కర మైపోయినది. సంధ్యాసమయము కాకమునుపే రాష్ట్రకూటసైనికు లొక్కమారుగా వచ్చిపడి పడమటివైపున నున్న గిరిశిఖరములనుండి గౌడసేనను పారద్రోలినారు. గిరిశిఖరములు వశమైనంతనే సాహసించి కొండచరియను ఆక్రమించసాగిరినారు. కొండచరియను కాపాడుటకు యత్నించినచో సైన్యము లెక్కలేకుండ నాశనమైపోవు నని కనుపెట్టి భీష్మదేవుఁడు గౌడసైన్యమును యావత్తు దుర్గములోనికి రావలసినదని ఆజ్ఞాపించినాఁడు. చావఁగా మిగిలిన మగధసైనికులను గౌడమార్గము ను రక్షించుటకు నియమించినాఁడు.

సాయంకాల మైనది. అయినను యుద్ధ మాగిపోలేదు. లెక్క లేనన్ని కాగడాలు వెలిగించినారు. గిరిసంకటమును లోఁబరచుకొన్న వెంటనే రాష్ట్రకూటసైనికు లొక్కమారుగా దుర్గమును, గౌడమార్గ మునుగూడ ముట్టడించినారు. ఈమారు ప్రవాహము తిరిగిపోయినది. ఆచీకటిచాటున కొద్దిపాటిగౌడసైనికులు దుర్గముకిందను, గిరిసంకట మందును రాష్ట్రకూటులను ఎన్నిమారులో ఓడించినారు. రాష్ట్రకూ టులకు ఊపిరి సలుప లేదు. వచ్చినవారు వచ్చినట్లే చచ్చిపోవుచు

న్నారు. అది చూచి గోవిందదేవుఁడు ఇఁక చీఁకటిలో దుర్గమును లోఁబరచుకొనుట అసాధ్యమని గ్రహించినాఁడు. అప్పటి కప్పుడే భీష్మదేవుని సైన్యములో చచ్చిపోయినవారు దెబ్బతినిపడిపోయినవారు సగమునకుపైగా ఉన్నారు. దాదాపొక వేయిమంది దుర్గములోను, దుర్గము వెనుక గిరిసంకటమందు పదునైదువందలమందియు మిగిలి యున్నారు.

అర్ధరాత్రము కావచ్చినది. ఇఁక దుర్గము లోఁబడుట అసంభవ మని తెలిసికొని గోవిందదేవుఁడు ఆరాత్రికి యుద్ధ మాపవలసినదని ప్రస్తావించఁదలపెట్టినాఁడు. సరిగా ఆసమయముననే దుర్గము వెనుక వైపున గంగాతీరమం దున్న పర్వతశిఖరములపై వేలకొలఁది కాగడాలు కాన్పించినవి. అది చూచి రాష్ట్రకూటసైనికులు మహోత్సాహముతో సింహనాదములు చేసినారు. ఆజయకోలాహలమునకు వింధ్యపర్వతము యావత్తు కంపించిపోయినది. అది చూచి గౌడసైనికులు ప్రమాదము వచ్చునని గ్రహించినారు.

ఆమధ్యాహ్నమే గోవిందదేవుఁడు వింధ్యపర్వతము వెనుకనుండి మరొకమార్గ మేదైన ఉన్నదేమో కనుగొనుటకు పదివేలసైన్యమును పంపినాఁడు. ఆసైనికులు వేరొకమార్గమున పర్వతశిఖరము దాటివచ్చి వెనుకవైపునుండి దుర్గముపై బడినారు. కాగడాలవెలుగున రాష్ట్రకూటసైన్య మీసంగతిని కనుపెట్టినది. దుర్గారోహ మైనపర్వతశిఖరము దాటి మరొక రాష్ట్రకూటసైన్యము వెనుకవైపునుండి దుర్గమును ఆక్రమించుటకు వచ్చినదని దుర్గములోనివారికికూడ తెలిసినది. వారికి సహాయము వచ్చువా రెవ్వరును లేరు. సమ్ముఖమున రాష్ట్రకూట సైన్యము, వెనుకవైపున రాష్ట్రకూటసైన్యము చూచినతోడనే గౌడ సైనికులకాళ్లుచేతులు చల్లఁబడినవి. యుద్ధవ్యవసాయముననే తలనెరసి

పోయిన భీష్మదేవుఁడుకూడ ఈదెబ్బతో యుద్ధము పరిసమాప్త మగు ననియే భావించినాఁడు. ఒక్కమారు గౌడసైనికుల కేసి చూచిఅతఁడు కన్నీరు విడిచినాఁడు. తరువాత సైనికుల నుద్దేశించి 'బంధువులారా! ఇప్పుడు మనస్థితి ఎట్లున్నదో నేను మీకు చెప్పనక్కఱ లేదు. ఇఁక గిరిసంకటమును కాపాడుట మనతరముగాదు. మనము దుర్గములో ఉండిపోయినయెడల వారమురోజులవరకు రాష్ట్రకూటసైన్యము మనల నేమియు చేయఁజాలదు. కాని దుర్గమును ముట్టడించుట కిక్కడ కొద్ది పాటిసైన్యము నుంచి తక్కిన సైన్యముతో మనము చూచుచుండఁగానే గౌడరాష్ట్రమును ఆక్రమించుటకు గోవిందదేవుఁడు నిరభ్యంతరముగ బయలుదేరి పోగలఁడు.——'

అంతలో దుర్గము వెనుకనున్న రాష్ట్రకూటసైనికు లొక్కపెట్టున జయనాదములు చేసినారు. అది విని వృద్ధమహానాయకుఁడు తొందరతొందరగా మరల 'ఇఁక సమయము లేదు. వెనుకనుండి శత్రు సైన్యము దుర్గముపైఁ బడుచున్నది. ఉన్నవారము మనము కొద్దిమంది మి. అయినను ఈమండలాదుర్గమంతు శత్రువనుమాట లేకుండఁ జేసిఁగాని మనము చావఁగూడదు.' అని చెప్పినాఁడు.

మహానాయకునిసమ్ముఖమున ఒకసేనానాయకుఁడు నిలువఁబడి యున్నాఁడు. అతఁ డామాట విని ఒక్కమారు జయధ్వని చేసినాఁడు. వెంటనే రెండువేలమందిసైనికులుకూడ దుర్గము కంపించిపోవునట్లు జయనాదము చేసినారు. భీష్మదేవుఁ డాసేనానాయకుని కేసి చూచి 'గురుదత్తా! దుర్గమునకు నిప్పంటించుము.' అని ఆజ్ఞాపించినాఁ డు. గురుదత్తునియాదేశానుసారము దుర్గమందున్నగృహముల కన్నిటికి నిప్పంటించినారు. చూచుచుండఁగానే మండలాదుర్గము అగ్నికుండముగా మారిపోయినది. క్షణక్షణాశ్వాసములతో దుర్గమున కున్న ఒక్క-

ద్వారమును తెరచినారు. ఎనుబదేండ్ల నిండిన వృద్ధమహానాయకుఁడు కుడిచేతితో బరువైనచక్రధ్వజమును పట్టుకొని ఇరువదేండ్లయువకుని వలె దుర్గములోనుండి బయలుదేరి మెట్లమీదుగా దుముకుచు క్రిందికి దిగిరా మొదలుపెట్టినాఁడు. అది చూచి గిరిసంకటమం దున్న గౌడసైనికులు రాష్ట్రకూటసైనికులు నిర్విణ్ణులైపోయినారు. గౌడసైనికు లందరు మహోత్సాహముతో ఒక్కమారుగా జయనాదము చేసినారు. ఎదుటనున్న రాష్ట్రకూటసైనికులు భయపడి రెండడుగులు వెనుకకు వచ్చినారు. రాత్రి మహాంధకారమును చెదరఁగొట్టుచు మండలాదుర్గమందలి అగ్నిజ్వాలలు మిన్నంటుచున్నవి. ఆవెలుతురులో సమస్తగౌడసైన్యము మెరుపువలె వచ్చి రాష్ట్రకూటసైన్యముపైఁ బడినది. ఆమహాప్రవాహమున కాగలేక రాష్ట్రకూటులు వెనుకకు పోసాగినారు. గోవిందదేవుఁడు స్వయముగా వచ్చి ముందునిలువఁబడినాఁడు. అయినను గౌడసైనికు లాగలేదు. రాష్ట్రకూటులు వారిముందు నిలువలేకపోయినారు. ఎంతసింహవిక్రమముచూపినను లాభము లేకున్నది. వేలకొలఁది రాష్ట్రకూటసైనికు లొక్కమారుగా మూడువైపులనుండి ఆకొద్దిపాటి గౌడమగధసైన్యమును ఆక్రమించినారు. అయినను వారిని నిలువరించుటకు శక్యముగాకపోయినది. మెల్లమెల్లగా గోవిందదేవుఁడు వెనుకకు రాసాగినాఁడు.

రెండువేలమందిసైనికులకు నాలుగువందలమందిమాత్రము మిగిలినారు. అప్పటికి గిరిసంకటము శత్రుశూన్యమైనది. రాత్రి మూఁడవ జాము గడచినది. దుర్గమందలిఅగ్నిజ్వాల క్రమక్రమముగా చల్లారిపోవుచున ది. ఆసమయమున వృద్ధమహానాయకుఁ డైనభీష్మదేవుఁడు ఆకొండలోయలో పశ్చిమముఖుఁడై క్రిందపడిపోయినాఁడు. ఆతనివెనుకనే గురుదత్తుఁ డున్నాఁడు. అతఁ డామహానాయకునితల పట్టు

కొని నెమ్మదిగా కూర్చుండఁబెట్టినాఁడు. ఆమహానాయకునిశరీరముపై పదుపదునాలుగుచోట్ల పెద్దకత్తిదెబ్బ లున్నవి. ఆగాయములనుండి ఎడతె గకుండ రక్తము ప్రవహించుచున్నది. అయినను ఆమహానాయకుఁడు 'గురుదత్తా! చక్రధ్వజ మెత్తిపట్టుకో! అది కనఁబడకపోయినయెడల సైనికు లధైర్యపడుదురు. లే. నాస్థానము నీవు తీసుకో. ఒక్క సైనికుఁడు బ్రతికియున్నప్పటికికూడ యుద్ధము ముగియఁగూడ దని సైనికులతో చెప్పు.' అన్నాఁడు.

ఈమాటలు చెప్పి ఆమహానాయకుఁడు లేచి నిలువఁబడుటకు యత్నించినాఁడు. కాని వెంటనే తూలిపడిపోయినాఁడు. మిగిలినసై నికులు, సేనానులు వచ్చి సత్యవ్రతుని దైనకౌరవభీష్మునికంటె ఆమ గధనాయకుని మృతదేహమునకు నాలుగువైపుల చుట్టుకొని నిలఁబడి నారు. ఆసమయముననే మహాధాటితో రాష్ట్రకూటసైన్యము మరల వచ్చి ఆలోయమొగను ఆక్రమించినది. మహానాయకునిశవమును వెనుకనుంచుకొని గౌడసైనికులు లోయను కాపాడుటకై ముందుకు వచ్చినారు. బరువైనచక్రధ్వజమును బుజముపై పెట్టుకొని గురుద త్తుఁడు నిలువఁబడినాఁడు. నాలుగువందలగౌడసైనికులును రేచుకుక్క లవలె వచ్చి రాష్ట్రకూటసైనికులపై దూకినారు. వారిధాటి కాగలేక రాష్ట్రకూటసైనికులు వెనుకకు పారిపోయినారు.

రాత్రి నాలుగవజాము వెళ్ళిపోవచ్చినది. తూర్పు తెల్లవార వప్పటికి ఇరువదిమందిగౌడమగధసైనికులు చక్రధ్వజముదగ్గరికి వచ్చి నిలువఁబడినారు. ఒంటిమీఁది గాయములనుండి రక్తము స్రవించుటచే వారు చాలాక్షీణించిపోయినారు. అప్పటికి దుర్గములోని అగ్నిజ్వా లలు చల్లారిపోయినవి. కాలగా మిగిలినవాటినుండి ఇంకను తెరలు తెరలుగా పొగవచ్చుచున్నది. పొగసూరిపోయినవింధ్యశిఖరములపై

తెల్లనిడుపకాంతి ప్రసరించినది. ఆకాశమందలి మబ్బుతునుకలు కొంచెము గట్టిబడినవి. అయిదువేల సైన్యమునకు ఇరువదినుండి ముప్పదిమాత్రము మిగిలినారు. వారందరు చక్రిధ్వజముచుట్టును నిలుచుండినారు. ఇప్పటికి గురుదత్తున కెన్నోగాయములు తగిలినవి. అతని చేతిలోనుండి చక్రిధ్వజము తూలిపడిపోవుచున్నది. ఆయిరువదిమంది సైనికులు ఒక చేతితో చక్రిధ్వజమును రెండవచేతితో ఖడ్గమును పట్టుకొని మరల యుద్ధమునకు సిద్ధమైనారు. ఇంతలో ఆమార్గపు మెట్లవరుసకింది కి ఘోషుండొకడు గుఱ్ఱమెక్కి వచ్చినాడు. అతని వెనుక చాలా సైన్యమున్నది. వారందరు జయనాదము చేయసాగినారు. అప్పటికి గౌడ సైనికులు పదునలుగురుమాత్రమే మిగిలియున్నారు. వారు చక్రధ్వజమును రక్షించుటకై సన్నద్ధులైనారు. సైన్యము వచ్చుట చూచి క్షీణ స్వరముతో వారు గౌడేశ్వరునికి జయము పలికినారు. అది విని అశ్వారూఢుండైవచ్చినఆఘోషుండు ముందుకు వచ్చి 'ఉద్ధవా! అదుగో చక్రధ్వజము!' అని అన్నాడు.

ఆమాట విని అతని వెనుకనున్న సైన్యము జయనాదము చేసినది. ఉద్ధవఘోషుండును, పరమభట్టారకగౌడేశ్వరుండును ముందుకు వచ్చినారు. చావంగా మిగిలిన పదునలుగురు గౌడసైనికులును తమచక్రవర్తి కభినాదనము చేసినారు. గురుదత్తుండు తూలుచుతూలుచు చక్రవర్తికడకు వచ్చి చక్రిధ్వజమును అతనిచేతి కప్పగించినాడు. గౌడసామ్రాజ్యద్వారము శత్రువశము కాకుండ నిలచినది. కాని అయిదువేల సైన్యమునకు పదునలుగురు సైనికులుమాత్రమే మిగిలినారు.

౬

తోరణ రక్షణము

గ్రుక్కెడునీరు గ్రుక్కకొనుచు గౌడేశ్వరుఁడు చక్రధ్వజమును తీసుకొన్నాఁడు. గుఱ్ఱమునుండి దిగి చక్రధ్వజము చేతఁబట్టుకొనియే భీష్మదేవునిశవ మెక్కడ నున్నదని అడిగినాఁడు. దెబ్బతగిలి పడిపోయిన సైనికుఁ డొకఁడు దూరముగా నున్నశవస్థానమును చూపించినాఁడు. గౌడేశ్వరుఁ డక్కడికి వెళ్ళి వృద్ధమహానాయకునిశవము ప్రక్క కూర్చున్నాఁడు. అతనివెంట వచ్చినఅయిదువేలసైన్యము పర్వతము దాటి లోయమొగకు వచ్చి నిలువఁబడినది. గౌడేశ్వరుని ప్రక్కనే ఉద్ధవఘోషుఁడు నిలువఁబడియున్నాఁడు.

'మహారాజ! మరల శత్రుసేన వెంటనే వచ్చిపడఁగలదు ఈలోపున మహానాయకునిశవమున కగ్నిసంస్కారము చేయవలసినదని ఆదేశించండి.' అని ఉద్ధవఘోషుఁ డన్నాఁడు.

వెంటనే గౌడేశ్వరునిముఖకళ మారిపోయినది. అతఁడు 'ఉద్ధవా! భీష్మదేవునిశవమున కగ్నిసంస్కారము చేయవలసినది నేనుగాదు. నాతరువాత గౌడసింహాసన మెవ రెక్కెదరో వారి దాపని. నాకోసము గౌడసైనికు లైదువేలమంది ప్రాణములకు తెగించి ఈలోయను కాపాడుటకు వచ్చినారు. వారిలో పదునలుగురుమాత్రమే మిగిలినారు. ఈస్థితిలో మరల నేను గౌడనగరమునకు తిరిగిపోఁగలననియే నీ వనుకొనుచున్నావా? గౌడులకు రాష్ట్రకూటుల కున్నతగాదా నేటితో తీఱిపోవలెను. ఇదే యుద్ధమునకు చివరరోజు.' అని అన్నాఁడు.

ఆమాట విని ఆవృద్ధునికన్నులు ఎఱ్ఱనై పోయినవి. అతఁడు ధర్మపాలునిముఖము కేసి చూచి 'మహారాజ! అదియే సంతోషమైన మాట. ఇఁక ఆలస్య మెందుకు? లెండి. ఈరోజుతో యుద్ధము పరిసమాప్త మైపోవలెను.' అని అన్నాఁడు.

వారుభయులు భీష్మదేవునిశవమును విడిచిపెట్టి లోయమొగకు వచ్చి నిలువఁబడినారు. దూరమున చెట్లచాటున రాష్ట్రకూటశిబిర మున్నది. కాని ఆశిబిరములో యుద్ధసన్నాహము కాని ఉత్సాహము కాని ఉన్నట్లు తోచతేదు. ధర్మపాలదేవుఁ డిది చూచి చాలా విస్మయపడినాఁడు. ఇంతలో కొంచెముదూరమున ఇద్దరుమనుష్యులు కనఁబడినారు. కాళ్ళకు చెప్పులును, తలకు తలపాగాలును లేకుండ నిరాయుధు లై వా రాలోయవైపు వచ్చుచున్నారు. వారు దగ్గరకు రాఁగానే తమకన్నులకు గంతలు కట్టుకొన్నారు. అది చూచి వారు దూత లని ధర్మపాలుఁడు గ్రహించినాఁడు. వెంటనే ఆగంతలు విప్పివేయవలసిన దని సెలవిచ్చినాఁడు. అప్పుడు వారు గౌడేశ్వరుని కేసి చూచి 'మేము మహారాష్ట్రబ్రాహ్మణులము. దక్షిణాపథేశ్వరుని సెలవుమీాద గౌడసేనానాయకునిదగ్గరికి వచ్చినాము. ఆసేనానాయకునిదగ్గరికి మమ్ము తీసుకొనిపోవలసినది.' అని చెప్పినారు. ఆమాట విని ఒకసైనికుఁడు 'బ్రాహ్మణులారా! మహారాజాధిరాజగౌడేశ్వరధర్మపాలదేవులవారు మీాయెదుట నిలఁబడియున్నారు. ఇదుగో వీరే.' అని అన్నాఁడు.

'రాజాధిరాజ గౌడేశ్వరునకు జయమగుగాక.'

'మీారేమిపనిమీాద వచ్చినారు?' అని గౌడేశ్వరుఁడు వారి నడిగినాఁడు.

కొను భాగ్యము లేకపోయినది. అయినను ఆమహాపురుషుని పాదధూళి నైన కోరకునని ఇచటికి వచ్చినాను.' అని విచారముతో అన్నాఁడు.

గౌడేశ్వరుఁడు ధూళిమలినమైన నుదుటిచెమట తుడుచుకొనుచు 'మహారాజ! మీ రన్నమాట నాకు బోధపడలేదు.' అన్నాఁడు.

'నిన్నటిపగటియుద్ధము చూచియే నేను నివ్వెరపడినాను. రాత్రియుద్ధముతో నాకు మతిపోయినది. ప్రొద్దుటనే ఆవీరునిపదధూళి గ్రహించుటకై అనుమతి కోరినాను. కాని ఆమహావీరుఁడప్పుడే బహు దూరము పోయినాఁ డని విన్నాను. ధర్మపాలదేవ! నేను వృద్ధుఁడను. చిన్నప్పటినుండి యుద్ధవ్యవసాయముననే కాలముబుచ్చినాను. నాతండ్రిగారితో కూడ ఉత్తరాపథమందు, దక్షిణాపథమందు ఎన్నో యుద్ధయాత్రలు చేసినాను. కాని ఈయద్భుతవిక్రమము, ఈపూర్వ కౌశలము, ఈయసాధారణాత్మత్యాగము, ఎక్కడను చూడలేదు. న న్నామహామహునిశవముదగ్గరికి తీసుకొనివెళ్లుఁడు.

వారుభయులు మెల్లమెల్లగా భీష్మదేవునిశవముప్రక్కకు వెళ్లి నిలువఁబడినారు. గోవిందదేవుఁ డాశవమునకు నమస్కరించి ఆవృద్ధ మహానాయకుని పాదధూళిని శిరసాధరించినాఁడు. భీష్మదేవుని తలపై వృద్ధ సైనికుఁ డొకఁడు దెబ్బతగిలి పడిపోయియున్నాఁడు. ఇది చూచి ఒకసైనికుఁడు జయధ్వని చేసినాఁడు. అది విని వెంటనెంటనే అయిదు వేలగౌడసైనికు లొక్కమారు జయనాదము చేసినారు.

గోవిందదేవుఁడు లేచి నిలువఁబడి ధర్మపాలదేవునిచేయి పట్టుకొని 'గౌడేశ్వరా! నాతప్పు క్షమించవలెను. నారక్తపిపాస తగ్గి పోయినది. దగ్ధమైపోయిన ఈయార్యావర్తమునకు ఇప్పటికైన శాంతి కలుగుఁగాక.' అని అన్నాఁడు.

ఈమాట విని, దెబ్బతిని పడిపోయియున్న ఆసైనికుఁడు గభాలున లేచి వచ్చి గోవిందదేవుని కౌఁగలించుకొని 'రాష్ట్రకూటరాజా!

నీవు వీరుఁడవు. వీరుల నెల్ల పూజింపవలెనో నేర్చుకొన్నావు. నేను నిన్నిప్పు డాశీర్వదించుచున్నాను. నీకు శుభమగుఁగాక.' అనిఅన్నాఁడు.

వెంటనే ధర్మపాలుఁ డాసైనికుని చేయి బట్టుకొని ' గుణదత్తా! ఉండు.' అని గోవిందదేవుని కేసి చూచి ' మీరన్నమాట నాకర్థము కాలేదు. మీరు తిరిగి శిబిరమునకు వెళ్లి యుద్ధమునకు సిద్ధపడుఁడు.' అని అన్నాఁడు.

ఆమాటకు గోవిందదేవుఁడు తలవంచుకొని మెల్లగా ' గౌడేశ్వరా! యుద్ధ మప్పుడే ముగిసిపోయినది. మరల సిద్ధపడుటెందుకు?' అని అన్నాఁడు.

పిచ్చివానివలె కేకలేయుచు గౌడేశ్వరుఁడు ' లేదు. మహారాజ! యుద్ధము ముగియలేదు. యుద్ధము జరిగితీరవలెను. నేను మరల తిరిగి గౌడనగరమునకు వెళ్లఁదలఁచుకొనలేదు. తాతతండ్రులనాటినుండి స్వామిభక్తులై నన్ను సేవించుచున్న అయిదువేలమంది సైనికు లీలోయలో నాకోసము ప్రాణములర్పించినారు. నేనది మరచిపోలేను. మహారాజ! ఈమండలదుర్గమే ధర్మపాలునిసమాధిక్షేత్రము. సాయంకాలమగునప్పటికి ఈక్షేత్రముననే పదివేలమందిగౌడసైనికులకుకూడ కాష్ఠములు పేర్పించవలసియున్నది. ఆలస్యము చేయుటకు వీలులేదు. మీరు త్వరగా శిబిరమునకు తిరిగిపొండు. వెంటనే యుద్ధ మారంభ మగుఁగాక! రేపు వాక్పాలదేవుఁడు గౌడేశ్వరుఁడు కాఁగలఁడు. మీ రప్పు డాతనికి రాష్ట్రకూటరాజకన్యనిచ్చి పెండ్లిచేయవచ్చును.' అనిఅన్నాఁడు.

గొనుగుగొంతుకతో గోవిందదేవుఁడు ' ధర్మపాల! నీవు నాకు పుత్రునివంటివాఁడవు. నేను నీపాదములు స్పృశించినయెడల నీకశుభము కలుగును. నాకది ఇష్టములేదు. నాతప్పు క్షమింపుము. యుద్ధము ముగిసినది. నే నోడిపోయినాను. ఈలోయలో భీష్మదేవుఁడు నిన్న రాత్రి ఎన్నిమాయలలో నన్ను ఓడఁగొట్టినాఁడు.' అని అన్నాఁడు.

ఈమాటలు విని గౌడేశ్వరునికాళ్లు తేలిపోయినవి. అతనికి స్పృహ తప్పిపోవుచున్నట్లు గ్రహించి గోవిందదేవుఁడు వెంటనే సందిట పట్టుకొని 'వత్సా! నాకోసము నీవెన్నో సైచినావు. నేను బ్రతికియున్నంతవరకు నీకాలికి ముల్లు గూడ గుచ్చుకొననీయను.' అనిఅన్నాఁడు.

ధర్మపాలుఁ డామాట వినీవినకుండనే మూర్ఛపడిపోయినాఁడు. రాష్ట్రకూటులు, మగధులు, గౌడులుకలసి పేర్చినచితిమీఁదనే భీష్మదేవునిశవమున కగ్నిసంస్కారము జరిగినది. ఎన్నోయేండ్లు గడచినతరువాత వింధ్యపర్వతమువెుదట పొలముదున్నుకొనుకొండజాతివారికిప్పటికిని ఆభస్మావశేషము కానవచ్చుచుండును. భరతవర్షమున బౌద్ధధర్మ మున్నంతవరకు ఆచితాభస్మముపై నిర్మించినవిశాలచైత్యమునకు బౌద్ధు లర్చనచేయుచువచ్చినారు.

ఆరోజుసాయంకాల మొకసైనికుఁడు గుఱ్ఱమెక్కి గౌడేశ్వరుని దగ్గరికి వచ్చి 'మహారాజా! నేను అమృతానందుఁడను. న న్నిచ్చటికి విశ్వానందులవారు పంపినారు. 'గౌడరాజ్యక్షేమముకోసము మహాదేవి కల్యాణీదేవి లోకనాథేశ్వరుని సన్నిధిని ప్రాయోపవేశముచేసి దేహత్యాగము చేయుచున్నది. కావున మీరు శీఘ్రముగ బయలు దేరి రావలెను' అని విశ్వానందులవారు మీతో మనవిచేయు మనినారు.' అని చెప్పినాఁడు.

ఆమాట విని ఉద్ధవఘోషుఁడు చిన్నబిడ్డవలె ఏడ్వ మొదలు పెట్టినాఁడు. గౌడేశ్వరునితల తిరిగిపోయినది. ఆరాత్రియే అతఁడు ఏకాయెకిని గౌడనగరమునకు బయలుదేరినాఁడు. అతనివెంట గోవిందదేవుఁడు, ఉద్ధవఘోషుఁడును, అమృతానందుఁడు, రాష్ట్రకూటసేనానాయకకక్కదేవుఁడు, కూడ బయలుదేరినారు. వారివెంట ఏబది మంది అంగరక్షకులుమాత్రమున్నారు.

౧౦

ఆత్మబలి.

గౌడనగరప్రాంతమం దున్న దేవాలయమున పూజాసామగ్రి సిద్ధపరచుకొని దాసిఒకతె పూజారికొర కెదురుచూచుచు కూర్చున్నది. అప్పటికిని నగరోపకంఠమందలిరాజమార్గమున మనుష్యులు తిరుగాడుటలేదు. కూర్చుండి కూర్చుండి ఆదాసి నగరమువైపొక మారు చూచినది. నగరమార్గమునబడి వచ్చుచున్నమనుష్యుఁ డొకఁ డామెకు కనఁబడినాఁడు. వెంటనే ఆమె లేచి నిలువఁబడినది.

నగరమునుండి వచ్చుచున్నమనుష్యుఁడు రాజమార్గమును విడిచిపెట్టి అడ్డుదారిని దేవాలయముదగ్గరికి వచ్చినాఁడు. ఆదాసి అతనిని చూచి 'స్వామీ! మీరుఇక్కడికే?' అని అడిగినది.

ఆవచ్చినవాఁడు పురుషోత్తమశర్మ. అతఁ డామెను చూచి 'ఎవరు? మాధవీ? నీవేనా? చాలాకాలమునుండి ఈమహాదేవుని పూజించుచువచ్చినాను. కాని ఏరోజునను ఏమియు కోరలేదు. ఈవేళ మాత్రము ఒకప్రార్థన చేయవలెనని వచ్చినాను.' అన్నాఁడు.

'ఏమిప్రార్థన స్వామీ?'

'ఇం కేమున్నది? ఈరోజునన్నైన మహారాజు తప్పక రావలెనని. ఈమహాదేవుఁ డనుగ్రహించినయెడల పాపము కల్యాణీదేవి చివరసారి తనభర్తను చూడఁగలదు.'

'అయితే స్వామీ! మహాదేవి బ్రతికియే యున్నదా?'

'ఆఁ. కొనప్రాణముతో ఉన్నది.'

'అయితే నేను వెళ్ళి ఒకసారి ఆమెను చూచివచ్చెదను. మీరు

సావధానముగ మహాదేవుని ధ్యానించండి. పూజాసామగ్రి సిద్ధము చేసి పెట్టినాను. పూజారి రాఁగానే అర్చన కానియ్యవచ్చునని చెప్పండి.'

'మాధవి! ఈవేళ నామనసు మనసులాగున లేదు. ఎందుచేతనో తహతహలాడిపోవుచున్నది. ఏమాట చెప్పుటకు తోఁచుట లేదు. నీ విప్పుడు డెక్కడికి ?'

'చివరసారి మహాదేవి నొకమారు చూచి జన్మ తరింపఁజేసుకొనెదను. అటువంటిఇల్లాలిని కన్నులతో చూచినను చాలును. ఎన్నెన్ని పాపాలో చేసి ఈదాసీజన్మ మెత్తినాను. ఆమహాదేవిపాదధూళి సోకినయెడల నాపాపములు పటాపంచ లైపోవును. నాకు ముక్తివచ్చును.'

ప్రత్యుత్తరము వినకుండనే దాసి గబగబ అక్కడినుంచి వెళ్ళిపోయినది. పురుషోత్తమశర్మ గంగాస్నానము చేసి దేవాలయద్వారమున శయనించినాఁడు. ఒకఅరగడియసేపటికి వీథిలో గుఱ్ఱపుడెక్కల చప్పుడు వినిపించినది. అశ్వారూఢుఁ డైనపురుషుఁ డొకఁడు దేవాలయముముందరికి వచ్చి 'దేవాలయములో ఎవరున్నారు ? అని కేక వేసినాఁడు.

ఆకేకతో పురుషోత్తమశర్మ తుల్లిపడి లేచి 'ఎవరు ? అమృతానందా! మహారాజు తిరిగి వచ్చినాఁడా ?' అని ఆత్రముతో అడిగినాఁడు.

'వచ్చినాఁడు! కాని నీ వెవరు ?'

'నేను పురుషోత్తమశర్మను. జయ విశ్వనాథ !'

'ఏమిటి సంగతి ?'

'త్వరగా లోకనాథాలయమునకు వెళ్లు. మహాదేవి ఇంతవరకు కొనప్రాణముతో ఉన్నది.

ఆపురుషుఁడు మరి మాటాడకుండ గుఱ్ఱమును పరుగెత్తించినాఁడు. అతఁడు వెళ్లిపోయినకొంచెముసేపటికి వీథిలో మరల గుఱ్ఱములడెక్కలచప్పుడు వినవచ్చినది. వెంటనే పురుషోత్తమశర్మ లేచి గుడిలోని మహాదేవుని ఉద్దేశించి ‘ మహాదేవ! నాతప్పు మన్నించవలెను. నేనుకూడ మహాదేవిని చూచుటకు వెళ్లెదను. ఈరోజునకు మాత్రము నీపూజాసంగతి నీవే చూచుకో. ’ అని పైయుత్తరీయము వేసుకొని గుడికిబయలుదేరి వెళ్లినాఁడు.

మండలాదుర్గమునుండి రాత్రి బయలుదేరి తెల్లవారునప్పటికి ధర్మపాలదేవుఁడు గౌడనగరము ప్రవేశించినాఁడు. పరివారములేకుండ లెక్కనలుగురుమనుష్యులతో వచ్చిన గౌడేశ్వరుని చూచి నగరివాకిటి కాపలావాండ్రు ఆశ్చర్యపడినారు. వారంతకుముం దెప్పుడు గోవిందదేవుని చూడలేదు. అతఁడుకూడ వచ్చినాఁ డని అమృతానందుని వలన తెలిసి వారి కెక్కడలేని ఆశ్చర్యము కలిగినది. అప్పటి కప్పుడే నగరమం దంతట ఈవార్త వ్యాపించినది. ‘ రాష్ట్రకూటయుద్ధము ముగిసినది. దక్షిణాపథమున కేకచ్ఛత్రాధీశ్వరుఁ డైన గోవిందధారావర్షుఁడు స్వయముగా గౌడేశ్వరునివెంట గౌడనగరమునకు వచ్చినాఁడు. ’ అని జనులు గుమిగూడి చెప్పుకొనసాగినారు.

లోకనాథాలయమందు ఇసుకవేసిన రాలకుండ జనులు కిటకిటలాడిపోవుచున్నారు. మహామంత్రి గర్గదేవులవారు దేవాలయమునంటపమున దర్భాసనము వేసుకొని కూర్చున్నాఁడు. అతనియెదుట అప్పటికిని నేతిదీపము వెలుఁగుచున్నది. దూరముగా స్తంభములచాటున దాసీలు కాసాలు చాలమంది కూర్చుండియున్నారు. దేవాలయద్వారములో కూర్చుండి విశ్వానందుఁడు మెల్లగా ‘ ప్రజ్ఞాపారమిత ’ అను గ్రంథమును చదువుచున్నాఁడు. దేవాలయమునకును రాజమాత దెద్ద

దేవి కల్యాణీదేవితలను తనతొడపై పెట్టుకొని కూర్చున్నది. ఆమె ప్రక్క మంజరీదేవి, అమలదేవి కూర్చున్నారు. దేవాలయములో ఆజ్య దీపము లింకను వెలుఁగుచునే ఉన్నవి. దేవాలయములో నున్నవా రందరును నీరవులు. ఒక్క పెద్దదేవిమాత్రము నసుమనసుమ చేలచెరఁ గుతో కన్నులుతుడుచుకొనుచున్నది. కల్యాణి కొన్నాళ్లనుండి బొత్తుగా శుష్కించిపోయినది. మెరుగుబంగారువంటి ఆమెశరీరచ్ఛాయ పాలి పోయినది. క్షీణకంఠముతో ఆమె ' అమ్మా ! ఎవరైన వచ్చినారా? ' అని అడిగినది.

పెద్దదేవి కన్నులు తుడుచుకొనుచు ' ఏమమ్మా ! ఎవ్వరును వచ్చినట్టులేదు. ' అని అన్నది.

ఆసమయముననే ధర్మపాలుఁడు, గోవిందుఁడు, ఉద్ధవఘో షుఁడు, గురుదత్తుఁడు, అమృతానందుఁడు దేవాలయములోనికి వచ్చి నారు. కాలిచప్పుడు విని గర్గదేవులవారు లేచి నిలువఁబడినారు. దూర ముచుండియే వారిని చూచి విశ్వానందుఁడు చదువు చాలించి లేచి ' ధర్మపాలా ! వచ్చినావా నీవు ! ' అని కేక వేసినాఁడు.

ఆమాట విని మంజరీదేవి, అమలాదేవి, దేవాలయములో ఒక మూలకు పోయి కూర్చున్నారు. ధర్మపాలదేవుఁడును, గోవిందదేవుఁ డును, విశ్వానందుని వెంట గర్భగుడిలోనికి వచ్చినారు. ధర్మపాలుని చూడఁగానే రాజమాతకు దుఃఖము పొరలివచ్చినది. ఆమెకనులనుండి అవిరళాశ్రుధారలు ప్రవహించినవి. రుద్ధకంఠముతో ఆమె ' నాయనా! కల్యాణి మనలను విడిచిపెట్టి పోవుచున్నది. ' అని ఏడ్చినది.

అమలస్వరముతో ధర్మపాలుఁడు ' కల్యాణీ ! కల్యాణీ ! ఏ మయినది ? ' అని అడిగినాఁడు. అతనికంఠస్వరము విని కల్యాణీదేవి కన్నులు మిలమిల మెరసిపోయినవి. ధర్మపాలుఁడు వచ్చి కల్యాణి

ప్రక్క నేలమీద కూర్చున్నాఁడు. గోవిందదేవుఁడుకూడ అతనిప్రక్క నే కూర్చున్నాఁడు. వారివెనుక నిలుచుండి విశ్వానందుఁడు ‘ ధర్మ పాలా ! కాలగతి తప్పించలేము. దేశమున వ్యాపించిన హాహాకార ములు కల్యాణికోమలహృదయమును చెదరఁగొట్టినవి. తనమూలము ననే గౌడసామ్రాజ్యమునకు, గౌడప్రజలకు, పాలవంశమునకు, నీకు సర్వనాశము వచ్చినదని అనుకొని కల్యాణి గుండెబ్రద్దలైనది. అందు కోసమే ఆమె మనలను విడిచిపెట్టిపోవుచున్నది. ’ అని అన్నాఁడు.

ధర్మపాలుఁ డామాట విని కల్యాణి నూరడించుటకై ‘కల్యాణీ! కల్యాణీ ! శనిగొట్టురోజులు వెళ్లిపోయినవి. ఇఁక యుద్ధమనుమాట లేదు. ఇదిగో చూడు. రాష్ట్రకూటరా జొంటరిగా నాతోకూడ గౌడ నగరమునకు వచ్చినాఁడు. ’ అని అన్నాఁడు.

‘ మిమ్ము కడసారిచూపు చూడకుండ నేను పోలేకపోయినాను. మీరు వచ్చినారు. నే నిఁక వెళ్లిపోయెదను. ’ డగ్గుత్తికతో కల్యాణి అన్నది.

ధర్మపాలుఁడు కల్యాణి రెండుచేతులు పట్టుకొని మూతగొం తుకతో ‘కల్యాణీ! ఎక్కడికి పోయెదవు కల్యాణీ! ’ అని అడిగినాఁడు.

‘ నాకు సమయము వచ్చిన దని ఆయన చెప్పినాఁడు. ఆలోక మునుండి నాకు పిలుపువచ్చినది. నే నారాజ్యమునకు పోవుచున్నాను.’

‘ ఆమాట నీ కెవరు చెప్పినాఁడు కల్యాణీ ? ’

వెనుకనుండి విశ్వానందుఁడు ‘ ధర్మపాలా ! దక్షిణాపథము నుండి తిరిగి వచ్చునప్పుడు దారిలో నా కొకబ్రగుడ్డిబాలుఁడు తాపు రించినాఁడు. నేను శనిదేవతను తెచ్చినట్లు వానిని గౌడనగరమునకు తీసుకొనివచ్చినాను. వాఁ డీకల్యాణితో ‘ నీకు నిర్వాణకాలము వచ్చి నది. జన్మజన్మాంతరాలనుండి నీ వానిర్వాణమార్గమును అనుష్ఠించి

ఆమహాత్ముఁడు ఈనాడే నీకోసము మహానిర్వాణద్వారము తెరచియుండును. ఈమహాత్మార్పణముతో గౌడరాజ్యమునకు, ప్రజలకు శని తొలఁగిపోవును.' అని చెప్పినాఁడు. ఆపిల్లవానిమాటలు నమ్మి కల్యాణి లోకనాథుని చరణసన్నిధిని ఆత్మార్పణము చేసినది.' అని అన్నాఁడు.

విశ్వానందుఁ డిఁక మాటాడలేకపోయినాఁడు. అతనిగొంతు మూసుకొనిపోయినది. కన్నులనుండి ఎడతెరపిలేకుండ బాష్పధారలు ప్రవహించినవి. కల్యాణదేవిగొంతు మరింత గొణుగుపోయినది. ఆమె ఎంతో ప్రయత్నము చేసి తేల్చి తేల్చి 'నాకోసము—దిక్కు—మాలి—పోయిన—వారి—కై—ఆత్మా—ర్పణము—చేసుకొన్నాను—మీరు—వారికి—ఆశ్రయ—మియ్యండి—అన్నది.

దేవాలయములో దీపములు మసకబారినవి. కల్యాణీదేవి జీవనదీపముకూడ నిర్వాణోన్ముఖ మైనది. ఆమెముఖము పాలిపోవుచుండుట చూచి ధర్మపాలుఁ డాత్రముతో 'వైద్యుఁడు! వైద్యుఁడు!' అని కేక వేసినాఁడు.

వెనుకనుండి విశ్వానందుఁ డతనిబుజముపై చేయివేసి 'వైద్యుని చేయి దాటిపోయినది. వత్సా! నీవు మండలాదుర్గమునకు బయలుదేరి వెళ్లినదిమొదలుకొని కల్యాణి నీళ్లుకూడ పుక్కిలించలేదు.' అని చెప్పినాఁడు.

ఆమాట విని పిచ్చివానివలె ధర్మపాలుఁడు 'కల్యాణీ! కల్యాణీ!' అని పెద్దపెట్టున పిలిచినాఁడు. మూసుకొనిపోయిన కన్నులు మెల్లగా తెరచి 'నేను—వెళ్లి—పోవు—చున్నాను—మీరు—పిలువ—వద్దు—' అని అన్నది.

'కల్యాణీ! ఏమి తప్పు చేసినా నని నన్ను విడిచివెళ్లి పోవుచున్నావు? ఈసింహాసనము—ఈరాజ్యము, ఈదేశము, సమస్తము నీకిచ్చెదా

కలసిపోసీ. కల్యాణి! నీవు నాదానవు. నారాయణఘోషుఁడు గోకర్ణ దుర్గమును ముట్టడించిననాటినుండి నీవు నాదానవు. కల్యాణీ! నీవు నాదానవు. నేను నిన్ను వెళ్లనీయను.'

'మీ—తప్పు—లేదు నేను—మిమ్ము—కష్ట—పెట్టుట కు—వచ్చి—నాను—చివర మాట—మరల—మీరు—పెండ్లి—చేసు—కొనండి—'

గోవిందదేవుఁ డంతవరకు శిలాప్రతిమవలె నిశ్చేష్టుఁడై కూర్చున్నాఁడు. ఈమాటతో అతనికన్నులు గిఱ్ఱున నీరు తిరిగినవి. ఆకుల స్వరముతో 'అమ్మా! తప్పంతయు నాది. అందుకోసము నీవు ప్రాయశ్చిత్త మనుభవించు టెందుకు? ఘూర్జరయుద్ధమునకు తరువాత దుర్బలమైపోయిన గౌడదేశమున నామూలముననే రక్తము ప్రవహించినది. దానికి నేనే కారకుఁడను. ఆతప్పు నాది. నీవు మరచిపో తల్లీ! నీరాజ్యము, నీసింహాసనము, నీస్వామి, వీటినన్నిటిని వదలిపెట్టి తొలిప్రాయముననే నీ వెక్కడికి వెళ్ళెదవు తల్లీ!' అని బొటబొట కన్నీరు విడిచినాఁడు.

'తండ్రీ—నన్ను—మన్నిం—కర్మ—ఫలము.—

వెంటనే కల్యాణిముఖము వివర్ణమైపోయినది. అయినను బహు కష్టముతో ఆమె చివరసారి 'పెండ్లి—చేసుకో—'అని ఉచ్చరించినది.

ధర్మపాలుఁడు కల్యాణిని సందిట పట్టుకొని బాలకునివలె ఏడ్వ మొదలుపెట్టినాఁడు. ఆసమయమున గొంతెత్తి ఏడ్చుచు ఉద్ధవఘోషుఁడు దేవాలయములోనికి వచ్చి చుట్టజుట్టుకొని కల్యాణికాళ్లదగ్గఱ పడి 'అమ్మా! అమ్మా! కల్యాణీ! నన్ను విడిచిపెట్టి పోయెదవా? నేను బ్రతుకఁగలనా? ఇందుకోసమేనా నీతండ్రి నన్నుంచిపోయినది? అమ్మా! వెఱ్ఱితల్లీ! నీవు గౌడపట్టమహాదేవివైనను నాదగ్గర చిన్న

ప్పటి కల్యాణివిగానే ఉన్నావు తల్లీ! నన్ను నీతో తీసుకొనిపోవా కల్యాణీ! నీవులేని గోకర్ణదుర్గము నాకు శ్మశానము కాదా? కల్యాణీ! కల్యాణీ! మాటాడవేమి తల్లీ!' అని గోలకెత్తినాఁడు.

కల్యాణి మెల్లగా గుంటలుపడిపోయిన కన్నులను మరల ఒకమారు విప్పి 'ఆనంద—సుఖ—నీవు—ప్రభు—వెళ్ళు—' అని అన్నది.

ధర్మపాలుఁడు చిత్రప్రతిమవలె కూర్చుండిపోయినాఁడు. అతఁడీమాట విని 'కల్యాణీ! కల్యాణీ! నన్ను విడిచిపెట్టి పోవద్దు—అయ్యో! నన్ను విడిచి ఎక్కడికి వెళ్లఁగలవు నీవు? కల్యాణీ! అని రోదన మారంభించినాఁడు. విశ్వానందుఁడు ఉద్ధవుని లేవఁదీసి 'జగత్కల్యాణముకొరకు కల్యాణి ఆత్మార్పణము చేసినది. ఇఁక ఏడ్చి లాభములేదు. లే. ఇది ఆనందసమయము. మన యేడ్పులు ఆమె కమంగళము. ఊరుకో.' అని అన్నాఁడు.

కల్యాణిముఖమున కడసారిచిరునవ్వు తళుకుమని మెఱసి ఆరిపోయినది. గుడిలోనిదీపము లారిపోయినవి. ఇంకేమున్నది? విశ్వానందుఁ డప్పుడు 'ధర్మపాలా! ఎవరిని పట్టుకొనియున్నావు? కల్యాణి వెళ్లిపోయినది.' అని అన్నాఁడు.

1000 రూపాయలకు మించిన ఫలితము

మీరు కవీశ్వరులును, పండితులును, విమర్శకులును, సకలశాస్త్రపారంగతులును, సంతోషచిత్తులును, భాగవతోత్తములును కాదలచినయెడల, స్త్రీలస్వభావాదులును, పద్మినీ, చిత్తినీ, హస్తినీ, శంఖినీ, మున్నగు స్త్రీజాతులలక్షణములును, స్త్రీలనువశపరచుకొనుట, శయనపద్ధతి, సంభోగపద్ధతి, ఆచారపద్ధతి, ప్రాయశ్చిత్తపద్ధతి, మున్నగు వేలకొలది విషయములు తెలిసికొనగోరువెడల, మీస్త్రీలకు పతిభక్తి, భర్తృసేవ పతివ్రతాధర్మములు, శిశుపోషణము, స్త్రీవిద్య మొదలగునవి కావలయునని కోరువెడల మీబిడ్డలకు బాల్యమునుండియే ప్రపంచరహస్యము లన్నియు దెలిపి తెలివిగలవారినిగా జేయనెంచువెడల **శ్రీ పీఠికాపుర మహారాజ** పరిపోషితులగు **దాసరి లక్ష్మణ కవిగారిచే** 14 సంవత్సరములనుండి మహాశ్రమకోర్చి సమకూర్చబడిన

వర్ణనరత్నాకరము

అను మహాగ్రంథమును

కొని తనివిదీర చదివి జన్మమును సార్థకము జేసికొనుడు.

ఇందు నన్నయభట్టు మొదలు, కం॥ వీరేశలింగముపంతులుగారివఱకు గల కవిరాజుల ప్రబంధరాజముల యందలి సమస్తవర్ణనాంశములయందును, నీతిశృంగారభక్తి వైరాగ్యాది సందర్భములయందును గల పద్యరత్నంబులును చాటుపద్యములు, సమస్యలు, బంధకవిత్వములు, చమత్కారశృంగారపద్యరత్నంబులును, వేలకొలది యేర్చి కూర్చబడినవి. ఈగ్రంథము కల్పవృక్షమువంటిదనియు దీని విలువ యింతయని చెప్పశక్యముగాదనియు ఇది ప్రతియింట నుండదగిన గ్రంథ మనియు దీనివలన ఆంధ్రలోకము తరియింపజాలుననియు మెడ్రాసు ప్రెసిడెన్సీలోని పండితాగ్రేసరులెల్లరును శ్రీ వేదము వేంకటరాయశాస్త్రిగారు, వావిలికొలను సుబ్బారావుగారు, జయంతి రామయ్యపంతులుగారు, కాశీనాథుని నాగేశ్వరరావుపంతులుగారు, కె. వి. లక్ష్మణరావుగారు, మానవల్లి రామకృష్ణకవిగారు, వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారు, పురాణపండ మల్లయ్యశాస్త్రిగారు, కూచి నరసింహముగారు, చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహముగారు, ఆచంట వేంకటరాయసాంఖ్యాయనశర్మగారు, మేడేపల్లి వేంకటరమణాచార్యులుగారు, వేంకటపార్వతీశ్వరకవులు, శేషాద్రిరమణకవులు, ఉయ్యూరు జమీందారుగారు, గంపలగూడెపు కుమారజమీందారుగారు, చెలికాని లచ్చారావుగారు,

వర్ణనరత్నాకరము

మంత్రిప్రెగడ భుజంగరావు బహద్దరు గారు, నడకుదుటి వీరరాజు పంతులు గారు, ఓలేటి వేంకటరామశాస్త్రి గారు, శ్రీపాద లక్ష్మీపతిశాస్త్రి గారు, సబ్ మేజస్ట్రేటు పప్పు మల్లికార్జునరావు గారు, చెళ్లపిళ్ల వేంకటశాస్త్రి గారు, కాశీభట్ల బ్రహ్మయ్యశాస్త్రి గారు, బుఱ్ఱా శేషగిరిరావు గారు, విక్రమదేవవర్మ గారు, గిడుగు రామమూర్తిపంతులు గారు మున్నగు ప్రముఖులెల్లరు సదభిప్రాయము లిచ్చియున్నారు

"గీ. ఆంధ్రసాహిత్యమునకు సమ్మ్ర, నాంధ్రకవిత
యనెడి పైఁడివన్నెలఁ గనుఁగొనఁ గవమ్ముఁ
గవులకును రసికులకును గల్పకమ్ముఁ
ప్రథితవర్ణన రత్నాకరమ్ము నమ్ము"

"మ. అలరత్నాకర మేమియిచ్చె వలవేయున్ చల్లవేయంగ ని
మ్ములరత్నాకర మిద్దియిచ్చె నమృతంబుం బద్మరత్నంబులం
బలుభంగంబుల కాలయుం బది; విపక్షంగంబుఁ గావించు న
జ్వలరత్నాకర మిద్ది; దీనఁదరియింపం జాలు లోకంబొగిన్."

దీనినిగురించి యెంతయని వ్రాయగలము? ఈగ్రంథము ప్రతిమానవునిచేతియందు, ప్రతిపుస్తకభాండాగారమందు, ప్రతియింట నుండితీరవలయును. ఇది యితరగ్రంథములవంటిది కాదనియు, దీని వెల అచ్చుఖర్చులకైన చాలదనియు, మీ రిది చూడఁగనే హృదయమున దలచకమానరనియు, దీనినికన్నుల నద్దుకొని పెన్నిధివలె నున్నతస్థలమున దాచుకొనగలరనియు, ధైర్యముగా సూచించుచున్నాము.

1000 రూపాయలు సెలవుచేసినను ప్రపంచములోనున్న ప్రబంధము లన్నిటి సారమును గ్రహింపజాలరు. కావున దీనిని పొందినవారెల్లరును వెయ్యిరూపాయలకు మించిన ఫలితము పొందగలరు.

1, 2, భాగములు 600 పుటలు ఫుల్ క్యాలికో బైండు. వెల రు 3-8-0 మాత్రమే
3, 4, భాగములు 600 పుటలు ముద్రింపబడుచున్నవి. వెల రు 3-8-0 మాత్రమే
(ప్రస్తుతము 1, 2 భాగములు కొనినవారికి 3, 4 భాగములు 2 రూపాయలకే పంపబడును పోస్టుఖర్చులు ప్రత్యేకము.

☛ చిరునామా: దాసరి లక్ష్మణస్వామి,

శ్రీవర్ణన రత్నాకర కార్యస్థానము మేనేజరు. పిఠాపురం, (గోదావరిజిల్లా.)

కాకినాడ ముద్రాక్షరశాల, కాకినాడ.

ఆంధ్రప్రచారిణీ గ్రంథనిలయము

(1911 వ సంవత్సరములో స్థాపింపఁబడినది.)

పిఠాపురము

నాటకములు—నవరసభరితములగు నవలలు—పుణ్యచరిత్రములు.
200-250 పుటలకు మించకుండ—రెండుమాసముల కొక్కటిగా వెలువడును.

చందాదారుల సౌకర్యమునకై నవలలవెలలు చౌకచేసి పోస్టేజి మేమే భరించి పూర్వపునిబంధన లీక్రిందివిధముగా మార్చినాము.

—♦ నిబంధనలు ♦—

1. ఇందుఁ జందాదారుగఁ జేరువారు ప్రవేశరుసుముక్రింద ముందుగా 0—4—0 చెల్లింపవలయును.

2. ఇందు రెండేసిమాసములకొక్కటిగ వెలువడుచుండు మంచి రేపరుబైండుగల ప్రతిగ్రంథమును పోస్టేజి మనిఆర్డరుకమీషనులు మేమేభరించి రు1-0-0కిమాత్రమే చందాదారులకుఁ బంపుచుందుము.

3. చందాదారు లగువారు వెనుకటిగ్రంథములన్నియుఁ గొనవలయునను నియమములేదు. కాని వారు కోరినచో వెనుకటిపుస్తకములుకూడఁ జందాదారుల వెలలకే పంపుచుందుము. క్రొత్తగ వెలువడుచుండు గ్రంథములు మాత్రము చందాదారులు తప్పక పుచ్చుకొనుచుండవలెను.

4. ఇందు ప్రకటింపఁబడు అనుబంధములు చందాదారులు తప్పక పుచ్చుకొనవలయునను నియమములేదు. కోరినవారికే పంపుచుందుము.

5. సంవత్సరముచందా అనఁగా ముందు ప్రకటింపఁబడుఆఱుపుస్తకములకు రు 5—4—0 లు ముందుగఁ బంపువారికి ఆఱుపుస్తకములవఱకు ప్రతిపుస్తకమును అన్‌రిజస్టర్డుపార్సిలుగా పంపుచుందుము.